ALIJA H. DUBOČANIN

Behar U SARAJEVU

DRUGO IZDANJE

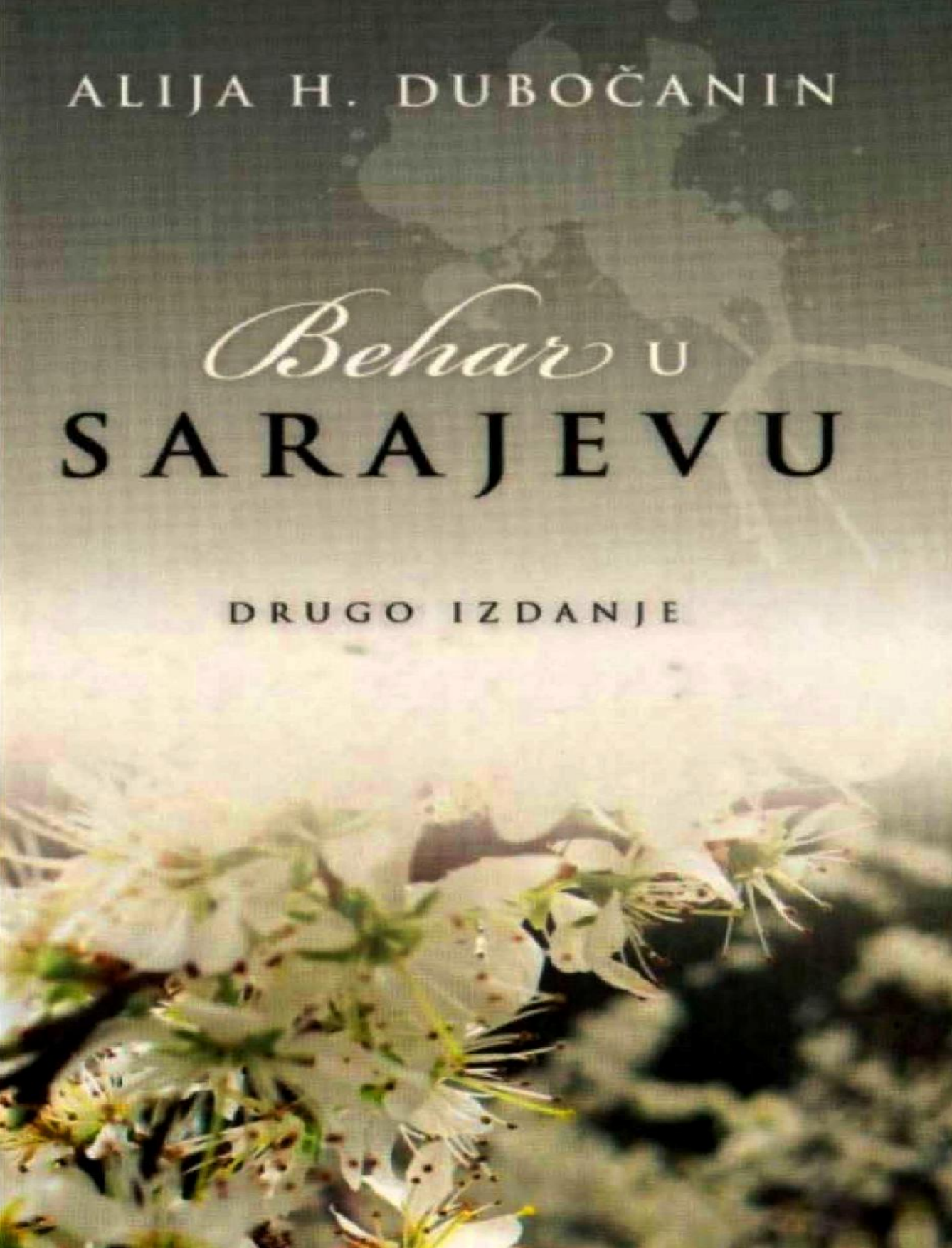

ALIJA H. DUBOČANIN

Behar U

SARAJEVU

Šahinpašić

Iskrenu zahvalnost izražavam Enveru Žigi, velikom ljubitelju knjige i konja, dugogodišnjem uspješnom izdavaču i knjižaru, jer bez njegovog truda roman “Behar u Sarajevu” prečišćen i stručno uređen ne bi ni postojao.

Alija H. Dubočanin

„Pera sudbine su odložena, a stranice se osušile."

Muhammed, a.s.

„Ambijenti moga djetinjstva pozlaćuju mene i moja sjećanja više nego što ja mogu njih."

Slobodan Novak

„Baci jedanput pogled po šeheru, kada iscvate behar; izgledate ti daje svaki zakutak čistim svjetlom ispunjen."

Mejli

1

Pisati knjige dok knjige gore. Da, baš tako! Jednu knjigu paliti u peći da bi se čovjek zagrijao, a drugu pisati sa istim razlogom. Da bismo ogrijali čovjeka.

U Sarajevu gore cijele biblioteke. Cijela kulturna nasljeđa. Ono što ljudi zovu civilizacijom, danima i noćima, guta plamen. A pisci, zatočeni u gradu, sami spaljuju knjige da bi preživjeli. Plamen vidi čitati u mraku. Evo, tek zausti, a za rukav ga vuče književnost. Stara beštija književnost. A on, Nuri Esmer, ne vidi. Jako to boli, jer, Nuri je čitalac. Slobodno bi mogao reći da je po zanimanju čitalac. Cio život je čitao. Četrdeset i četvrtu godinu Nuri Esmer čita. Čita travu, zrak, vodu, slova, čita ljude, stoku, stabla, metale, nebo, prašinu, zvijezde... Očima, kožom, umom, čim stigne i ma gdje da se nađe, on čita. Zato, noćas, dok gori grad Sarajevo, dok plameni jezici listaju stara izdanja, on se muči i s te svoje strane, čitalačke. Istina, svašta je u životu radio da bi preživio, da bi održao tijelo u životu, ali, u svakom od tih poslova ponašao se upravo čitalački, da bi dušu prehranio, da bi nešto, čemu ni imena ne zna, u sebi zasitio. A to nešto stalno je bilo gladno. I sada je. Dok grad puckara kao suha grančica na razbuktaloj vatri. Da bar knjige imaju krila. Da, knjigama bi trebalo, umjesto korica, praviti krila. Kakva bilo. Samo neka lete. Eto, da mogu letjeti u ovoj noći, nad Sarajevom bi cijelo nebo bilo ispunjeno lebdećim knjigama. Vidi, na nebu slova svijetle. Knjige, kad žele, mogu izići iz grada, mogu nam i pomoć dovesti. Takve knjige mogle bi ići u posjete i noći provoditi po raznim bibliotekama, i svjetovima. Ali, u Sarajevu, više ništa ne leti.

Fantazije. Puste fantazije na različite teme. Ponekad, sebi liči na dječaka koji sjedi pod kruškom. Jesenje. Voćka se povija pod rodom. Cijedi se sok niz zdravo stablo, kao niz djevojku. Miriše zrak od voćaka. Zemlja umorno diše. Zrak pun jesenje pospanosti. Sve otežalo od roda i ploda. A on, dječak Nuri, gladan sjedi pod tom voćkom, tom božijom ljepotom, i upušta se u dugu fantaziju o kruški, o suštini kruške, i naravno, pogrešnim putem stiže do pogrešnog vidika. Bilo bi zdravije prosto i jasno obazrijeti se na krušku, ne uobražavati je, nego, mirno i čisto gledati živo stablo, vidjeti ono što jeste, a ne umišljati golema klupka i cijele naviljke magle u kojima se voćka ne može ni nazrijeti. Da li je ovo uobražavanje posljedica rata? Ne, u njegovom slučaju nije. Činio je to i ranije. Sada, sve češće, svoju uobrazilju stavlja pod nemilosrdno sječivo analize, a uz to, jako pazi, da se i sredstva analize ne zaprljaju i da ne otupe.

A što se tiče knjiga o ratu, svih onih grdnih priča i romana, sve, baš sve, lažu. Ali, nećemo ih ružiti, jednostavno, tako moraju. Drugačije bi bilo da može biti.

A tek filmovi! Kako je smiješno snimanje svih onih ratnih scena. Užasno. Bljutavo. Sve to ide do teškog sljepila. On se hrani perom, ali nikada ne bi želio napisati jednu takvu knjigu, a još manje snimiti film. Objašnjavati, neće ni sebi. Jer, tamo, daleko, daleko u čovjeku, u nepojamnim dubinama i maglama ljudskog, gdje se događaju najstrašnije slike rata, tamo se ne prilazi uz pomoć štaka koje zovemo jezik, a još manje, za takvo nešto, sposobna je kamera. Te slike se ne slikaju. One se ničim ne uobražavaju i ne glume.

Ustade. Zatvori vrata. Smija u hodniku pere rublje. Pogleda kroz prozor. Napolju se igra sunčan januarski dan. Pred zgradom, dječaci igraju nogomet. Imaju nešto i publike. Njihovi

vršnjaci. I, dok se cio dan Nurijevim srcem poigrava aritmija, artiljerija, od praskozorja, tuče po nekom svom ritmu. Dječaci igraju. Veoma vješto barataju loptom. Lopta ih sluša. Pravi mali majstori. Na drugom ulazu zgrade sjede djeca. Izbjeglice. Gleda ih. Šuti. Teče njihovo ratno djetinjstvo. Dugo, dugo šuti Nuri Esmer, a pred očima, sve jasnije, talasa se njegova Sava, i oglašava se njegovo djetinjstvo. Javlja se vodom. Zrakom. Šumorenjem vrba. Vidikom. Iza vrba izviruju lica njegovih vršnjaka. Iz rijeke, u zrak, iskaču ribe. Pogledaju malo, koliko traje napor uzvinuća, taj gornji svijet, pa se opet, silom svoje težine, vraćaju u svijet vode. Pred njim, jasan kao bijeli dan, leži njegov zemaljski zavičaj. Dubočac. Bosanski. Na Savi.

2

Opet je čitao. Onaj, koga je čitao, liči mu na lošeg domaćina. Ima takvih pisaca. Oni svoje goste primaju napolju, pred svojom kućom, i nikako da ih puste unutra.

U kuću. A napolju je hladno, jako hladno. I, da stvar bude gora, oni bi htjeli svoje goste što duže zadržati u svom hladnom dvorištu.

I sam je pravio bilješke. Skupljao građu od koje bi mogao nešto sklopiti. Kroz sve te zapise provlačio se grad. Krhotine grada i njegovih ljudi. I, osjećao se vrlo neobično. Kao da ga je neko doveo pred granatom raznesen prozor na kom su stakla popucala u čuda od komadića, pa mu je onda naloženo da skupi sve te komadiće, do posljednjeg, i da ih vrati na prvotno mjesto. To obilježenje ličilo mu je na skupljanje stakla koje pripada samo tom prozoru, a poslije, doći će još teži dio posla: svakom tom komadiću, krhotini, praški, naći njegovo mjesto. Ako se sve uradi kako valja, i na srećnu ruku, cijelo polje stakla će se samo stopiti. Rane će zamladiti. Grad će opet biti čitav, čist i umiven. A ljudi neće znati šta je buđenje u opsjednutom gradu.

Sad, u Sarajevu, najobičniji ljudski poslovi, najprostije radnje, čine se na poseban način. Primjećuje, ljudi više ne koračaju na prirodan način, a oni kratki susreti, u žurbi, jer danje mnogo kratak, donose prava čuda od govora.

Zato, ostavio je to bilježenje, i sada, čini mu se smirenije, prosto gleda. I, kad je Nuri počeo gledati tako, bez zadatka, opuštenije, kao da je progledao. Takvom, svaka grančica u parku, mogla je ispričati cijele priče.

Uvijek je volio oktobar u Sarajevu. Mjesec pun boja i mirisa. Treba vidjeti i udahnuti zrak oktobarski na padinama Igmana, zrak ljekovit i pun mira. A tek ako odeš do Rajske doline. O pogledu sa vrhova planina ništa se ne govori. Valja se popeti. I gledati. Ali, ovog oktobra, sve je drugačije. Ovaj oktobar je izrešetan, miniran, raspuknut i raznesen. Krvare i ona nedužna stabalca u parku. Nuri stane, pa gleda. Uz "Austrijsku kuću", sagrađenu u vrijeme zimske olimpijade, drhturi breza. Nije deblja od lijepe i skladno izvijene djevojačke noge. Dršće joj svaki list. Strah. U zraku je mnogo straha. Uvlači se strah u nosnice, krvotok, ode i pod koru brezinu. Spušta se mračan do njenog korijena. Nuri šuti. Breza treperi. Sunce se muči da se nasmije čovjeku.

Kad, brezi se primiče žena. Ali, kakva žena! Nuri žmuri. Na njoj treperi mladost. Dama se osula mladošću i zdravljem. Dugo i krvavo ih tuku, misli Nuri, pa kako uspijeva. Odakle ovoliko svjetlosti na njenom čelu. Dugokosa. Tankoprsta. Eto, kad bi sad nestala, ne bi se nimalo začudio. Jer, sve je oko nje u neredu, poderano, mrtvo, izranjavano, a ona je sva živa, i sva lijepa. Ni praške nema na njenoj odjeći. U očima, mir i ženskost. Nuri pogleda sebe. Ova ljepota ga natjerala da se pogleda. Sve zgužvano i pokrivljeno. Ipak, ponada se, djevojka će razumjeti. Mora razumjeti. U ovom vremenu u kom i zrak sarajevski može lako prokrvariti, vidjeti ovakvu mekoću u koraku, sjaj na koži, zdravlje i blagost, to je ravno golemom poklonu. Ova mrvica mirnog života u opštem kriku i haosu, u sklupčanosti svega i svačega, vrati mu nešto samosvijesti, pa se Nuri poče prisjećati koje i staje. Eto, on je Nuri Esmer. Oktobar je. U Sarajevu. On sjedi na razvaljenoj klupi i posmatra divan prizor. Mladoj brezi prilazi čista mladost. U zraku se osjeti nešto od olakšanja. Jata svake ljepote kružila su oko

breze i žene. Ta pokretna ljepota zaustavi se kod breze. Pogleda stablo, a Nuriju se učini da to bjelonogo drvo promijeni raspoloženje. Može biti da drvo osjeća nešto što je čovjeku strano. Tek, breza se mladoj ženi nije obradovala. Očito, njih dvije se ne poznaju. U jednom času, Nuri je pomislio, ali ih je netačno u mislima spojio, da je djevojka, nije to bilo davno, skupa sa ovom brezom, čekala svoga dragana. Greška. Nurijev netačan predumišljaj. Brezino lišće tužno zatreperi. Nuri se spetlja pripaljujući nekakav gorak opušak koji je napipao u džepu zimske jakne. Ne smije mnogo pušiti. A i da hoće, nema. Jedna cigareta, naročito ujutro, može ga onesvijestiti. Zato puši po pola cigarete. Pola Smija. A on dokrajči.

Djevojka, lako, kao da lebdi sasvim blizu zemlje, obiđe oko stabla, razgleda okolo, ugleda njega, Nurija, pa biće da ga ni u šta ne uračuna, okrenu se svojoj smećkastoj tašni. Ta tašna je skupocjena. Od prave kože. Besprijekorno krojena i šivena. Dama poče prevrtati po toj tašni. Nešto traži. I, to nešto se nađe u lijepoj, njegovanoj ženskoj ruci. To je mala testera. I sjekira. Sjekira nasađena na kratku dršku. Dama je drvosječa. Breza je već sasvim nervozna. Vidi na čemu je. I staje čeka. Da može, možda bi šta rekla u svoju odbranu. Nuri se čudno nasmiješi. Bio je to, zapravo, trzaj mršavog lica. Dama sa testerom. Drugi su gledali dame s kamelijama, sa psetancem, plavim šeširima, suncobranom, dame sa tamnom lirikom, a eto, njemu je zapala dama sa testerom. A tu je i sjekira. Djevojka skinu mantil. Baci ga na suhu travu. Nuri ustade. Da može i breza bi se skupa s korijenjem iščupala, i bježala, jer, dama je zamahnula.

I zasjekla. Drvo se strese. Nuri ustade, pa krenu polako. Brže nije mogao.

Sutradan, idući na posao, prošao je pored Austrijske kuće" i pogledom potražio brezicu. Još je bila tu. Nedoklana. Sa svih strana izujedana sjekirom i testerom. Ipak, nije tu dugo stajala. Došli su jači udarci i oštrije testere. A onu damu, činilo mu se da je vidio još jednom. Odmicala je, divna, uz rasturen park. Zna da je za njom šaputao: odmiče ljepotica... !

3

Šuti. Noću, danju, šuti. Sve duže i sve punije. Ono što je znao o samoći prava je šala. Samoća, ova stvarna, duboka, otkriva mu se tek ovih dana. Pokazuje mu svoja različita lica. Ima trenutaka kad bi od nje bježao, bilo čemu, bilo kome, a još češći su trenuci kada sam zove svoju samoću želeći da se odmori u njenim blagim vrtovima. Ponekad, čini mu se, nevidljive granice njegove samoće, jako će se proširiti, obuhvatiće prvo ovaj vidljivi svijet, a onda i ono drugo, pa će njena prostranstva biti ogromna, te će se širiti dok je ne nestane. Ona će iščeznuti. Sasvim će nestati. A njemu će ostati miran i čist pogled njegov na smirenim stvarima. Za sada, ona ga oblikuje. Kao što ga nekada oblikovala Sava. Plivao je. Cijelo djetinjstvo. I cijelu mladost je plivao. Ono što je on uzburkao u vodi brzo se poravnalo i smirilo. I sve je oteklo bez njegovog traga. A tragovi koje je voda ostavila na njemu, i danas se vide. Jasni vodeni tragovi. To u njemu, sve više, nadolazi Sava. Evo je pred njihovim dvorištem. Evo rijeke u maloj, i uvijek tijesnoj kuhinji. I šporet je, do koljena, zagazio u mutnu vodu. Majka, mirna i zdrava, u ribarskim čizmama, posluje oko šporeta. Peče hljeb. Rumen pšenični kruh. Taj hljeb mogao je i oči nahraniti. Čim ga vide, djeca su sita. Otkidaju komad, mažu ga radošću, pa iskaču na dvorište. Odoše se igrati.

Nuri zastade. Sasvim čiste, do detalja jasne, ukazaše mu se dvije slike. Kako voli reći, najtužnija i najpunija slika njegovog života. Pokuša, mirno, posmatrati jednu, pa drugu. Ali, slike su se miješale. Kao da su htjele živjeti u istom okviru njegove svijesti. Nisu dozvoljavale da ih rastavlja. I da im daje različita obilježja. Obje su one njegove. Do opipljivosti, posve stvarne.

Više puta ih je pokušao učvrstiti riječima, kao da ih postavlja na bijeli zid svoga pamćenja, ali, nikada nije uspio. Slike su uvijek gubile mnogo. Nikakav zid nisu htjele prihvatiti. Prosto, prolazile su kroz svaku materiju. Sad mu se smiješe, potpomažu njegov napor. Znaju da je on, Nuri Esmer, osuđen na jezik. I da još nije kadar proći lako kroz okvire svoga jezika. Zato, same mu pomažu. Ma šta rekao, to neće biti one. Njihove boje se ne slivaju u slova i glasove.

Ono što se tu lako vidi, i čuje, jeste ovo. Zima je. Meka i čista posavska zima. Ima i sunca. Rumenog sunca kroz snježne oblake. U kuhinji, na sećiji, sjedi majka. Kraj prozora, uz kuhinjski zid, grije se jedna šljiva. Mlado stablo, ali bolešljivo. Od ljudske blizine, možda. Majka jede. Kašikom. I suhom rukom. Plače. Jede i plače. Ali, ona ne zna, ne vidi da plače. Dva ćurka idu niz tužno lice majčino, pa se suze slivaju u kašiku. Sin. Derviš. Nestao. Ubili ga prijatelji. Crni naši prijatelji. Nema ga već drugi mjesec. A Sava, mutna i golema, šuti. Tijelo još ne izbacuje. Jer, voda je ledena. A mati skupa sa hranom, jede svoje suze. Teške materinske suze. Nuri gleda majku. I šuti. Strašno Nuri šuti. Tiha je i šljiva kraj prozora. Samo, katkad, kao da s majkom razgovara, studenom svojom granom kucne o staklo prozora. Od zimskog sunca rumeno.

Druga slika, koja se nikada ne rastaje od one prve, puna je sunca. Predvečernjeg ljetnog sunca. Pljušti radost po Savi, njivama i krovovima, po mladim glavama, a djeca, zanesena igrom, i svojim čarobnim svjetovima, ne čuju da ih majka zove sa kućnog praga. A ta njihova kuća, ista majka. Miris zdravlja i radosti od svake boje širi se zrakom. Ljudska lica su stvarno ljudska, mada liče na cvjetove. Nuri, šta li ga je to zovnulo, i šta mu je šapnulo u

djetinje uho, stane, pa gleda tu sliku. Zna da se nešto važno i lijepo događa, ali ne zna šta. Kraj praga, u avliji, stoji njegova majka, a oko nje rumene kokoši i golubovi, pa ih zove da jedu. Sve, koliko god ih ima u igri, zove da jedu. Uvijek se borila, ali zbiljski borila, da ne budu gladni. S njom, majkom hraniteljkom, ništa nije bilo gladno. Vidi ruke majčine do lakata u tijesto zamočene. I, nikada ništa ljepše od toga nije vidio. Od tih majčinih ruku. Ruku od tijesta. A preko zdravog i plodnog materinog lica njišu se cijela polja zrele pšenice. Smijeh, s njenog lica, prhne, pa se zaustavi na dudovoj grani u dnu dvorišta. Tu dugo stoji, obasjava njihovu igru. Tom tihom smijehu, Nuri u susret šalje pticu sa svoga djetinjeg lica.

Evo, slika mu izmiče, talasaju se svjetovi, kao da će sve prhnuti, i zauvijek odletjeti u nepoznatu, plavu daljinu. Lica dječaka odletješe s njihovih glava. A nad svijetom, i sad, mirno i blago, stoji lice njegove majke. Ruke od tijesta mijese ogroman pšenični hljeb. Glad neće sletjeti na njihov krov.

4

Avgust je. Topli sarajevski avgust. Ali, ljudima je zima. U srcu, najledenije. U očima teški mrak i neizvjesnost. Tuga je stvarna. I mrak je zbiljski. Nek padne samo jedna sarajevska kiša, eto i stvarne zime. Nikad studenije. Zato, i usred ovih avgustovskih vrućina, oni dršću. Hladno je i onom ranjenom drvetu blizu njihove zgrade, koje, pod udarom granate, nije htjelo planuti. A kućama je hladno i kad gore. Onda, najhladnije.

Pred načetom zgradom, po kojoj se kako hoće igraju vjetrovi, pod stepeništem, stari Muhamed Buturović pravi peć. Alat mu star, limovi gelerima izbušeni, ruke već drhte, samo, želja mu čvrsta i nova: hoće napraviti peć. Ni od čega. Dijelovi, ko zna kakvih mašina, malo će se preoblikovati, pa će sa Muhamedom načiniti peć. Ti odbačeni metali slušaju starca. Po njegovoj volji povijaju se i vežu. Sluša ga i Nuri. Koliko može, pomaže. Danima šute. Govore tek čekići i kliješta. U zraku neka nejasna započeta riječ.

I, kako god Muhamed nježno, a moćno, lupa neposlušnu materiju oblikujući je u drugu svrhu, isto tako šuteći Nuri pokušava ispraviti u sebi neku iskrivljenu sliku i misao što se iznenada javi, i još hoće tako nepravilna da im čini društvo. A takve slike rasturene uobrazilje teško je povijati i oblikovati, jer, one su sačinjene od najtvrđeg lima ljudskih zabluda. U tom poslu pomaže mu suncokret. Tu je blizu njih, pored pruge, lijep i mlad suncokret. On gleda u sunce, a oni u njega. Sasvim je stvaran i zdrav. Katkad i njih pogleda njegovo crno oko okićeno vijencem žutih latica. U predvečerje, gledaju niz prugu. Potajno se nadaju da će neki golemi vagoni, jednom, primiti u sebe ovu tešku bosansku tugu, težu od svake mase ovih brda, pa je prugom odvesti negdje daleko. Tom teretu mahaće njihov suncokret. I dalje, šute. Rade. Svijaju i vežu što se povezati može.

* * *

Vidi djevojčicu. Anu V.! Kćerku svoga prijatelja. Ana je, možda, treće, od osmoro njegove djece.

Četrnaest godina. Takvu je vidio posljednji put. U zavičaju. Svijest ga namjerno vuče od tužne želje da tačno imenuje jednu djevojčicu, Muslimanku. Ponaša se kao Muhamed Buturović dok je skupljao limove za svoju peć. Tako, luta po licima i sudbinama tražeći svoju priču. Sve je razneseno. Rasprsnuto. Od njihovog svijeta ostali su komadići. Sad, te komadiće pokušava prepoznati. Sklopiti od njih neku novu cjelinu. I ta cjelina bi morala nešto biti. Priča. Zato, vidi lice Ane Vakufčić. Ali, to već i nije ona stvarna Ana, nije od krvi i mesa. Evo, osjeća drukčiji dah na svom licu. Ana je preobražena. Pristala je da bude priča. A bez tog pristanka, bez tajnog smiješka lika, nikada nije mogao pisati. Ana se upravo smiješi. Vazdušasto. Upozorava je da će proći kroz grdne nevolje, da odustane ako želi. Opet se smiješi, i podstiče ga da radi svoj posao. Miran, sa zahvalnošću, gleda tu djevojčicu. E, kad je tako, Ano, onda te Nuri odvede u priču. Dok lepršа po njihovoj avliji, raduje se njenoj pomoći. Svoje likove ne može prisiljavati da budu priča. Naročito, ne ovakva. Jer, tu oko njegove glave, preko ramena, kao da gledaju mnoga lica, cijelo jedno vrijeme skupa sa vidikom, sa konjima, kravama i vrbama, sa Savom koja će sve to odnijeti, sve to gleda šta će i

kako će zabilježiti. Klasovi pšenice postaju slova u čudesnom pismu hranljivog govora. I, njegova uloga, njiše se sa travama, kapa kao rosa sa šljivovog lista... A granate gruhaju... I Ana se smiješi. I cio jedan svijet ga u nastojanju podržava. Trave kažu da će rado u njegovoj priči mirisati. Vrbe će se okupati čistom kišom. Sava će se izbistriti. A po svemu će strujati zdrav i hranljiv zrak. Plavičast i plodan kao posavsko jutro.

Muhamed razgovara sa limovima. Jedan tvrd komad je neposlušan. Neće da bude dio ložišta. Kao da zna da ga čeka vatra. Starac s njim pokušava lijepim, mjeri ga, ravna i uklapa, a onda ga dobro istuče čekićem. Neposlušni lim se ugradi. Postade dio peći. Nuri pokušava otkriti šta je prije bio. Ne može. Onda, u čistim Muhamedovim očima vidje da je ta materija nekada prala rublje. Nađena je na smetljištu. Muhamedov čekić ne priznaje neuspjeh. Lako otkriva tvrdoću i otpornost. Sa malo udaraca, i povijanja, starac postiže mnogo. Tamo gdje on udari jednom, neupućen bi lupao cio dan. I materija bi mu se opet rugala. Ovako, u peći koja se već nazire, dijelovi se drže čvrsto, i ništa se ni s čim ne svađa. A Muhamed je blag prema svakom ekserčiću. I nije limar. Stolar je. Sa drvetom se lako dogovori. Još je i planinar. Muzičar. Putnik. Tanan čitalac. Čovjek dobrih darova. I sve što je životom doticao na njemu je ostavilo svoje znakove. Jasne. Ali, teško uočljive. Jer, ništa tu nije glasno i izdvojeno. Ništa nametljivo. Šute tragovi i znakovi, blago se smiješe, zadovoljni, jer, znaju da čine cijelog i lijepog čovjeka. Sve to u njemu djeluje. I sve je mirno. Lice mu bijelo, i čedno, kao da će tamo gdje ga čekaju, njime biti zadovoljni. A on ne traži mnogo. Dok ga gleda, vidi, da tu crtu, tanku, a čvrstu, svako sam mora prelaziti. Svijet buči.

Plače. I reži. A oko Muhamedove glave čudna tišina. Ljekovit mir. Da li ga je našao u dubokim špiljama. Možda na nedirnutim vrhovima planina. Ili je sa zvucima svoje gitare pomiješao mirise rijetkih trava, pa sve to začinio čistom i svijetlom mišlju. To ne zna. Tek, nešto od te blagosti i zdravlja zrači iz čovjeka. Rade. I, šute.

* * *

Ana ga zove. Sve na njoj šumori i govori. Djevojčica je sva izbeharala. Napupala svaka grančica. Gleda u svijet širom otvorenih očiju. Nuri je pita, opet, hoće li ostati u priči. Hoće li ostati u životu. Ona jače zamirisa. Hoće. Ostaće i u priči, i u životu. Onda joj, vidjevši da ona već sve zna, kaže da je silovana. Trudna je. I kasno je za pobačaj. A rano za rađanje. Ana kaže da i to zna. Upozorava ga da nešto od Muhameda nauči. Zato, vidi je u bistrom oku starca. Onako kao što je nekad, na Savi, u vodi, gledao igru oblaka. Ipak, duboko uzdahnu. Muhamed to primijeti. A on, vidi lice Aninog oca. Mlađi je od Nurija. Njih dvojica se znaju, valjda, od rođenja. I njihove majke se znaju, i očevi njihovi. Tu su i njena braća. Od nje stariji i mlađi. Vidi li Ana lice svoje majke? A, i u njoj se, već, probudila majka. Kroz šta je prošla, i šta stvarno osjeća, to samo ona zna. U to Nuri ne dira. Ali, gdje su svi oni sada? U progonstvu.

Cijelu Posavinu su prognali. U kakvom li su oku sada oni njihovi pitomi vidici. Čuje pjesmu momačku. To se Anin otac, noću, vraća od njene buduće majke. I, kako, u ovom času, vezati sve to što je sa čovjekom. Gdje je krajičak niti u tom klupku zla i mržnje, strahova i nada, pa da to klupko razmrsi. Strpljenja. Šapuće sam sebi, strpljenja. Neka niko ni prstom

ne takne u te prezategnute žice. U toj crnoj kocki od mraka, zbijenog i ljepljivog mraka, sve je zatvoreno i zlom zaliveno, ali, postoji onaj svijetli tračak. On vodi napolje. Kroz tu pukotinu moraju izići na zrak. Na široku i zdravu svjetlost. A dok taj prolaz ne nađu, mnogo šta ne bi smjelo da se desi.

* * *

Muhamed primjećuje njegovu nervozu. Dok njemu pomaže da sklopi peć, usred vrućeg avgusta, vidi da još nešto pokušava u sebi sklopiti. Valjda, neku svoju peć kojom bi htio neki led otopiti. I, kada odluta, stazicama po sebi, starac ga nikada ne zove natrag. Ne prekida njegova putovanja. Ako mu je njegova pomoć, u tom času, baš i potrebna, on sačeka da se Nuri sa sobom sastavi. Onda rade vješto. Smiješe se obojica. Taj smiješak, ponekad, strašno je težak. Kad bi pao na slaba čovjeka, bi ga slomio. Srećom, na licima im je češće drugačija slika.

A avgust vrije. Prolaze ljudi, gladni, oznojeni, isprepadani. Goleme, krupne im oči od strana. A imaju se čega i bojati. Dušmani tuku nemilice.

Dahću, pored njih, natovarene žene. Bježe. Gura se svijet, tiska i prevrće. Sve je tijesno i zatvoreno. I Sarajevo je zatvoreno. Može se jedino gore, u nebo. Ljudi govore. Svašta i mnogo govore. Biće, tako se brane od teške i mučne neizvjesnosti. Svaka vijest, pa i ona najmanja, prevrće se po ustima cijeli dan. Naveče, neko je gorku ispljune, čudeći se kako je to mogao žvakati. Suncokretno okreću se glave. Hoće li im iko pomoći. Gdje je Evropa? Zar se Evropu ne tiče njihova smrt? Pa, šumi žalosna vrba, Evropa se kupa. Ljeto je. Svoju ledenu savjest narod evropski grije na njihovim plažama. Pomislite, sad na onom pijesku leže ljudska tijela. Mirna. Opuštena. Nešto i pričaju. Može biti o ljubavi. Bože, oni se noćas drže za ruke, zaljubljeni, pod našim palmama, žderu naše vino, i našu ribu, udišu plavi zrak, i brbljaju o ljubavi. Napunili su naše primorske parkove. A sarajevski parkovi postaju mezarje. I, za vrijeme sahrana, sa brda, po tabutima, i živima, tuku tenkovi. U one bagerima iskopane rake, oni bi sad, tim plotunima, zgrnuli sav muslimanski narod. Narod prevaren, silovan, ponižen. Narod izdan, u samoći napušten.

A stari njegov prijatelj stiže do pepeljare. Mjeri limove, nešto sebi u njedra šapuće, i kroji pepeljaru. Vidi, biće to golema lugara. A Bosna gori. Mnogo je u Bosni tužnog pepela. Cijela zemlja je golemo gorilište. A tu, sasvim blizu, iza onih modrih planina, oni se drže za ruke i gledaju kako u naše more pada golemo rumeno sunce. Zalazi sunce, zalazi... Svijet se okreće, okreće...

... Po zemlji pada mrak. A u Bosni, mrak i iz zemlje izbija, iz bivših susjeda, iz riječi i pogleda. Ko je još sabran, o sebi i pri sebi, sve to može sočno ispsovati. Bosanski, strašno opsovati!

* * *

Gleda ih crno oko suncokreta, a i Anino oko ih gleda. Lijepe im mlade trepavice. Vitka tijela. Kad god proklasaju ovakva lica, eto i njihove kose. Sjeme zla položeno je u nedužnu matericu. U Ani, plod se već miče.

Djevojčice, svaki korak je pogrešan, osim onog, jednog. Nuri gleda lice njenog brata. Jaka momčina. Sjedi on u kafani, u bosanskoj kafani, odbija dimove i s njima pokušava odbiti cijela jata crnokrilih misli. I za jaka čovjeka, težak posao. A ko takvom poslu nije vičan... Mladić se vraća sa svadbe. Udala se sestra njegovog druga. Iz djetinjstva. Mlado je sve na tom čovjeku, samo je on ostario. Teška brda tuge padaju na njegovo srce, a on s tolikom tugom ne može više razgovarati. Sve je do sada rješavao mladom akcijom. Vidi li ga Ana? Saliva u grlo rakiju bosansku i sijeva nož. Čovjek je rasporen. Na prljavom podu kafane. Ruža od ljudske krvi. Ovaj ubijeni je od onog koljačkog roda. Sam je, možda, i nedužan. Ali, život se događa po svom planu, ritmu i rasporedu. Život je drugačiji sudija. Eto, nikada neće mirno zaspati ako se to desi. Ali, potcijenili su tugu njenog brata. I to se može dogoditi. I, kuće njihovih života kidaće se na iznenadnim vjetrovima teške tuge. I mržnje. Na sluđenim dušama, od bola, tim mučnim blatom lijepe se pukotine i smrtonosne raspukline. A onaj jedini korak, još ne vide.

* * *

Majstor je kod vrata. Pravi golema vrata kroz koja će u usta vatri unositi sve što može gorjeti. U tom ložištu hoće, ponekad, i hljepčić ispeći. Eto, kad bi Nuri mogao tako raditi svoj posao. Sve jasno i tačno mjereno. I dio bezoblični i odbačen, na naše oči se preobražava. U stegnutoj cjelini, nije mu tijesno. Ni u plodnom oku suncokreta zrna se ne tijesne. I što duže gleda u sunce, pogled mu sve zreliji. A riječ je uvijek na početku.

Muhamed je dječak. Jednostavno, po svojoj želji mijenja tačke svog života. Sad se igra na pijesku. Pune mu ručice školjki i kamenčića, a oči čarobnog svijeta. Pred očima mu rijeka Trebišnjica. A u Trebinju, uz samu rijeku, njihova tiha kuća. Tiho i mirno se tu živi, samo je djetinje čuđenje glasno. Kamenčići mu se smiju u rukama. A školjke šapuću još i sad mokre tajne. Talasići se igraju na pijesku. Voda meko diše. Širok je i sunčan svijet. Po cio dan tim svijetom se hrani oko dječaka. Rijeka, pa voćnjaci, pa stabla tamnozelena, a onda gore, među bijelim oblacima, kameni vrh planine. Ti kameni vrhovi dječaku liče na kukuruz koji je neka golema sila počela ljuštiti. I, doći će neka nebeska usta pa će zagristi u taj pečeni vrh golog brda. A do tada, da je njemu, dječaku Muhamedu, da vidi šta je gore. Kakve li se tajne kriju oko onih golih stijena. Eno ih, zavukle su se u onu pukotinu između dva reda kamenog kukuruza. Popeće se on gore. Polako, korak po korak, kamen po kamen, i eto mu glave među oblacima. Sa onog kamenog postolja, pričaju ljudi, vidi se i more. Ljudi pričaju, a dječaku se u bistrim očima njiše plavo more. Prati očima jednu pticu. Lijepo, i lako, leti ptica. Onda se sav sabra u jednom kamenčiću. U oku djeteta svijet je providan. Pun boja i mirisnih zvukova. Jedna debela žila posječenog stabla još se čvrsto drži za obalu. Podupire je gladak kamen. Ribica se odmara iza tog korijena i nešto govori šarenom kamenčiću. Dječak se smiješi. Površina rijeke nosi isti smiješak. I nebo koje se u vodi ogleda.

Iz dubina, sa starčevog lica, taj smiješak dopire i do Nurija. Komadići te radosti, nestašno se otkinuli, pa se igraju pod žalosnom vrbom. Vrba im pruža svoje zelene prste. A Muhamed kucka bravicu na vratima. Studen je, studen svijet. Prolaze ljudi sleđenih i pokrivljenih lica. Nuriju se učini da i Ana sjedi pored starca. Druge oči je ne vide, ali Muhamed zna da je djevojčica tu. Ponekad nešto i kaže što može biti samo njoj upućeno. Starac i djevojčica razgovaraju kao djed i unuka.

* * *

I riječi su premlaćene i ponižene. Malo je zdravih riječi. Pa, i od takvih nesretnica, od tuge crnih, od prljave upotrebe vrlo izlizanih, mora graditi svoje zdravlje. Kad se u njima bolesti sudare i pregomilaju, može biti da će se riječi tiho nasmijati. Anino dijete izgovara prve riječi. Kaže mama, i vidi svoju majku. Kaže kašika, i ručicom hvata kašiku. Onda, jednog jutra, njen dječak uskače u materino krilo, dječak ne vidi ono stoje, radostan, sričući svijet, imenovao. Oca nema. Ni u majčinim očima ne vidi oca. Tu počinje jedna druga priča. Dječak raste, izbijaju mu zubići, a na vrhu usana cvate riječ: otac! Prosto miriše. Gladan je toga što se zove otac. A Ana mu to ne može dati. Sav splet života ovija dječaka, sve snažnijeg, i umnijeg, i sve ga pita gdje mu je otac. Počinje duga i neizvjesna potraga. Dječak počinje tražiti svog oca. Polako, odnekud, saznaje istinu. Majku su silovali. Tako se on rodio. Tako su se rodile hiljade dječaka. I svi oni kreću istim tragom. Na tom putu nešto će ih voditi. Onog časa kad je posijano sjeme zla, mnogo toga je s tim začeto.

Nuri vidi rano ostarjelog, mučnog muškarca, Aninog sina, koji gazi prašnjavim drumovima, koji noćuje u gustim mrakovima, i teško se budi iz svojih pomrčina. Teško svakom čovjeku koji toj ćutljivoj duši ne bude otac. Njemu će se sklanjati s puta, ili će on sve sa puta sklanjati. Na početku, sve će to činiti zbilja tražeći oca, a onda, malo-pomalo, zaboraviće šta traži, a trag iza njega jasno će se vidjeti. Bosna će biti izbrazdana takvim tragovima. U nekoj mehani, na nekom putu, u neko drugačije doba, susrešće se takvi dječaci. Oni će napraviti drugačiju peć, i u njoj spaliti svoj tvrdi san o ocu. Od tog plamena zemlja će, opet, gorjeti. Osim ... ako im se ne ukaže onaj novi put. Ali, na ovom starom svijetu, ima li novih puteva?

* * *

Ana je još s njima. Muhamed i Nuri znaju da je tu. Šute sve troje. Gledaju tamo gdje je stajao suncokret. Juče, i njega su uništili. Presječeno mu mlado tijelo. Nezrelo oko suncokreta neko je odnio. Uradio je to neko mnogo slijep.

Muhamed je završio svoju peć. Nuri se nada da će se starac njome ogrijati. Žuti plamenčići u toj peći često će ličiti na bujne trepavice njihovog suncokreta. Ana ustaje, pa odlazi. Smeta joj dim i buka stvarnosti. Oprašta se. Lako, kao leptirovim krilom, prstima dotiče Nurijevo lice. I svi kreću na put. Dugo putovanje u tamnu hiljadu i jednu noć.

5

Od same zbilje uvijek je teža misao o njoj. Nuri to veže za sebe, mada jasno vidi da na toj sijalici i druge mušice spaljuju svoja krila.

Tišina. Naročita tišina. Negdje kapa voda. Čudesna kap vode. Razmišlja o moralnoj kičmi svijeta. Uspostavlja je. Diže. Uzalud jest, ali, i sama ta svijest o uzaludnosti, nešto vrijedi. Zato, Nuri nastavlja. Jer, ima ciljeva do kojih se može stići jedino puzanjem. Njemu je bliže čvrsto koračanje. Kad samo pomisli da će svu ovu nesreću, neki ljudi, neko vrijeme, dokono žvakati i prepričavati, potom će sve to istoričari strpati u jednu knjigu, pa u glavu knjige, pa odjeljak, i sve će se okončati u jednoj rečenici. Potom, i ta će rečenica odletjeti u pustoš dana i noći, nešto će govoriti, ali, neko neće znati ni šta, ni o kome govori.

Prostor se rastegnu. Vrijeme se zaljulja. Nekakvi utezi sa Nurija se otkinuše. Niko ide po ništa. Kakva lakoća. Poskoči, uze pero i bilježnicu, zapisa nešto na nedužnom papiru. Kad, rečenica mu se poče rugati. Eto, zabilježio je ribu, a nigdje rijeke, mora, nigdje vode u kojoj ona diše. Brisati. Sve brisati... Ili, odmah, izliti more, učiniti da rijeka poteče, inače, riba će uginuti. Riba na papiru ne vrijedi mnogo, ali, riba u hranljivoj vodi, to je već nešto. Svu tu zbrkanost rasturi lice dječaka. Stoji na vratima njihove kuhinjice i glasno obavještava:

- Stigao je Keno! Dobri Keno. Onog lošeg jutros sam premlatio.

To govori petogodišnji Kenan Bukva. To su njegove zvonke riječi. Njegov otac Ibrahim, čempres od čovjeka, bori se u redovima jedne elitne jedinice bosanske armije. Susjedi su. Vrata uz vrata.

A ta igra sa "dobrim" i "lošim" Kenom počela je nimalo slučajno. Jednog dana Keno je ušao i rekao Nuriju da je danas, toga dana, pas. Dakle, dječak će lajati, hodati četvoronoške, i činiti mnoge od onih radnji koje psi čine. Nuri i Smija su rado pristali, jer, Keno je znao po cio dan biti slon. E, tada je u tijesnoj kuhinjici sve škripalo, padalo, lupalo. Nije loše, dječak hoće biti pas. I još tvrdi da neće ujesti, mada je Nurijevoj nozi brzo pokazao kako se ujeda. Dođoše i do malo mira i razgovora. Nuri ispriča dječaku kako je sinoć kod njega i kod Smije, bio jedan dobri dječak, koji se, isto kao on, zove Keno. Pričali su priče. Dječak je pričao mnogo o svom djedu Nusretu, i baki Nefi. I oni su pobjegli iz svog sela, pa se sada nalaze negdje u okolini Olova. Proveli su ugodno veče.

Dječak se zbunio. Potom se počeo boriti. Pokušao je ubijediti Nurija da je taj sinošnji dječak upravo on, da nema drugog Kenana. Počeo se svojim djetinjim snagama boriti za radost i cjelinu. Tu radost pričinjavao je najčešće sebi i Smiji, a i Nuri je bio tu. I, dječak se podijelio. Dobio je dvojnika. Borio se da upravo on, dobri Keno, dođe Smiji na čaj i na maženje, a Nuriju na duge razgovore u večernjoj tami kuhinje. Nuri se polako isključio iz igre, skoro je zaboravio, pritisnut mnoštvom utisaka, briga, raspolućenosti svake vrste. Zato, Smija se uporno bori da sastavi dječaka. Jer, Keno priča strašne priče o tome šta sve radi onom "lošem" Keni, a on "dobri" je tu, njihov Keno koji dolazi na druženje. Keno je uporan u maltretiranju i kažnjavanju onoga "lošeg", jer, taj nevaljalac se utrpava na njegovo mjesto, pije njegov čaj, igra se njegovim igračkama, i stoje najgore, toga "lošeg" Kenu njegova Smija mnogo voli i još ga mazi.

Zato će on, “dobri” Keno, do kraja srediti tog nevaljalca. Ali, ni Smija ne popušta. Hoće ubijediti onog “dobrog” Kenu da je i onaj “loši” Keno upravo on, i da se prema njemu ne smije ponašati nasilnički.

Na početku, Nurija je ta borba zabavljala, a onda je našao način da pomogne i dječaku i Smiji. Jednostavno, rekao je dječaku da onaj “loši” Keno kod njega i kod Smije više ne dolazi. Dječaku je laknulo. Priznao je da toga lošeg dječaka nema ni u njihovom stanu. Postoji znači samo on. Njih dvojica su se složili. Ali, uporna Smija i dalje je pazila dali je “dobri” i “loši” Keno dobro sastavljen u cjelinu koju ona voli, i koja se zove Kenan. Bio dobar, loš, bio pas, mačka, slon, krava, jagnje, vuk, neka bude šta hoće, samo neka bude jedan. Nepodijeljen. Zdrav i veseo.

6

Nuri Esmer gleda kroz prozor. Stakla se raspukla od gelera i metaka. Zgrade slupane, nagorjele. Nagorjela je i svaka njegova misao, svaka riječ. Ne sjeća se kad je posljednji put izgovorio cijelu, živu i zelenu rečenicu. Riječi mu krčkaju u ustima kao grančice u peći. Brzo gore. Pisati, možda bi trebalo u mrežu bosanskih riječi uloviti ovaj vidik. Mirno, kao što su to činili ribari tamo u njegovom djetinjstvu. Svaku glasnost Sava stišava. Pred golemom vodom ne može se biti glasan. A pred umornim i tužnim očima, i sad, stoji sarajevsko porodilište. Tu je i fabrika lijekova, i groblje. Te tri slike, prije rata, uvijek su ga umirivale. Eno, iznad gradskog stadiona, lijepo zdanje. Svjetski standardi. Porodilište. Tu se sada rađaju bebe. Buduće ljubavi, životi, velike pjesme života čuje u prvom plaču čovjeka. Zabavljao se posmatrajući buduće očeve kako zbunjeni obilaze oko zgrade pune novorođenčadi. Kakva slika na licu zrelog muškarca. A žene se pokazuju na prozorima. Lijepe i čiste. S nekom čudnom nadmoćnošću šale se sa svojim muževima. Zgrada puna mlijeka. I mliječnih riječi.

Sada, u toj zgradi nema djece. Ima smrti. Zgrada je smrskana. Topovima, bacačima, tenkovima. Snajperi su danima pretraživali svako staklo. Traže bijele mantile. Traže trudnice. Djecu. Ono što zovemo svijetom, dakle, ta nekakva imaginarna savjest svijeta, mirno je gledala ubijanje porodilišta. I dječiji krevetići puni su gelera. Vrelih komada čelika. Sa brda tuče narodna armija. Komanduju i ljekari. Ljekari ovdje ruše bolnice, učitelji škole, inženjeri dižu u zrak fabrike. U opasnosti je sve što miriše na život.

Niže porodilišta, uz samo gradsko groblje, stoji olupina bivše fabrike lijekova. Nekada, Esmer je gledao čovjeka koji malen i nemoćan izlazi iz porodilišta, spušta se niz brdo, prema bolnici, raste, uzima svoje pakovanje lijekova, koliko može ublažava bol od života, a onda umire. Grobovi su, već davno, sišli do same frabrike. Oni bi nešto i rekli svim onim zaposlenim ljudima, možda bismo dobili kakav pravi lijek, ali, ovi hemičari ne znaju razgovarati sa svojim susjedima. Oni su za njih mrtva činjenica. Ništa više. Nuri osjeća gađenje prema ustaljenim ljudskim mislima. Volio bi otkinuti se od jezika. Jer, riječi su prljave. Istrošene, poderane... Riječi su obeščašćene. Niko više ne zna šta uopšte hoće te zakrpe od ljudskih glasova. Nekad, u nekom porodilištu riječi, možda su one nešto i značile, nešto sanjale i obećavale, ali, danas, to su grudvice pamuka pune ljudske krvi, prašine, i sve su zamočene u tamnu masu laži. Sve te riječi, da može, vratio bi u njihovo porodilište, u nedužnost djetinjstva, pa, pažljivo bi uzeo neku od njih i rekao čovjeku ono malo što ima reći. Ovako, ispisana stranica liči mu na sarajevsku ulicu, punu smeća, tragova granata, krvi, stvarne ljudske krvi. A nad svim lebdi i prolama se stravičan zvuk eksploziva.

Fabrika lijekova, na blagoj padini, doima se kao nasukan brod. Nikuda ta lađa više neće krenuti. Izliječiti neće ni jednu bolest. Kad Sava oplića, opadne, tako su u mulju i naplavinama, stajali nasukani njihovi dječački čamci. Ne, nije Bosna nikakva čudna zemlja. Tu oni samo zamućuju. Čemu, čudna! Zašto, čudna? Prije će biti da je ona jedna dječija košuljica. A riječ bosanska je kašika hranljive zemlje. I povrh zemlje zdravlje od providnog dana. Odakle mu ovo što sada kroz sebe pušta? Možda, od onog brijega. Usred groblja, jedan od brežuljaka. A na vrhu tog brežuljka, vidi ga sa prozora, grob njegovog starog prijatelja. Sada, vidi njegovo nasmijano lice. To liceje znalo gledati svijet pravo u oči. Tu je sahranjen njegov dragi pisac. Iz djetinjstva. Čitao je njegove priče, zar to bješe davno, sakriven i

osamljen među bujnim vrbama. Taj dječiji pisac, njemu dječaku, prijateljski se smiješio sa stranica tvrde proze, i, u povjerenju, prišapnuo mu nešto, prosto, a važno. Koliko je dijete moglo primiti, rekao mu je o čemu se radi ovdje, u životu. Taj čovjek, i sam je gledao sa ovog prozora. Pred njegovim očima bio je ovaj vidik. I onaj brijeg u groblju. Možda je i svoj grob vidio na njemu.

Ovih mjeseci, stotine granata pale su na to groblje. Praštalo je i sijevalo oko Mikićevog groba. Ne, ovdje ni oni koje zovemo mrtvima, nemaju mira. Nuri bi htio, ako mogne, a čim mogne, obići to groblje, posjetiti svog starijeg prijatelja. To je ono najmanje što bi morao učiniti. Ali, danas, i taj mali ljudski čin, nije moguće ostvariti. Iza ove riječi, i pomiješanih slika, talasa se novo lice. Lice koje je otišlo ovih dana. I njemu je dužan. Iza svake riječi, vidika, predmeta, smiješe mu se mrtvi prijatelji.

7

Ulica. Ljudi u pokretu. Žure. Neobično žure, a nigdje ne mogu otići. Slikare ne vidi. Nuri bi volio vidjeti slikare. Crtači na ulicama. Šta rade u Parizu? Idu za novcem, slavom i taštinom. Cijela moderna umjetnost lijeno se proteže na sofi uspavljujućeg komfora. Zašto ne dođu u Sarajevo. Sada. Odmah. Crtati ova lica. Narod koji pokušavaju precrtati. Nigdje Goje. Nema Van Goga. A svaka ulica je Borinaha koja čeka svoga slikara. Ipak, možda su i oni tu, samo, Nuri ih ne vidi. Ili im ne zna imena. O njima se sazna uvijek kasno. Eno, onaj na uglu, blizu knjižare, mogao bi biti jedan od njih. I on gleda, posmatra, upija ljudska lica. Sve je na njima, na beskrajno raznolikim ljudskim licima. Strah. Ali, kakve su to samo visine i dubine straha. Kakve nijanse. Mišići na licu sarajevske domaćice. Zgrčeni. Trzaju se. Usne ukočene. Krupne oči straha. Kroz oko možeš cio ući u tog malog čovjeka. Očaj. Ali, od čega je sve sačinjen taj očaj i šta je sve ispisao na licu blijedog mladića. Čelo. Obrazi. Oči. Usne. Brada. Sve se po nekoj svojoj putanji miče i putuje, i tvori zapanjujuću množinu značenja. Nuri korača. Gmiže. Gleda. Udiše izlomljeni vidik. Vidi li ovo njegov prijatelj Avdo Žiga. Avdina ruka bi znala razgovarati sa ovim ljudima. Livada! Duga livada ljudskih biljčica. Iznad ulice, povrh samih glava, neurednih, gladnih, izmučenih, zrači tajanstveno osjećanje. Psihološko polje u zraku. Lica isijavaju energiju. Ispod slabosti svake vrste, ispod očaja i nemoći, ispod zborane i požutjele kože, polako, primjećuje Nuri, počinje da se valja ogromna snaga. Cijelo more snage. Popucaće led na licima, krenuće sante straha i poniženja niz tužne bosanske rijeke, čovjek će se stresti, iz temelja, zbaciće sa sebe smrad zla i nesreće, krici očiju pretvoriće se u strahovito moćan šapat, jer, tako piše na ljudskom licu, ovaj čovjek je živ. Kad s njega spadne to lišće grubosti, tuge, kad svojim licem stane pred lice krvoloka, ukazaće se njegova golema moć koju najveće haubice ne mogu ni pomjeriti. Na takvom čovjeku, a Nuri ga primjećuje, on se nazire, biće ojačana svaka grančica, svaki korjenčić, i teško da će tom biću i listić zatreperiti pred nečuvenim zlom koje mu se oko glave omotava. S takvim čovjekom svijet mora računati. Ispod poniženja, ispod nemoguće igre oblika i izraza, pomjera se to more nove ljudske snage. Padaju laži, s cijelog čovjeka otkidaju se teški komadi laži od svake ruke, a čovjek se polako uspravlja, korača sve življe, gleda prodornije, misli brže i preciznije, i, bude li trebalo, taj čovjek će i poletjeti. Ima jedna mjera u ponižavanju čovjeka koja se nikada, i ni po koju cijenu, ne smije prekoračiti. A ovi savremeni zločinci, robovi smrti, oni koji su u svom ludom poslu spojili nož i elektroniku, oni su davno prešli tu crtu. Ali, nisu znali, da se iza te granice, u čovjeku, počinje ukazivati istina. Kad se sastružu i počupaju svekolike obmane sa ljudskog lica, tamo negdje, u daljini, zazlati se čovjekova istina, i mirno ljudsko lice koje se ničim, baš ničim, ne može ubiti. Ono što se moglo ubiti već je mrtvo. Ali, opasno je, užasno opasno, potcijeniti ljudsko biće, pljuvati po očaju majke, rugati se ponosu sestre... i tako u nedogled, a ova lica Sarajeva sve su to doživjela. U svijetu, u onome što mi neodređeno zovemo svijetom, nešto je umrlo. Nešto važno i lijepo. Može biti da to nije umrlo sada, možda je odavno mrtvo, ali, za tu poraznu činjenicu, za taj sram i smrad, njegova Bosna je saznala ovih dana. Nuri utiša neke glasove u sebi, nasloni se na ranjeno stablo, zapali nekakvu lošu cigaru, a stvarnost pred njim zakriča u hiljadama glasova. Trzaju se noge, mašu prazni rukavi, drhte zgrčene usne, promiču sijede neuredne brade, površina te ljudske rijeke pokazuje svoje pjenavo

vodoplavno lice. Kad, prilazi mu predratna poznanica, žena krupna i poružnjela, pa, kroz pozdrav, uz mnogo ženskih riječi, zagleda se u Nurijevo mršavo, ispijeno lice. Žena, koja i sada funkcioniše u nekoj vlasti, i to se na njoj vidi, s čuđenjem zaključi:

- Nuri, pa ti si se proljepšao!

- Jesi li ikada vidjela ružnog sveca? - upita Nuri mirno. Naravno, bila je to šala koju žena nije razumjela. A i kako bi. Uslijedi osuk riječi iz debelih usta. Prazna žaljenja i osude vezane za nebitne stvari, a potom dama dođe i do svog izgleda. Nuri joj ničim ne pomaže. Samo, tiho reče:

- Ti, draga moja, uopšte ne patiš. S tim riječima se rastadoše. Uz najljepše želje, i ono već ustaljeno: čuvaj se!

Nuri se vrati sebi. I ulici. Poče po njoj tražiti dokaze jedne jasno uočljive pojave. Riječ je o onome što je njegova poznanica imenovala proljepšavanjem. Zapravo, radi se o nečemu drugom. U uzburkanom čovjeku, kad ni oni najskrovitiji prostori ljudskog bića ne ostaju mirni, pošteđeni potresa, kad se čovjek pri svakom buđenju mora doslovno iznova rađati, pa usljed raznovrsnog bola kojim se hrani, a stvarno malo spava i gladuje, kad ga boli svaki mrvičak sopstvenog mesa i kostiju, onda na lice izlazi ono što je zbilja sadržaj čovjekov. Kao poplava.

Teške stvari su još uvijek skrivene na dnu, a ono lakše pliva. Ko se imalo smiri i razbistri, zbilja djeluje proljepšano. Ponekad i produhovljeno. Otuda, ovih dana, u Sarajevu, mnogo iznenadnih ljepota, čistih ruža od čovjekovog lica, ali, tu su i teške rugobe i nakaze ljudske prirode sa svim nijansama i detaljima kojim muka nemilosrdno tačno portretiše čovjeka. Zato se mnogi i ne smiju pogledati u ogledalu. Strah. Zrcalo ne laže. Cijeli splavovi belaja plove niz obraze. A ljudski pogled doista može ubiti nezaštićenog. Zato se bebe i sklanjaju od energije urokljivog oka.

E, kad bi se nekako moglo, cijelom svijetu, podnijeti pod nos jasno i čisto, nepodmitljivo ogledalo.

Nuri se bolje nasloni na nejako stablo. Ali, drvo se guralo. Izgleda da se i ono htjelo na čovjeka osloniti. Ipak, čovjek je nepouzdan oslonac. Izmakne se. Pa ode. A nigdje otići ne može.

8

Znak opšte opasnosti. Dječica, u Sarajevu, umjesto nježnih uspavanki, slušaju zvučni znak opšte opasnosti. Tako im svijet iskazuje svoju dobrodošlicu. Rastite, djeco bosanska, spavajte mirno, iznad vas je opšta opasnost. Otrovan je i zrak koji udišete, i mlijeko koje pijete, i voda koje nemate. Tamo negdje, u čovjekovim starim snovima, postoji široki, plavi svijet, a vi liježite na opštu opasnost, i njom se pokrivajte. Noževi su budni i žedni, spavajte, djeco sarajevska. Opružite se i protegnite po svojoj kotlini koja liči na čvrstu kolijevku. S nožicama na Vrelu Bosne, s glavicama na Baščaršiji, s mlijekom tuge na usnama, spavajte, božija dječice.

... fijuk granate. Osmogodišnja djevojčica počinje objašnjavati. To je kćerka Nurijeve prijateljice Ismete M. koja je obudovila na početku rata. Nuri gleda dijete u oči. I sam je rastao bez oca. Ovo dijete govori mu jezikom od kojeg Nurija prosijecaju žmarci. Granate fijuču, zrak cvili, a dijete govori. To je pancirna, rotirajuća granata koja razara. U njoj se nalaze tri željezne ćuskije. One probijaju, a u zraku se okreću.

I, djevojčica, držeći u ručicama knjižicu Još jedna bajka o ruži, počinje pričati priču o svome susjedu, dječaku, i njegovoj mački. Ali, prije nego krenu u priču, pogleda knjižicu koju je jednako listala, pa utvrdi da će tu moći nešto obojiti. Evo, ove zvjezdice, i ovog leptira. Da, djevojčice, pomisli Nuri, bez vas je svijet siv, i samo još djetinjstvo može nešto obojiti.

Amila, tako se zove djevojčica, govori, a slušaju je Nuri i njen šesnaestogodišnji brat Redžep. Tamo kod njih, na Kobiljoj Glavi, jedne večeri je njen susjed, Redžepov vršnjak, sjedio u fotelji i slabo zainteresovano posmatrao je ratni televizijski program. Dječak se igrao sa mačkom. Maca, koja je već ostarjela, isprepadana, odmarala se na dječakovim nogama. Tu, u kući, na koljenima čovjeka koga dobro poznaje i voli, mačka se sasvim opustila. A niko se ne može opustiti cijelim tijelom kako to mačka može. Mace su pravi majstori odmaranja. I dječak se sa svojom mačkom bolje osjećao. Kad, mačka skoči iz ljudskog krila, mijauknu, šapicom poče grepsti dječaka po nogavicama. Činila je to oštro. Ponašanje je promijenila iznenada. Jednostavno, zvala je dječaka da ustane iz fotelje, pa da iziđu napolje. Bez njega nije htjela izići. I, samo što su iza sebe zatvorili vrata te sobe, i našli se u hodniku, strašno, zaglušujuće je udarilo. Stresli su se ljudi, kuće, voćke u bašči, cijelo brdo se zdrmalo, jer, tačno kroz fotelju na kojoj je dječak sjedio prošla je granata, pancirna, razbijačka, ona što transportere kida u komade.

Amila reče svoje, pa se zagleda u ilustracije svoje knjižice. Njen brat nastavi. Tako je njegov drugar, onda kad je bilo šljiva, popeo se na jedno stablo, ponio gore vrećicu, pa malo jeo, a više u vrećicu trpao. Lijep dan, voćnjak miriše, ima i pčela, i sunca, i djece na šljivama, a sarajevska brda se plave i ne djeluju smrtonosno. Tek, kaže Redžepu njegov drug, nešto mu reče da siđe. Da siđe odmah sa šljive. Dječak skoči na zemlju. I, nije se dobro ni pridigao, a teški mitraljez, onaj što tuče avione, a pošto Bosna nema aviona, sada tuče djecu na voćkama, dakle, takav mitraljez odreza krošnju šljive.

Djeca to pričaju kao svakodnevne događaje iz svoga čudnog djetinjstva. Još juče, sa više uzbuđenja, pričali bi o novoj igrački, ili kaseti. Sad po njima padaju drugačije kasete. Kasetne bombe. Nuri ih gleda, razgovara s njima. Pokušava ih razumjeti.

Mačka. Šljiva. Glas koji naređuje da se siđe sa stabla. Mnogo je takvih, i sličnih priča o čudnim porukama. Uzvišeni Bog zaklanja koga hoće. I kako hoće.

Po zemlji već pada jesenje lišće. Žuto i puno straha. A djeca listaju. Sve ljepša i vitkija. Miriše od njih Sarajevo. Beharom sa mladih lica.

9

Polica sa kasetama. Muzika. Mnoge moguće muzike. Jer, struje nema. Dugo, mjesecima nema. Šute kasete. Esmer zamišlja muziku. Sluša. Ti zvuči su snimljeni i na njegovim unutrašnjim vrpcama. Sve, baš sve, što je ikada čuo, snimljeno je i pohranjeno. Pojedinačno, u naročitim časovima, neki od tih zvučnih znakova može u sebi izazvati sa punom jasnoćom. Upravo sada, tamo sa pijeska, s druge strane Save, neko viče: čamac! To je poziv njihovom skelaru. Čovjek stoji na pijesku. Odjeven kao putnik. A ljeto je. Taj nepoznati čovjek hoće u Bosnu. Nad vodom trepti i talasa se njegov muški glas. Potom, tišina. Voda sve smiruje. I nosi. A njegove kasete šute. Igra uobrazilje. Opet počinje. Nuri se pita šta bi ova jedna kaseta mogla reći čovjeku da je jednom, kao nepoznati predmet, neki budući čovjek iskopa u nekom pijesku opšteg zaborava. Eto, svijet je pun oružja. Strašnog i moćnog oružja. Čovjek se može samoubiti, i kakav je, to bi mogao, da se samo ljudsko biće pita, i učiniti. Mogao bi spaliti ovu planeticu, ovu mrvicu zemlje i kap vode među tolikim nebeskim zvijezdama. Atomi će krenuti. Atomi se ne plaše. A čovjek drhti. Trese se čovjek pred čovjekom. Dok ide kroz ove slike, Nuri jasno čuje Lenonovu Odu miru. Ne, nema mira ovdje. Odmora nema. Ima straha. Zla. Bombi. I gladi. Ovakav čovjek sebi je život toliko otežao da to sam neće moći izdržati. Znači, kad se dogodi taj veliki rat, kad se razmahne zlo od svake vrste, a smrt utoli glad, kad se pomjere brda i bojeve glave, a ljudske glave kad se slede od užasa, a nad zemljom se zatamne otrovni oblaci, ovakva jedna kaseta dospije pod zemlju i tu netaknuta odleži hiljade godina. I, opet ljudi, počnu rovati po zemlji, kopati po pijesku, počne djelovati moć, uvijek opasna u ljudskim rukama, i na stolu, budućih života, nađe se jedna ovakva vrpca. Tu vrpcu čovjek počne sebi tumačiti. A još nema aparata koji pokreće traku. Još ne zna čitati sa trake. Pa, kao što to čine ljudi njegovog doba, čovjek, po koji put, počne nagađati o prethodnim bićima. Sakriju traku. Jer, u pitanju je interes, bezbjednost i premoć neke zajednice, nacije, religije, sve je u pitanju, i preče, od ljepote života na ovoj Zemlji.

Danas, Nuriju se čini da je svaki čovjek tek komadić jedne duge vrpce odmotane sa točka života. Komadić si ti, komadić ona starica, komadić ono dijete koje je došlo na svijet prije nekoliko dana u Nurijevom susjedstvu. I ono ima svoj zapis. I ono je odrezano sa istog namotaja. Sad, čovjek bi morao znati, prvo, šta je utisnuto na njegovom djeliću, pa tako redom. Ali, čovjek još nije stigao dotle da se može čitati. Ni po dijelovima. A zadatak bi bio čuti cjelinu. Svi ti komadići morali bi biti pravilno pročitani, potom tačno poredani, pa u cjelinu sastavljeni, i onda, nekim moćnim aparatom pokrenuti. Ko zna, ko može pojmiti, kakvu bi poruku, kakav zapis, ili nebesku pjesmu, čovječanstvo samo sebi prenijelo. Bi li, pita se Esmer, ta krošnja ljudska, kao krošnja vrbova, poslušno, pred moćnim vjetrom, sva učestvovala u svojoj pjesmi, svom tajnom govoru. Od radosti, možda bi tada čovjek, jednostavno, umro. A možda bi tek tada počeo da živi. Jer, shvatio bi da svaki list nešto vrijedi, da je na svakom listu djelić njihovog životnog zapisa. Nuri se odobrovolji. Povjerova svojoj mašti. Ponada se da će čovjek, jednom, ko zna kad, i ko zna kakav čovjek, taj zapis, ipak, čuti. Tada, nijedan listić, bio on i žut, skvrčen, truo, neće biti mučen, i gažen. Jer, bez njega, čovjekova pjesma nije cijela. Poruka nije jasna. Naravno, sve duše, koje su ikad disale na zemlji, učestvuju u toj velikoj harmoniji. A i oni koji će tek biti rođeni. U svemu tome i oni imaju svoj udio.

... Tišina. Ljepota šuti. Čula proradiše. Nešto od praha mašte prosu se po stolu. Nuri pomisli da sve ovo, što sanja, po glavi prevrće, ne može biti slučajno. I to je neka muzika. Melodija sanjarenja. Ako ona ništa, baš ništa ne vrijedi, zašto bi onda postojala. Ipak, moguće je da je većina takvih slika obično smeće ljudskih zabluda. Biće da su to magle i oblačine koje se pred promjenu vremena kupe i gomilaju oko nedostižnih vrhova istine.

A trake šute. Struje nema. Nema ni one unutrašnje struje koja bi mu omogućila tačnost uvida. Sve se sa čovjekom igra. I najprostiji predmeti vješto ga varaju. Jedan vidik mu se smiješi, blago, materinski, kao djetetu koje tek prohodava. Zato, sve što je njegovo, ljudsko, krvari i boli. Ali, dijete ne odustaje od želje da se sasvim uspravi i načini svoj prvi puni korak. A kad nauči koračati, lutaće, hiljadama godina, moćno će lutati, dok ne nađe pravi put do one velike pjesme. U njoj je i njegov glas. Bez njega nema cjeline. U tom živom tijestu i on je plodna praška.

10

Jevrejsko groblje u Sarajevu. Prvi mjeseci rata u Bosni. Kamena ograda. A u groblju, kamen uz kamen. Na licima kamenova različita pisma i jezici. Jedan od tih kamenih biljega pripada njemu dragom piscu. Onom što je prošlog rata besplatno liječio sirotinju u Sarajevu. Na jednoj strani ljekari čudovišta, na drugoj strani njegov Isak. Nuri osjeća težinu tereta Isakovog nosača Samuela. Dok je radio u školi, i dok je bio podstanar, tu, blizu groblja, Esmer je često zalazio među ovo kamenje. Najčešće je dolazio sam, a ponekad i s nekim od sarajevskih pjesnika.

Sada, sjedne strane kamenog zida leže borci, oni koji brane to groblje, Sarajevo, Bosnu, a s druge strane groblja, uz kamenu ogradu, leže oni koji komadaju, ruše, lome lice Sarajeva. Između njih razdaljina nije velika. Mogu se gađati i kamenicama. I, jedan borac priča. I nikog nema da to čuje. Svijet je začepio svoje fine osjetljive uši. Dakle, blizu njihovih zaklona osvanuo je mrtav čovjek, četnik. O četnicima je mnogo rečeno, ali, čini se Nuriju, precizan opis, spoljni i unutrašnji, još nije dat. Oni koji bi to mogli, još uvijek ćute. A može biti da je mračna suština četništva već jasno uobličena, i šuti negdje u nekom skloništu. Dakle, desetak metara od zaklona bosanskih boraca, leži mrtav četnik. Bradat. Kosmat. Prljav. Umazan ljudskim porocima. Ljeto je. Počinje djelovati hernija ljudskog tijela. Smrad. Širi se grozan ljudski smrad. Da se i mrtvi u grobu okrenu. Već drugi dan, ovaj borac koji priča, doziva one sa druge strane groblja. Moli ih da zakopaju svoga druga. Niko im u tome neće smetati. Pucati neće niko. Samo neka zakopaju, odnesu, uklone, smire, to mrtvo ljudsko tijelo. Ali, oni neće. Oni, inače, slabo kupe i sahranjuju svoje mrtve. A još juče preko pola Balkana, nosili su ono mrtvo. Iskopavali su kosti. Pravili nove grobnice. I njima označavali međe svog naroda. Mučna i teška slika na Jevrejskom groblju. Esmer se pita zašto Jevreji dozvoljavaju ubijanje Sarajeva iz svog groblja. Zar su oni zaboravili staje umiranje. Uzalud. Sva pitanja su danas uzaludna. Jer, svi ti upiti računaju sa čovjekom. Ali, čovjeka nema. Sebičnost i ravnodušnost stražari na granicama. A onog mrtvog četnika, oni njegovi, danima neće da sahrane. Onda, nastavlja borac, mole ih da bar njima dozvole da uklone tijelo. Ni to ne daju. Pokušavali su noću. Po mraku. Ne, nisu se mogli primaknuti mrtvome. Oni ubiše. Iznad tijela, koje se već polako rastače, kruže ptice. Vrane. Cijelo jato vrana. Poneka sleti na mrtvog čovjeka, otkine komadić, pa se izgubi među stablima.

Između kamenova Jevrejskog groblja vuče se gladan pas. I on priđe lešu, onjuši ga, pa krene dalje svojim pasijim putem. Ni pas ga neće. Običan, gladan, čaršijski pas. I on zna da se čovjek ne jede. Ali, ptice ne znaju. Ima ih sve više. Borac koji priča pokušava stvoriti sliku punu vrana na nebu sarajevskom. Prljave im kandže. Kljunovi krvavi. I, on ne može više izdržati. Uzima automatsku pušku, i puca, puca po pticama. Rafalom siječe po njihovim gladnim kljunovima. Eto, može makar to, može rastjerati ove ptice. Jer, on to više ne može gledati. Nuri zna da ne može. Mnoge od tih boraca dobro poznaje. Bili su njegovi učenici. Četiri godine. Gledao ih je kako rastu. Istina, iz istog razreda, ima ih i na drugoj strani. Malo je takvih, ali ih ima. Pričali su mu o njihovim posebnim susretima. Jer, to su komšije. Zajednička djetinjstva na Skenderiji. Ljetovanja u Zeleniki kod Herceg-Novog. Prve utakmice i ljubavi. I Esmer je dio njihove mladosti. Između njih, nožem starog zla, mnogo staje rasječeno. Raspolovljen je, i preklan, smijeh dječaka, i djevojčica, u autobusu kojim se voze

na izlet. Izlet u život. Na Vrelo Bosne. Sad, Bosna izvire i teče iz njihovih mladih očiju. Te oči se nisu svijeta nagledale. A svijet se, još uvijek, nije, sa dužnim poštovanjem, zagledao u njihove oči djetinje.

11

Na cijeni je snaga. Sirova fizička snaga. Sa što manje pameti, duše, odgoja, morala, bilo čega što bi otupilo žestinu njene sirovosti. U njoj je umijeće preživljavanja. Ili u vlasti. U zaklonima svake vrste. Naročito je dobar onaj religijski i nacionalni zaklon. Nuri Esmer je daleko od svega toga. Kao i uvijek, kao i prije rata. Nepotreban. Ničiji. Neupotrebljiv. Slab. I ponižen. Sve je u njemu poniženo. I svaki mu pokret, svaka gesta, jasno odaje slabost i poniženost. Ono što on može, i što je sposoban dobro raditi, to nikom ne treba, a ono što je potrebno činiti da bi se preživjelo, za to on nema snage. Ni živ, ni mrtav, dovlači se kući, pa nesabrano razmišlja. Eto, prije nepuna sata, skrivao se u nužniku književnika Vešovića, a tu, u tom tijesnom i mračnom prostoru, bilo je petoro djece, dvije žene, te Marko i on. Našao se tu slučajno. Napolju je strašno treslo. Zgrada, nejaka i stara, sva se drmala. Do Marka je utrčala susjetka sa malim djetetom. U pelenama. Gledao je to dijete i pitao se da li ono ičim osjeća u kakav je svijet došlo. Lice majke, koja ga drži u rukama, pitomo je i uplašeno. To su ona posebna mliječna lica majki koja doje svoju djecu. Blaga, i hranljiva, materinska lica. I Nuri, i Marko, šute. Jedva da šta kažu. Sve je tu jasno. I gorko. I odvratno. I nema se šta reći. I da li je nužnik pravo mjesto na kom bi se razgovaralo o ovom krvavom ljudskom sranju.

Njegova sapatnica Smija ode po vodu. Daleko je ta voda. Sve dok je ne ugleda, sve dok se Smija ne vrati, neće biti miran. Strepi. U svakom trenutku sabijena je strepnja. Da naprave obična prosta kolica pomogao im je majstor. Dijelove su skupili kako su znali. Točkovi. Željezne šine. Matice. Navoji. Sve im je razmontirano i rastavljeno. Njima vodu ne dovlače cisterne. Dovlači je Smija. Na leđima. Zato, obradovali su se tim kolicima. Inače, ovih mjeseci, u Sarajevu, sve što liči na kakve točkove, i što može ponijeti kakav teret, ima posebnu vrijednost. U dječijim kolicima, kroz zelene, i snježne parkove, kojih više nema, odavno se ne vozaju djeca. Tamo gdje je mjesto dječijem tijelu, leži plastična kanta puna vode. A kroz Nurijevu glavu, pored njihove kuće, protiče Sava. Protiče voda. Dobro bi mu došao jedan temeljiti zaborav. Da zaboravi onaj vidik, onu široku rijeku koju niko nije poznavao bolje od dječaka. Na Savi se nije čeznulo za vodom. Ni za komadićem drveta. Ni za starim pećima. A i ribe je u njoj bilo. Tu se moglo živjeti. Moglo se disati i pjevati. Suza što je bilo, rijeka je sa smiješkom primala. Nek plače cijela varošica, neka poteku potoci, Sava to ni osjetiti neće.

Dan se za noć veže, a noć se teško sa danom sastaje. Svakog jutra, mučnog i teškog jutra, ustaje sve slabiji. Mora se boriti. A Nuri, nema snage. Volja se tanji. Kapa. Pometenost je sve očitija. Vodu donosi Smija. Drva je skupila Smija. Hljeb, uvijek težak, i uvijek gorak hljeb bosanski, peče Smija. Neki dan, u kratkoj svađi, rekla mu je da ga ona hrani. Malo ga zaboljelo. Ne mnogo. To je samo jedan mali udarac. Nije to ništa prema drugim tamnim tugama. Da može, sad bi ustao, pokrenuo se, prihvatio situaciju, počeo bi se boriti. Ne može. Zubi su mu pokvareni. Ne može dugo stajati na hladnoći, u redu, da natoči vode. Umišljeni bolesnik? Nipošto. Ljekarski nalazi ne lažu. Pokušao je pisati. U jednom od listova, koji neredovno izlaze ovih dana, objavio je dva teksta. Urednik, sav ponosan, u slučajnom susretu, obavijesti ga da će svoje saradnike nagraditi sirom. Ni riječi nije rekao. Mislio je da se čovjek šali. Kad, jedan mladi lingvista, s kojim je Nuri volio razgovarati, obavijesti ga da je

bio u redakciji. I predade mu pakovanje sira. Pola kilograma evropskog sira. Za dva teksta. Ni tada, mladom naučniku nije otkrio ono što misli. Ali, čovjek je mogao i sam nešto otkriti.

Nuri gleda lik krave otisnut na pakovanju. Negdje u pamćenju riče i ruga mu se njihova Gizdava. Bunte Kuh. German Feta Cheese. Hans Peter Bertelsen Cheese. Germany. Gizdava se ruga sve glasnije. U crveni lik kravlje glave na pakovanju sira uvlači se lik one divne krave iz djetinjstva. Imali su više krava, ali, Gizdava se ne zaboravlja. Ništa se ne zaboravlja. A toliko toga bilo bi zdravo zaboraviti. Ili, može biti, ne bi. Možda će mu taj teret pamćenja, jednom, dobro doći. Krava na pakovanju ima teleći izraz i cijele, pravilne rogove. Gizdava je bila šulava. Bez jednog roga. Tako, bezroga kravica iz djetinjstva, uvijek spremna na svaku vragoliju, samo da napakosti dječaku koji je čuva, potiskuje stilizirani lik germanske krave. Gizdava svoje sireve nije pakovala u skupocjene papire i plastike; davala ih je, obilno, u bijelim peškirima koje je mati posebno pripremala. Eto ti sad, dječače moj! A nisi volio mene napasati. Znao si me i istući. Vidiš li svoj štap kako vitla po mojim leđima. Istina, i ja sam tebi podvaljivala. Zbog mene si i batine dobijao. Ipak, znao si biti dobar prema meni. Znaš kako si me brižno, za vrijeme jakih zima, pokrivao starim kaputima i dekama. E, to ti tvoja Gizdava nije zaboravila. Ne ruži puno tu kravu na slici. Nije ona kriva za tvoju nevolju. To su vaša, ljudska posla. Dječače moj, gore glavu! I to će proći. Sve će to brzo proći. Doći će novi dječaci. I druge krave. A ti ćeš, i dalje, svoje najljepše misli, pojiti na svojoj Savi.

Slike se razliše. Glasovi uđoše u predmete. Odmiče još jedan dan. Tvrdo zapakovan. Otvoren na pogrešnom mjestu.

12

Među prvim riječima, sad to Esmer pouzdano zna, bila je riječ: nema! Njegova majka, kao i tolike druge žene, rano obudovjele, a pritisnute sirotinjom, tu riječ je izgovarala čudno, cijepajući je na dva dijela: nejma! Naravno, u zavisnosti od toga čega nema, i kad nema, i koliko je važno to čega nema, ta riječ je izgovarana sa bujnim nijansama u svemu onom što ljudski glas može proizvesti. Uz glas idu i situacije, i ljudska lica po kojima nemanje ispisuje svoje oštre usjekline. U buketu riječi koje je dobio pri rođenju bila je i ona: nema! Ona mu je i najčešće bila na usnama.T u ušima. Šumore vrbe pored Save: oca nema... Došao je bolestan iz onog rata, ćutljiv i mučan, izrodio djecu, odmučio svoje, i umro. Oca nema, a mati često govori njima, djeci okupljenoj za praznom sinijom, na kojoj stoji netaknut, smrznut krompir: "Draga djeco moja, niti je lako meni s vama, niti je vama lako sa mnom." Da, nikom tu nije bilo lako. Ni kućnom pragu. Ni crijepu na kući. Sve je tu škripalo i jecalo od teškog unutrašnjeg jada.

Otac sjedi na sećiji. Naspram njega je njegov drug iz rata. Pričaju. Kratak im govor. Riječi zbijene. Ništa naročito. Ali, taj njihov govor, sad to Nuri razabire, očišćen je od svakog dima i magle. Riječi jasne kao ugljevlje. Gore. Ako im se previše primakneš, peku. Sa prijatne udaljenosti pružaju toplinu. Ta ljudeskara, naspram njegovog oca, pita ga, tiho, kao da ga baš puno i ne interesuje, hoće li i njihova djeca doživjeti rat. Hoće. Kaže otac. Njihova djeca doživjeće rat. Nuri veže ljude i vremena. Eto, rat je tu. Krvav i podmukao rat. A oca više nema. Ni majke. Nema. S njima je i brat. I sestra. Ukopani su, bili, jedno pored drugog. Njih četvoro. Ali, ni mezarova njihovih više nema. Majčin grob nikada nije ni vidio. I, sad, nema mezara, ni za vidjeti. Ove nove ubice, ubijaju i mezarove. Svaki nišan oni jako mrze. Mrze mržnjom pred kojom se život zatire. Mrvi. Prah ljudski miješa se sa drugim prahovima. Pa, ni one tople prašine na posavskim drumovima u koju je utiskivao tragove svojih bosih nogu, ni njih više nema. Ne, ne misli Esmer da je to rat. Nisu se ovdje vojske sukobile. Nego, djeca u bešikama i dobro obučena vojska. To je ubijanje. Mogućnost života tu se ne ostavlja. Nikome. I ničemu. Da mogu, oni bi i sam život ubili. Silovali bi ga, preklali, pa bacili u krvavu Savu.

... Nejma! Ničeg nema. Osim u pamćenju. U tužnoj glavi Nurija Esmera. Rojevi slika, predmeta, ljudskih lica, blagih vidika sa brežuljaka, jata djece na savskom pijesku... Svijet se talasa. Pjenavi dani se sustižu i lupaju se o obale pamćenja. Šta će sada sa tim svijetom kojeg više nema. Sad mu se potvrđuje njegova stara misao koja kaže da se ljudi najteže odriču onog čega, zapravo, i nemaju. Sada, nema toliko snage, i ne vidi načina, da nađe u sebi mjesto tom nestalom svijetu djetinjstva. I mladosti. I njihove, zajedničke, starosti. Pisati? Možda bi mogao riječima iznova stvarati to bivanje. Ali, čemu? I, kome? Riječima više ne vjeruje. Dječiji smijeh ponad vode, blage ljetne vode, ne može se zanjihati u riječima. Miris čistih soba, djevojačkih, i mladićkih, ne može se u riječi udahnuti. To čovjeku nije dato. Ni ljudskom jeziku. To ne lista, ne diše, ne mrvi se u rukama, ne cijedi se niz stabla jesenska, ne čezne u noćnoj pjesmi, to se ne može ukoričiti i staviti na policu. Da bude knjiga. Slaba bi to zamjena bila za onaj zov majke u ljetno predvečerje. Za glatko lice vode u junska praskozorja. Sava će svoje tragove prati i saprati. Ona ima vremena. Nje još ima. I nje će biti. Rijeku ne mogu ubiti. Bit će drugačija u tuđim očima. Ali, to kod njih zna svako dijete, rijeka

je uvijek drugačija. Nova. U istu se rijeku ne može dva puta zagaziti. Nuri misli, kao što je nekada poručivao veliki majstor pričanja na klupi pod lipom, u čaršiji, pred džamijom, čovjek poznat kao Kubura, da se dva puta ne može ni sa istim čovjekom razgovarati. Zato, ni sjećanja nema. Postoji, istinski, jedno svjetlo u čovjeku, malo, ali moćno svjetlo, i oko tog sjaja postoje magle načinjene od svakovrsnog smeća ljudskog sjećanja. I mišljenja. I po srcu premetanja jednog lažnog svijeta. Kad bi mogao otpuhati magle, sprati zablude, skloniti svoje bijedne naume, pa da to svjetlo slobodno zasija, tada bi onaj svijet umakao od sjećanja i znao bi gdje mu je mjesto u našem redu postojanja. Ovako, Nuriju su pune ruke krhotina. Cijeli predjeli leže mu na rukama. Cijeli životi isječeni iz vremena. A on se sa tim stvarima ne zna nositi. Zaboraviti? Pa, s njegovim zaboravljanjem ništa ne prestaje biti.

Sava teče. Vjetrić po njoj šara. Mreška se vodeno lice. Ribarska vesla po tom licu ostavljaju plitke tragove. Mirna je voda. Mirna. I moćna. I ništa ne pita. Ona zna i kud će, i šta će. Jedan dječak, ovog ljeta, prvi put preplivava rijeku. I postaje čovjek. A Nuri Esmer, na čistu travu, širi svoju bijelu košulju, i u njoj skuplja sve što jeste zavičaj.

13

Jutro je. Odjužilo. Ne može na noge. Upala zglobova. Sinusi. Jutros nije mogao otići na posao. Smija je otišla po vodu. Nuri ruje po svojim knjigama i papirima. U jednom atlasu nađe novogodišnju čestitku. Njegov prijatelj, gospodin Juraj Marek, čestita mu i želi dobro u novoj 1992. godini. Čita dio teksta: "Vjerujem u neizbježnost trenutaka presudnih iskušenja kako u životu pojedinca tako i u egzistenciji cijelih naroda. Tjeskobno je saznanje da mi je palo u dio da ih ponovo, ko zna koji put, preživljavam.

Teško je sada naći lijepe riječi od kojih bi se mogla sastojati jedna ljudska čista i hrabra čestitka. Jer - šta je to danas prijateljstvo, ljubav, plemenitost, poštenje, poštovanje - prema čovjeku!"

Nuri okreće list, gleda sliku, kao da će na drugoj strani lista ugledati pitomo i umno lice dragog Juraja. Otišao je. Za vrijeme ovog rata. Sve je ostavio. Odnio ono najbolje. Sebe. Nuri ga vidi u parku. Čuva svoje unučice. Ni tog parka više nema. Ni one klupe na kojoj su sjedjeli. Klupa je izgorjela. Tišina. Smiješi se lice Marekovo. Nuri gleda akvarel. Snijeg. Kuće. Sanke. Konj. Dvije osobe u sankama. Kao da se muškarac naginje prema ženi. Nešto joj govori. Kazimierz Czemioth - Winter in Poland. Izgled kuće kaže da je načinjena od brvana. Okolo crnogorica. Iza svakog predmeta i oblika smiješi se lice tihog prijatelja.

Drugu čestitku ne smije sada gledati. Od sestre. Najmlađe. I najdraže sestre. Ona njihovog oca nije ni upamtila. Otac je umro. Potom se ona rodila. Ovih dana stalno mu je u pameti.

Trzaj. Živaca. Duše. Svega. Pokušava pogled, i onaj unutrašnji okrenuti na druge stvari. Otvara atlas. Traži rijeke, jer, on je dijete rijeke. Malo bi da putuje Misisipijem. Amerika. Amerika sanja svoj san, američki, a oni, bivši bosanski dječaci, o toj Americi sanjaju svoje snove. A danas, baš danas, u Njujorku, silni i moćni, raspravljaju šta će sa njegovom Bosnom. Biznis. Veliki biznis. Politika. Interesi. A Bosna gori. I Marek odlazi. Čudnim talasima, hrabre ga riječi sestrine. I njeno duhovno prisustvo u ovom času. Tu je i onaj R. V. Emerson. To je onaj čovjek koji je učio Ameriku da misli svojom glavom. Izgleda, nečemu ih je naučio. Nuri osjeća kako mu se nudi i nameće holivudska slika Amerike. I to jeste Amerika, ali, Amerika nije to. Ni one dječačke predstave koje su gradili iz petparačkih romana, krišom ih čitajući tamo na obalama Save, skriveni u lakim čamcima njihovog bujnog djetinjstva. Sad se hoće novi svjetski poredak. Nuri Esmer ne zna šta je to. Na sceni su novi ljudi. Povući će se neki stari konci. Negdje će se zategnuti. Nešto će postati labavije. Šta bi drugo moglo biti. Odnosi se mijenjaju. Neke pozicije jačaju. A njegov Marek ode. Ode sve njegovo. Tu je novi čovjek. Bil Klinton. Predsjednik. Prije nekoliko mjeseci nešto je o gospodinu pisao, onda kad je bio senator države Arkanzas. Esmer se pokušava sjetiti imena junaka iz svog djetinjstva. Mnoga imena su zvučala upravo ovako: Bil Klinton. Naravno, ne zna, niti može znati, po čemu će ljudi pamtiti Bila Klintona, ni čime će to pamćenje biti obojeno, ali, njihov junak iz djetinjstva mogao je imati ovo ime. A uz sve ono što čovjek čini, za odnos pamćenja prema djelu, ime nije nevažno. Naprotiv, onaj mitski junak Amerike morao je imati lijepo ime. A na stolu su teške stvari. Hiljade tuga lebdi nad zemljom bosanskom. I sve su oči uprte u gospodina Bila Klintona. Svako drvo u Bosni, svaki list, travka i mladica, treperi istu riječ: ima li igdje pravde?! Hoće li se iko makar postidjeti. Ilije čovjek u svom prokletom napretku

dogurao do bešćutnog ljudomora. Djeluje li na zemlji ikakav zakon pored zakona jačega. Može li Amerika, i hoće li, ignorisati bol u djetinjim očima koje jasno pitaju: hoćete li nam pomoći? Ako ne pomogne, te djetinje oči neće umrijeti, nego, umrijeće Amerika u njihovim očima. Onaj mitski američki junak biće prava karikatura. Ili će Bil Klinton oživjeti sliku usamljenog jahača koji dolazi iz nepoznatog kraja, zavodi red, uspostavlja pravdu, i život čini podnošljivim, a potom, uz kratak pozdrav, bez mnogo riječi, nepoznat odlazi u nepoznatom pravcu. Na prašnjavom drumu, u predvečerje, prati ga rumeno sunce, a pognuta silueta odlazi, i na svojim leđima osjeća blagoslove spašenih ljudi. Bosna će uskoro saznati ima li u toj slici još života, stvarnog sadržaja, ili je i to tek obmana, varka, prazan amblem na praznom rukavu. Zadržana slika iz pustih ljudskih želja. Njome se tješe nemoćni, poniženi i usamljeni.

Esmer se vraća rijekama. Prisjeti se da oni koji su sada u njegovoj varošici, na obali Save, nikada nisu voljeli vodu. To je bilo ribarsko mjesto. Prije njih. A ovi ni čamac ne znaju praviti. Mnogo su bola, preko Save, prenijeli njihovi čamci. I u njihovom dvorištu, jer brata više nije bilo, ostao je dobar čamac. Od crvene hrastovine. Napravljen majstorski. Lak, a jak. Mogao je preko nevolje prenijeti i dvadesetak ljudi. I njega su, sigurno, slupali. Cio rat nije ništa čuo o svom mlađem bratu. I on je volio vodu. Pa, rijeka im je bila i majka, i maćeha. Svojoj Savi, prvim ljudskim koracima, prilazili su sa čudnim uvažavanjem koje je osjećalo svako dijete. Taj osjećaj rađa se u onom tihom susretu između malog čovjeka i velike vode. Zato njima, dječacima sa Save, Tenesi nikada nije zvučao opasno. Ni nepoznato. Sve je to porodica njihove rijeke. Rijeke nisu ljudi. One govore istim jezikom. I, ljudi s tih rijeka, lako se razumiju. Eto, onaj Hak sa Misisipija, bio mu je kao brat rođeni. To nije književnost. To je život. Tako misle i dišu i oni koji ništa ne znaju o književnosti. Rijeke nisu mrtve. To su živa božija bića. I s njima valja znati postupati. Pred snagom rijeke nema galame, njihovog balkanskog busanja, nema prosipanja prijetnji i snage.

Rijeka, ako hoćeš s njom živjeti, traži da se uvažava, cijeni, inače, svaku ljudsku grešku nemilosrdno kažnjava. Red River, Brazos, Kolorado, Pekos, Rio Grande, Misuri, Arkanzas, Ohajo, Plat i Misisipi, i sva ta druga lijepa imena, za njih su uvijek zvučala prijateljski, blisko, porodično. Zašto, govorila im je Sava. Svakim svojim brzakom, svakom poplavom i danima bistrine. Ništa tu nije ni gluho, ni nijemo. Reci Savi šta hoćeš, ona će razumjeti. Pjevaj, i ona će s tobom pjevati, tuguj, ona će te izliječiti, samo nemoj, nemoj nipošto da je mrziš i grdiš. Te stvari voda strašno kažnjava. Stari ribari, već i sami ljudi od vode, učili su njih djecu, i ovako im govorili: “Sinko, šuti, i pazi šta radiš, jer, voda guta, a ne žvaće.” Mnogo radosti, i mnogo ljudske tuge, rijeka je prosto progutala. Iznenada. Bez opomene. Zato, nema grubosti sa vodom. Ona to ne razumije. I ničiju silu ne priznaje. Voli je, ona će znati i ono što misliš. Pjevaj o njenoj ljepoti, vidjećeš je kao sramežljivu djevojčicu. To je, valjda, zato, što oblike ljubavi prima i voda, i zemlja, i oblak, i ptica, i mračni list na vrbi... Ništa ne možeš ni čuti ni vidjeti, što ne bi razumjelo čisto ljudsko srce. A njihova Sava, sad to dobro zna Nuri Esmer, imala je hiljadu osjetila.

Pogledom ide od Šejna prema Denveru, pa se pita, zašto je na Drini, tako malo ljubavi. Drina... Rijeka koju čovjek zatrpava tugom. I danas, crvena od krvi njegovog naroda, sleđena od studene tuge. Drina... Između dva carstva. Hoće li im rijeka, ikada, oprostiti. Nek se oni ne primiču vodi. Progutaće ih.

Jer, ludi čovječe, voda pamti. Ona ne voli krv ljudsku u sebi. Ona neće čemer i leševe. A stoljećima, toj lijepoj rijeci, samo to daju. Svoju gadnu odvratnost. Ni ono prije, ni ovo sada, voda neće oprostiti. Svoje račune rijeka će smiriti. Polako. Tiho. Bez opomene. Ožalostili su Drinu. Na dugo vrijeme u crno zavili.

Zato, prije ovog rata, Nuri Esmer je molio jednog nadarenog pripovjedača iz Sarajeva, koji je rođen na Drini, da kakvu ljepotu s te strane zapiše. Jer, izgovori ime te rijeke, i čovjek se mora stresti. Stotinama godina Drinom pliva tuga. Molio ga je da napiše kakvu dobru ljubavnu priču. Ovako, ne može se zamisliti da je iko išta volio na obalama Drine. Ako je čovjek, rijeka nije zaboravila, šta stvarno znači riječ ljubav. I, ne samo Drinom, svim našim rijekama protiče tihi zov, upućen čovjeku, za malo dobrote. Sve krošnje u ovoj Bosni, svaki list, i svaka vlat zgažene trave, šapuće istu želju. Malo mira. Tišine. Dobrote.

A topovi jednako gruhaju. Gruhaju.

14

Noć u Sarajevu. Kasni sati. Avetinjski mračno. U mraku šute ljudi. Ne, niko ne šuti. Hladno je. I gladno je. Smrt posmatra grad opasan brdima. Nuri leži. Sam. Bolestan. Tih. Stomak mu se za kičmu lijepi. Od gladi. Još juče, cijela Posavina njihala se u talasima zrele pšenice. Smrt je sve pokosila. Zebe. Pokušava se ugrijati. Sabrati. Čula ga varaju. Mašta bi da udari po svome. Koliko može, ne da. I pamet se proskitala. Nikako da se smiri u jednom mjestu i predmetu. Da se za nešto čvršće i plodnije veže. I utisci djeluju u istom času. Mutni. Nejasni. Pogrešni. Mrak. Gust mrak. Među prstima može osjetiti tišinu.

Kašalj. To je Adem. S onu stranu zida. Adem ima osamdeset i osam godina. I nogu slomljenu u kuku. Divan susjed. Tolike godine, a pamet čista. Bez mrlja u pamćenju. Mnogo mu znači prisustvo Ademovo. U tom stančiću, prije rata, rijetko je boravio. Živio je u Foči. Imao svoju kuću. Svoje voćke. Komad neba nad glavom. Stopu zemlje pod nogom. Djeca se po svijetu razišla. A Adem se u sebe stvrdnuo. O Ademovim očima Nuri je mislio napisati cijelu studiju. Odustaje. Neka starčevih očiju. Možda je, svijet ljepši u Ademovim očima. S njim, Nuri ne razgovara, nego, prilazi starcu kao nekom čudnom daru. Dubok starac. I vedar. Očistio se iznutra, pa sija. Izgorjela mu je četvrta kuća. A to će reći, čovjek se četiri puta u svom životu kućio, i četiri puta sve je izgubio. Sebe nije. Sačuvao je u sebi divno ljudsko biće. Gledaju se, Adem Hodžić i Nuri Esmer. Adem nije sebe izgubio. Šute. Nuri je zadovoljan. Kad god starac progovori, i šta god rekne, Nuri će biti nagrađen. Jednom, dok je svijet bježao iz njegovih očiju, dok su šutjeli ono što je visilo u zraku, i kružilo oko njihovih glava, izišli su na ovu čistinu. Eto, veze sa ovim dunjalukom sve se više lome i kidaju. Neka moćna ruka siječe konopce koji ih za zemlju vežu. Sve je manje spona sa zemljom i ljudima. I, što ih je manje, čovjek biva sve lakši. Korača sve vedrije. Biće, ako čovjek ne zna, Bog zna. I ti gubici, i ta odvajanja, možda će drugačije govoriti. Makar će se lakše rastati sa ovim svijetom. Manje spona, u onom času, za zemlju će ih zakivati. Ali, to je samo jedan djelić Adema. Nije to sav Adem Hodžić. Da mu se je dočepati kakvih nogu, kako sam kaže, koraknuo bi on momački. I ne bi tek tako ostavio svoj prag u Foči. Ne bi on svoju kožu tek tako prodao. U toj koži je zamotan stamen i uman čovjek. I u starosti moćan. Sada kašlje. A noć u Sarajevu sporo odmiče.

Nuri se prevrće. Mršav je. Kost i koža. Neki prozori su osvijetljeni. Neki prozori su uvijek osvijetljeni. Ljudi leže. Ne spavaju. Mnogo ih je koji više nikada neće mirno zaspati. Kako će zaspati majka pored koje leži djetešce bez noge. A to dijete nije ni prohodalo. Nije osjetilo radost koračanja. I nikad neće znati šta je to dječije radosno skakanje. To dijete nema čime koraknuti. I tu prvu radost gađali su snajperom. Bosna je puna jednonoge djece. Nedužne božije djece.

Noć diše. Slabo. Kratkim uzdasima. Kao da se bori za zrak. Ta noć ima prostrijeljena pluća. Popila je mnogo tableta za smirenje. Zaspaće, ako se obesvijesti. Ako izgubi svijest o sebi, mjestu, ljudima, vremenu u kome se mora odmoriti. A odmora nema. Do lopate.

Postoje, u ovoj noći, u ovom gradu, i drugačiji snovi. Noći sasvim drugačije. Jer, zareži svoj prst, tuđa ruka ne krvari. Nesreća jest opšta, ali, bol je uvijek duboko individualan. Duše se ne miješaju. One trepere i drhte same. Noćas, baš sada, u ovom času, jedni piju, loču, drugi vrište od bola. A neki više ni vrištati ne mogu. Ni za vrisak nemaju snage. Iza različitih

zaklona stoje različiti ljudi. Kroz grad tutnje banditi. Kako izgleda noć bandita, i cijelog onog svjetskog smrada koji se ovih dana sliva u Sarajevo, to Nuri Esmer ne zna. Kako diše ona siromašna, bolesna, usamljena noć, to mu je dobro poznato. Trudi se da u sebi umiri preživara. Tako naziva onu jalovu potrebu da se ponovo suočava sa licima koja je susreo u toku dana, da ponovo biva u onim nemogućim situacijama. Ipak, popušta. Pred očima mu je lijepa djevojka. Plavuša. Kratko podšišana. Nekakva ratna moda. Djevojka je uredno našminkana. Skupocjena bunda je čista. Oči djevojke su mirne. Žive. Žderačke oči koje gutaju sve pred sobom. I, po ženskoj želji, u se upijaju ono što im se svidi. Ali, to je njegova učenica. Sabina. Možda. Nije siguran. Inače, Esmer nije siguran, i mnogo čemu ne zna pravo ime. Zvaće je Sabina. Ona ne vuče vodu, ne tegli drva, ne nosi brašno, ne kleca pod strahovima, ne pada pod tugom, ona korača lako svjesna svoje mlade ljepote. Sirove ženske ljepote. Glasan je govor tijela. I, ovakvog žutog, ispijenog, neobrijanog, nije ga ni pozdravila. Nema u njemu ništa što bi ona htjela pozdraviti. Kad, zaškripaše kočnice novog "mercedesa", cijelog, svih stakala, nigdje ogrebotine ni na kolima ni na krupnom muškarcu koji sigurnim pokretom, uz zveket oružja, otvori vrata i pozva Sabinu. Djevojka nestade u udobnim kolima. Sakriše je zatamnjena stakla. Kroz ta stakla ulice slupanog grada djeluju posve drugačije. Moćan muškarac, moderno oružje, lijepa djevojka, urlik kola koja se brzo udaljiše... Eto, i taj svijet postoji. Pa, naravno da postoji, ovo je samo mali končić toga drugačijeg života, ali nešto se u Nuriju dječački buni. Da nije kakav moralizator? Pravdoljub? Može biti, jer, on vidi i drugo lice te iste Sabine. Vidi kako ona, punačka djevojčica, ustaje iz svoje školske klupe i dobija slabu ocjenu iz svog maternjeg jezika. Ali, sve ocjene su pogrešne. I sve privremene. Možda se pita gdje je noćas Sabina, i sve one djevojke njene vrste koje su u ovom ratu došle na svoje. Pa, tu su, u gradu, sa moćnicima trguju. Djevojka lijepa. A noć duga. Ratna. Mračna noć u Sarajevu. Trguju ljudi. Sve je na prodaju. I mladost. I ljepota. I sve je jeftino. Kao život... Noć se razmiče. Zvijezda. Ležeći, kroz pocijepan prozor, Esmer vidi zvijezdu. Ispod Velikih kola. Dugo šuti i gleda tu zvijezdu. I šta o njoj zna. Ništa. Eto, zar bi se on u bolu gušio da mu se pokaže takva zvijezda, daleka, daleka, pa da mu se kaže da se na toj zvijezdi jedno parčence zove Balkan, i da se na tom Balkanu ljudi bezdušno ubijaju... Pa, da prsne sva ta zvijezda, padne, nestane, ode u vražiju mater, pa još nekoliko takvih zvjezdica da joj se pridruže, zar bi to njega imalo boljelo. Ne bi. Nimalo. Samo bi trepnuo očima, u drugačijoj noći, i ne bi ni znao šta gleda, i šta vidi. Jedna zvijezda manje, pa šta? To je pusta i hladna ljudska pamet.

Ipak, jesu li ovo one iste Kantove zvijezde. Ništa ne može tvrditi. Milijarde zvijezda koje hiljadama godina posmatraju milijarde ljudskih duša, i slijepih očiju, i nikad ništa čovjek da nauči. A i nešto mu jadno znanje kad onu mrvicu jada do koje je s mukom došao, odmah, po svaku cijenu, okrene na zlo. Na teško zlo ljudsko.

Te zvijezde, taj božiji beskraj i ljepotu, gledao je onaj Kant... I ne samo on. Nikako nije gledao samo on.

A mali čovjek ima mala pitanja, pa ga zanima gdje je noćas Sabina. Svašta. Jer, pred njegovim očima vasiona se u divnu ružu rascvjetava. I duša čovjekova kroz noć putuje... Putuje...

15

Zna li čovjek šta sve ima u svom boravištu. Ne zna. I Nurija je rat zatekao potpuno nespremnog. U svakom pogledu. Zdravlja nikakvog. Zaliha nikakvih. Bez novca. A novac, to su sada marke. U Sarajevu je tako. Marke ili život. Esmer maraka nema, ali živi se. Tanko, bolesno, ali se živi.

I, došao je na red, sa dugim danima rata, onaj neobičan pretres tijesnog stana. Sa Smijom se raduje svakom krompiriću, ako ga nađe, svakoj kocki šećera, zdjelici brašna, soli, a u šupi su našli i cijelu bocu petroleja. Lampu su sačuvali, a nisu je čuvali, još od vremena olimpijade u Sarajevu. Tada su se događale duge redukcije struje, pa su morali kupiti petrolejsku lampu. Nuri se nasmija, jer pomisli, a ne reče, da bi svaki siromašni pušač, prije nego mu se prohtije pušiti, morao malo pogledati hoće li biti kakvog rata u njegovoj zemlji, ili tu negdje, u blizini. Tako su prevrnuli cio stančić ne bi li gdje štogod našli. Ono što pomaže da se preživi. Da se održi u životu iznemoglo tijelo.

Onda su došle na red i druge stvari, drugačija hrana. Ali, sjeti se slike koju je danas gledao u gradu. Prostor ko zna kakvih međunarodnih snaga ograđen je bodljikavom žicom. Ta žica je svijena i povijena u oblik cvijeta, i, da nije riječ o bodljikavoj žici, nego, recimo, o dječijoj igri obojenim papirima, ta ruža bi bila skladna. Vještačka, ali, bar oblik je ružin. Ovako, to je bliže kakvom ježu. Jutros, po toj žici, tim ježevima i ružama, pao je snijeg, čist, bijel snijeg. Oko svake žice nahvatalo se bijelo paperje. Meki pamuk. Žica je pokazala svoje oblike. Izgubila bodljikavost. Po oštrim šiljcima nahvatale su se pahuljice. I metal djeluje meko. Esmer je stajao da se malo nagleda prije nego se snijeg otopi i ukaže se oštra i bodljikava stvarnost.

Dakle, došle su na red i druge potrebe. Dugo, strašno dugo, nije dobio pismo. Telefon je isključen. Novine ne nabavlja. Struje nema. Stajao je na balkonu i gledao kako avion raketira televizijski toranj. Slike nema. U ekranu zamišljaj šta hoćeš. Totalna izolacija. Ljudi su, ionako, uvijek, daleko. Daleko je čovjek od čovjeka. Dubinu te klisure koja dijeli ljudska bića još niko nije izmjerio. Pa, počeo je čitati pisma. Da se prisjeti da je ljudsko biće koje je još juče živjelo u drugačijim vezama i normama. Stara pisma starih poznanika. Nekada, na ovom mjestu, on bi rekao prijatelja. Danas, tu riječ teško izgovara. Vraća joj njeno puno značenje. Čita. Ali, to više nisu ona stara pisma, niti poznaje ljude koji su to pisali. Mnoga od njih baca u peć. Pisma gore. Vraća se biblioteci. Čita rječnike. Htio bi cijele te debele tomove popamtiti, memorisati, jer, šta ako i oni nestanu. Rječnici. Kako će se ljudi sporazumijevati. Istina, oko bitnih stvari, ljudi se nikada neće sporazumjeti, ali, i ovi redovi riječi nečemu služe. Govoriće nešto, bar nekome. Ako nestane ljudi koji su govorili tim jezikom, ostaće rječnici. Mrtav jezik mrtvog naroda. Od porodilišta do mezara, oni ubijaju sve. Zatiru tragove. A nekakve međunarodne barabe sve to mirno posmatraju. I knjige se ubijaju. Vehne svaka ljepota. Zato, da može, i da zna kako se to radi, u kakav tajni zapis unio bi cijelu biblioteku. I zapis sakrio. Duboko sakrio. Tamo gdje ga neće moći naći ni vatra, ni voda, ni mržnja, ni vrijeme. Uzima knjige. Ostavlja. Opet uzima. Traži neke stranice. Podvlači. Jednom. Dva puta. Hemijskom olovkom. Da se ne može izbrisati. Sjeda na hladan pod. Zaboravlja se. Ruje po knjigama. Nešto je tu. Samo da to nađe. Mora biti na nekoj stranici. Smija mu govori da će se prehladiti. Uzalud. Knjige mu se same u rukama listaju. Prava

leptirova krila od lijepih listova. Evo, možda i ovo čini djelić onoga što traži. Nije sve, ali, jedna tačka na leptirovom krilu jeste. Kreće niz tu stazu. Niz poljsku stazu tamo pored Save. Dječačka noga, bosa i poskočna, a pod njom, topla i ljekovita zemlja zavičaja. Der Feldweg. Martin Heidegger. Pred očima, kao iz srca izvučena nit, odmotava se meka staza. A krošnje šume. Šume. I nebo diše. Diše. Podvlači. "... sve što je nepatvoreno uspijeva samo ako čovjek istovremeno ispunjava dva uslova: da je spreman na poziv najvišeg neba, a istovremeno skriven u zaklonu bremenite zemlje." To govori hrast. Onaj njihov posavski hrast međaš kojeg je odgojio Nurijev otac. Od takvih hrastova, iz njihove zelembašče, srezan je krov za Nurijevu kuću. Kuću u koju nikada nije uselio. Ali, poljska staza, utabani puteljak, vijuga dalje: "Ali riječi poljske staze čuju se samo dotle dok ima ljudi koji, u njenom podneblju rođeni, umiju da je slušaju. Oni imaju sluha za njeno porijeklo i ne vjeruju smicalicama. Uzalud se čovjek trudi da svojim planiranjem dovede zemlju u sklad, ako on sam nije u skladu sa govorom poljske staze. Današnjem čovjeku prijeti opasnost da postane nagluh za njene riječi. Njegovo uho hvata samo još buku aparata, koju on drži skoro za božiji glas. Tako čovjek postaje rastrojen i ne zna puta. Rastrojenima jednostavno izgleda monotono. Monotono postaje dosadno. Mrzovoljni stalno vide jedno te isto. Jednostavno bježi pred njima. Njegova mirna snaga presušuje.

Veoma brzo smanjuje se broj onih koji poimaju jednostavno kao svoje samosvojno dobro. Ali ti malobrojni biće posvuda oni koji ostaju. Njima će blaga snaga poljskog puta podariti moć da nadžive divovsku silu atomske energije koju je čovjek izmozgao i tako postavio okove vlastitom djelanju.

Govor poljske staze razbuđuje čulo koje voli slobodu, a jade u povoljnom trenutku pretočava u krajnju vedrinu, štiti nas od napasti pukoga rada, koji, samopokrenut, proizvodi same ništavnosti."

Čita. Podvlači. Nekoliko puta čita kratki tekst. Martinovu pjesmu. I, sve je podvučeno. Svaka riječ. Okreće knjižicu. Traži slova. Sve što liči na kakvo pismo. Među prstima mu papir. Osluškuje šum. Pregleda povez. Koliko ovakva knjižica može trajati. Na lijepom i sigurnom mjestu. Ako se ne preštampava. Ako o njoj čovjek ne brine. Hoće li, ikada, svako slovo postati zrno pšenice koje će pokljucati ptice zaborava. Hoće li ona divovska sila ugušiti riječi poljske staze. Martin vjeruje da neće. Zemlja ne laže. Svoju tihu riječ ona će reći. I ta će riječ svijetliti na glatkim dlanovima lišća.

16

Noć. Dva sata poslije ponoći. Nesanica. Nad Sarajevom bruje mašine američkih aviona. Teretnih. Nose pomoć istočnoj Bosni. Ljudi, tu blizu, umiru od gladi. Umiru od zla. Tuge. Zemlja je puna smrti. Sve grob u grobu.

... Nedostaje mu sagovornik. Selma. Ona. Sigurno. Ali, sagovornici nam ne nedostaju da bismo govorili, nego ćutali. U zraku još jedan američki avion. Hoće li pomoć stići u prave ruke. Hoće li više ikada vidjeti Selmu. Tišina. Grad leži, ali ne spava. Leži grad u studenoj noći. Kao težak bolesnik. A Selma nije u svom gradu. U Mostaru je. S njom, Mostar je malo zdraviji. Mora biti. Ona je ljekarka. U punoj mladosti. Dvadeset i osam godina. Zdravih godina. Gdje je ona, tu mora biti i zdravlja. Zdravlja od mladosti. Od tihe Selmine dobrote. Ne, misao o Selmi ne oblikuje ovu noć punu zla i ledene tišine, niti na nju ima uticaja cijela bijeda njegovog položaja. I prije rata, mnogo prije rata, rekao je Selmi da ona ulazi u buket one dvije-tri najljepše "stvari" koje su mu se dogodile u njegovom ovozemaljskom životu. Njegov boravak ovdje, bez nje, mnogo je prazniji. Zbog čega, to nikad neće znati. Ili, bar misli da neće. Ipak, ne voli po tome mnogo kopati, i cjelinu primanja jedne osobe ne voli razlagati u nemoćne komadiće. To je nešto kad je cijelo. Netaknuto. Tek, svijet je ljepši dok po njemu korača Selma. I kad dolazi. I kad odlazi. I kad govori. I kad šuti. A njene tišine mirišu kao voćnjak u maju. Onaj voćnjak iz njegovih dječačkih dana kada Selme još nije bilo ovdje. Na ovom zraku i mraku. Jer, stariji je od nje četrnaest godina. Cijelo jedno djetinjstvo.

Avioni još uvijek bruje. U toku je akcija "Padobran". U mraku, pored Drine, Nuri vidi oči gladnih ljudi. Ne samo gladnih. Svijet, opet, pokazuje svoje lice. Države. Vojske.

Narodi. Politika. Maska za maskom. Pada. I bosanska mladost, pada. U svojoj zemlji nemaju sve gdje ni sahraniti. I kad se ukopaju, dušmanin tuče po svježim mezarima, zatrpava grobove topovskim udarima. Nije lako Bosancu. Ni mrtvom. Ni živom.

Nad Bosnu se nadnosi Selmino lice. Pitomo, žensko lice. Ali, Nuri vidi i nešto majčinsko. Možda zato što bi Selma već mogla biti majka. Udala se nekoliko mjeseci prije rata. Otišla je u Mostar. Nije imala mladića. U to vrijeme. Ni sama nije znala šta će se dogoditi. A da će se udati, pa još iznenada, bez tihog upoznavanja svoga čovjeka, to Selma nije mogla ni sanjati. To, da će se udati, prvi joj je saopštio Nuri. Uglavnom, rekao joj je sve. Možda i previše, objasnio joj je kad će, i gdje će upoznati svoga dragana, kako će to djelovati na njene roditelje, pa kako će oni, ipak, popustiti, i tako redom. Sve one sitne vijesti koje idu uz takvu situaciju. Sa Selmom, u tako nježnim stvarima, nije se smjelo šaliti. I, da stvar bude još čudnija, sve to joj je saopštio telefonom. Slušala ga je pažljivo. A izraze njenog lica, i one najskrivenije, znao je Nuri dobro. Nekoliko dana, poslije tog razgovora, nije je vidio. Nije ju htio ni nazvati. Pustio je da dani urade svoje. Onda, pokucala je na vratima njegove kancelarije u izdavačkoj kući. Rekla mu je da se udaje. Oboje su se nasmiješili. Ne, ništa od svega toga što je rekao Selmi, nije bilo njegovo. Nurijevo. I njemu je sve to bilo rečeno. On se trudio samo toliko da tačno prenese. I, Selma je otišla. Od tada nije je vidio. Ni čuo. Da je živa u ovom času, to zna. A kako zna, to ne zna. I ne želi znati. Važno je da Selma diše u svojoj noći. S njenim prsima nadima se vasiona. Pod njenim srcem leži, možda, smijeh ove Bosne. To novorođenče mora doći i drugačije udahnuti ovaj zrak bosanski. Duboko, zdravo udahnuti. Noć odmiče.

Američki avioni još se čuju. Mirno je Selmino lice.

17

Sejda iz Malezije. Ne, Sejda nije iz Malezije, nego iz Sarajeva. Sada je u Maleziji. Mnogo ljudi pobjeglo je iz Sarajeva, a mnogo ih i dobjeglo. Stanovništvo grada se izmijenilo. Sejda je otišla u Zagreb. Odvela svoga sina. Vedada. Otišla je zbog njega. Svoga djeteta. Emin, njen suprug, ostao je u Sarajevu. Bori se. Bože, da mu je neko rekao prije dvije godine dana da će svojoj divnoj Sejdi slati pisma u Kuala Lumpur.

Na ovim prostorima istina ne može do kraja uzrijeti, pa donijeti svoje plodove. Uvijek je zelenu i mladu posijeku. Nuri se trza. Sabranosti više nema. Neko kuca. Na vratima. Otvara Smija. I, gledaj ljepote: pravo, u rečenicu o svojoj sestri, ulazi Džemila, Sejdina sestra, koju nisu vidjeli od prošlog ljeta. Džemila je mršava. Žuta. Kost i koža. Tijelo djevojčice. A još juče, bila je to bujna žena. Priča. Plače. Pa opet priča. Lice joj otvrdlo. Uzimaju karte. Traže Maleziju. Evo, tu je Kuala Lumpur. Džemila mu objašnjava okolnosti pod kojima se Sejda našla u ovoj dalekoj zemlji. Eto, Sejdu hoće Malezija, a Zagreb neće. Ona je stomatolog. Specijalizirani. Cio svijet je pun pokvarenih zuba. Sejda će tamo imati puno posla, a Nuri zna da će biti cijenjena. Malajski zubi, za jednu Sejdu, već sada su zdraviji. Južno je Sumatra. Asocijacije. U ušima mu zvuči pjesme Sumatra. Zna li Esmer išta o Maleziji. Slabo. Ništa. Singapur nije daleko. O Singapuru zna više. Zapravo, ni to nije znanje. Površne slike. Očima skita po Indoneziji. I, gorko, čemerno se nasmiješi. O čemu su ono govorili više od pola stoljeća. Bratstvo. Jedinstvo. Gostoljubivost. Dobri komšijski odnosi. Taj niz laži, taj brod od tuge, luta vodama Javanskog mora.

Otoci. Otočići. Uvale. Grebeni. Vjetrovi i tihe luke. Lutaju njihove duše. Po dalekim otocima. Niko ih neće. Uklete bosanske duše. Oštre podvodne stijene čekaju njihove lađe. Hoće li ikada ova Bosna uploviti u mirnu luku. I oni s njom. Sami. Božiji ljudi.

A u Zagrebu, mali Vedo, Sejdin sin, imao je problema u školi. Nacionalizam. Mali Vedo je Turčin. Balija. Nuri se vraća u svoje djetinjstvo. Sve je to bio. I Turčin. I balija. A potom još i prokleti Bosanac. I "marš u svoju Bosnu!" Pa, došao je u svoju Bosnu. U svoj jezik. Kad, ni u Bosni ništa nije njegovo. A svijet od Bosne uzima ono najljepše, ono što mu treba. Zdravu i školovanu mladost. Pismenijih sluga svijet nije vidio. I te sluge, koje je sam načinio slugama, svijet kupuje vrlo jeftino. Za samu mogućnost života. Koru hljeba. Za san o mirnom životu. A to je i jedino što hoće ovi dobri Bosanci, da mirno žive. E, ne! Ovdje ne daju živjeti. Oni bi rastavili i dva drveta u šumi. Po njima, breza i hrast ne mogu živjeti zajedno. Pa još, ako se tu nađe koja bukva, pa klen, jasen, brijest... Ne, ne, ni vrba od sada, reže fašistička usta, neće živjeti sa johom i topolom. Sve mora biti jednorodno i čisto. Nikakvih šuma neće biti. Ne smije se drveće miješati. Jela na svoju, a bor na svoju stranu. Šume će biti zakonom zabranjene. Svako stablo neka se seli u svoj tor, neka bježi glavom preko svijeta, pa makar u Maleziju, inače će biti posječeno. I korijenje će mu ovdje izvaditi. I svaki trag spaliti i poravnati. I neće se to čišćenje i postrojavanje završiti samo na drveću. Imaju oni dovoljno snage i znanja. Rastaviće i trave na livadi. Čemu toliko miješanje ploda i mirisa. Borovi u borik, orasi u orašje, vrbe u vrbak, bukve u bukvik... Nek se sve nacionalno razvrsta. To vrijedi i za trave. Nema više šuma i livada. Pa, i ove ribe su se previše namnožile i preslobodne su u kretanju. Dokle će u istoj vodi živjeti štuka sa mrenom, som sa šaranom, smuđ sa bjelicom... Ne može tako. Napraviće oni veliku zemlju štuka u koju neće smjeti ni

priviriti druge ribe. Ispitaće im stoto koljeno, pa će ih, žive ili mrtve, lijepo razvrstati. Mora se uvesti malo reda u ovu prirodu. Ne može tu živjeti gdje ko hoće, i s kim hoće. Granatom će biti ubijena svaka ljubičica koja ovog proljeća procvjeta blizu visibabe. Šta njih dvije rade zajedno. Zar one ne znaju za više interese i planove. Uostalom, oni neće i ne mogu ni s kim živjeti. Eto, i oni vukovi su posve neozbiljni. Navikli se blizu medvjeda, lisica, zečeva, kuna, lasica... Sve je to strašno pomiješano i još sarađuje u životu. To je opasno. Ta navika i potreba da se živi zajedno. E, ne može tako. Svi zečevi neka se skupe na mitingu, na najvećem proplanku, i uz pomoć svojih vođa neka odrede granice svoga prostora. I, sa te zemlje neka potjeraju svakog leptira, skakavca, mrava, glistu... Milom ili silom, a silom je lakše, neka se sve pojedini i razvrsta. To vrijedi i za lisicu. Nema više hodanja po tuđim teritorijama. Sve što je tuđe, drugo, što nije jedno, što drugačije raste, pjeva i miriše, uništiti sve. Do temelja. Duboko ga iz zemlje iskopati i daleko baciti. Ako treba, tom raznovrsnošću, napuniti onaj Tihi okean. U njemu ima mjesta, a nešto je mnogo tih. Nema tišine, ovo je vrijeme krvi i galame. U tom poslu valja čistiti i uništavati i pripadnike svoje vrste kada nisu za razdvajanje i kada ne odobravaju njihove metode. Kad se obave ovi krupniji poslovi, onda će se preći na one sitnije. Sve oni vide. Ništa nisu zaboravili. Eto, i ova zemlja pod nogama nije čista. Svega tu ima združenog i pomiješanog. Šta misle ti minerali, ti svakovrsni elementi. Misle li se oni i dalje udruživati. To neće dopustiti. To očigledno miješanje. Zaratiće protiv svakog busena zemlje sve dok se u njemu svi elementi ne razdvoje, podijele, pa makar se međusobno poubijali. Oni su se spremili za ovaj rat. Dugo mogu ratovati. A i saveznici su tu. Onda, jedan od važnih zadataka, u tom svetom pohodu na život, i protiv svake ujedinjenosti, jeste i djelo njihovih naučnika koji moraju obaviti svoj dio posla. Njihov zadatak je da ispitaju mračnu, i protiv njih usmjerenu, ujedinjenost kisika i vodika. Jer, dragi moji, ova voda nije čista. Zar svijet ne vidi kako su se podmuklo, i protiv njihovih interesa, udružila dva atoma vodika i jedan kisika. To ne može izići na dobro. Taj molekul je opasan. Oni s njim ne mogu živjeti. Jer, tih molekula ima i na njihovoj teritoriji, a ko zna šta oni, udruženi, smjeraju. Eno ih u njihovoj hrani, u stablima, travi, u njima samima. Sve to valja rastaviti, udvojiti, zatvoriti u odvojene ćelije, i temeljito ispitati. Ako treba ubiti i sebe, samo da se dođe do svakog molekula. A ti molekuli se kriju, drhte od straha pred njima, pa će se sve morati pažljivo prevrnuti. To je dugoročan i sveti zadatak. Sa izdajicama se moraju nemilosrdno obračunati. Svaki atom kisika, koji se od dana današnjeg vidi u društvu sa vodikom, u ime naroda, biće na mjestu strijeljan. Ne mogu ti atomi otvoreno raditi protiv njihovih interesa. Kada završe taj veliki posao, i kada bude zadovoljno njihovo najviše naučno tijelo, pristupiće se pregovorima sa onima koji čine smjesu zraka. I tu svega ima. Nečist zrak. Neki elementi će se pohapsiti i biće strpani u rudnike, radne logore, kupleraje, tamo gdje budu oni željeli. Sa njima će se eksperimentisati. Njihovi ljekari će moći vršiti svake opite. Svijet će biti zadivljen. Konačno, i ona Amerika, jednom će priznati da je nešto mnogo drobljena i pomiješana. Na njihovim otkrićima gradiće se novi odnosi na ovoj galaksiji.

Dotada, sva pamet svijeta, stajaće zbunjena, gledaće svoj posao, i svoj interes, baviće se svojim ništavnim djelima, i uspjesima. Doći će na red i more.

Sve će doći na red. I onaj Tibet se nešto mnogo uzdigao. Treba to smanjiti. Dovesti na mjeru. Sve druge gore i planine, i snježni vrhovi, moraju glavu uvući u ramena. Inače, oni se neće šaliti.

A Sejda, i dječak Vedad, sada su u Kuala Lumpuru. Tamo je toplo. Svakakvo bilje raste. Pomiješano. I ljudi svakakvih ima. Izmiješanih. I svi dolaze Bosanki da im popravi nečiste svjetske zube.

Nuri luta po golemom otočju. Leti iznad močvara Sumatre. I nigdje da nađe skrovito mjesto, puno zraka i tišine. Eto, i Melvil je postao otok blizu Australije. Otok među ljudima. Na površini je odvojen. Rastavljen. Ali, u dubini, u tamnim vodama, čvrsto je povezan sa svakim kamenom, sa svakom praškom, na ovoj zemlji. I, posjetiti ga može svaka kap vode. Otok jeste. Ali, sam nije.

U Singapuru se žuti cvijeće.

I ljudi.

18

Vratio se s posla. S kakvog posla, ne zna. Staje zaradio, ni to ne zna. Ide u tu kuću na obali Miljacke više po navici. Zavarava se. Svjesno. Susretne se sa nekakvim ljudima, nešto govore, i to je sve. Tako sebi grade utisak da su još uvijek živi ljudi. Čine to uporno, cijelo vrijeme rata, i sigurno misle da i to nešto vrijedi i nečemu služi.

Grad je pun pasa. Živih prljavih pasa. Ruju po smetljištu. Psi su ugojeni. I opasni. Smetljišta su sve bogatija. Pasja i ljudska sirotinja, naročito ujutro, prevrće brda smeća. Inače, grad je veliko smetljište. Ono što može gorjeti, traže ljudi, a ono što se može pojesti, to je pasja sreća. Među psima, primjećuje Nuri, ima mnogo onih pasa koji su u grad sišli iz prigradskih naselja. Ljudi pobjegli, a pse pustili. Među njima su i oni kućni ljubimci koje vlasnici više nisu mogli hraniti. Jednostavno, pustili su ih na ulicu. Ti psi su manje grubi, snalaze se teže, a prema lijepim pudlicama, pokroviteljski i vlasnički, odnose se domaći avlijaneri. Oni su svoji na svome. Grad je njihov. Esmer je primijetio da su među njima podijeljene zone uticaja. Zna se kome pripada neka ulica ili sokak. Pa i cijeli dijelovi grada. Nastupaju u čoporu. Ali, gazda se zna. Najljepše kuje pripadaju njima. Ostali plaze jezike, i gledaju. I oni nešto rade u toj pasjoj hijerarhiji, samo šta, to Nuri još ne zna.

Glad. Pasja i ljudska glad. Psi se nekako snalaze. Tako i ljudi. Onim nemoćnim, malim, neuglednim, njima je najteže. I među psima, i među ljudima. Psi mogu otići iz grada, ali neće. Ljudi bi htjeli, ali ne mogu. Htio bi i Nuri Esmer. Daleko, daleko otići i nikad se ne vratiti. Odlazi u snovima. Javlja mu se otac, koga odavno nema na ovom svijetu, da nahrani dječaka Nurija.

Ljeto. Bujaju vrbe. Rijeka Sava. Negdje na sredini puta između Broda i Dubočca. Otac je našao pogodno mjesto, pa je zaustavio njihov čamac. Vraćaju se iz Broda. Čamac je golem, i teretan. Vuku pivo za dubočku kafanu. Tako zarađuju. Do mraka obično stignu istovariti gajbe blizu kafane. Na čistom savskom pijesku. Sad, zaustavili su se. Vrijeme odmora. Voda čista. Nebo vedro, čaplje i rode gacaju uz savsku obalu, a oni gladni. Na široko sjedište u čamcu otac širi krpu i novine. Sad će se tu naći svakakve sitosti. Voda miriše. Oni preplanuli. Otac je moćan. Visok. Jak čovjek. I, dogodiće se ono što je Nuriju najdraže. Ona tiha radost koju otac poklanja sinu. Bez riječi. To je neko posebno uvažavanje dječaka. Neka gruba situacija puna života. I nježnosti. Ni vrbova grančica ovdje se ne lomi. I ona se mora čuvati. A po vrbovom granju leže ribarske mreže i naprave. Alat star, ali jak. I dragocjen. Postoje dani kada ribari vade iz vode svoje "vrške" i ostavljaju ih na vrbovim granama. Niko te zamke od mreže nikada ne dira. Još se nije čulo da neko ukrade koju mrežu. Ne, svako zna koliko je mokar hljeb ribarski. Da gladan čovjek uzme ulovljenu ribu iz mreže u vodi, to može. Ali mrežu mora ponovo pravilno postaviti. Drugačije, to se ne dira. Bila bi to strašna grehota i sramota. Da se to dogodi, takvog čovjeka, dok je živ, ni Sava ne bi mogla oprati. Taj katran sramote ničim se ne spira. To kod njih, na Savi, zna svako dijete. Ni tuđi čamac se ne dira. Evo, ovaj čamac, udoban i golem, na kojem sjede i jedu Nuri i njegov otac, nekoliko puta vjetrovi su otkidali, a Sava odnosila. Svoj izgubljeni čamac obično su nalazili u Sijekovcu, iznad Broda, uredno očišćen i privezan. Zahvalili bi se onome ko je to učinio, sjeli u čamac, i krenuli kući. Ljudi koji žive uz vodu, i na vodi, imaju svoje tihe sporazume. Ti zakoni se ne upisuju u knjige. Prekršioce, i sve one koji bi pravili nered u životu na Savi, kaznila bi sama

rijeka. Tako su vjerovali. A rijeka strašno kažnjava. Kažnjava samo jednom. I nikad više. O tim kaznama, i ljutnjama njihove Save, ribari i lađari znaju pričati po cijele večeri. Uz vatru. Na obali. Uz slatku ribu i riječ slatka. Ali, tiha i mirna riječ, a od nje moćna priča, kao rijeka Sava. Siti su.

Sve je sito. I napito. Vrbe dišu. Zrak se plavi iznad riječnih brzaka. Otac ustaje. Vrijeme je da krenu. Nuri će sada vući njihov čamac, a otac će kormaniti. Pokušali su drugačije. Ne ide. Bolje je kada njihovom lađicom upravlja otac. Jer, o vodi, on zna sve. I Sava zna sve o njemu. On je svoje lice davno odslikao na vodi. Ta lica voda pamti. Čuva. Rijeka voli takva lica. Jaka. Muška lica. Ona njima vjeruje.

Vjetrić duhnu. Zelene krošnje se zanesoše. Zamreška se plava površina vode. Nuri zategnu konopac. I povuče. Čamac krenu. Vrhom, prema suncu.

Kad sunce bude veliki rumeni kolač, iznad plave Motajice, oni će biti kod kuće.

19

U gradu je puno povrijeđenih. Sjekirom. Nuri gleda kako dječaci košarkašku loptu zamjenjuju za kakvu bilo sjekiru. Ili testeru. A tim tupim sjekirama gradska djeca ne znaju rukovati, pa se povređuju. Sijeku se po rukama, nogama, i, kad nevjesto uzmahuju, bolje se malo izmaknuti.

Kad je svima postalo jasno da rat ulazi u zimu, u parkovima je zadrhtalo svako stablo. Svaka grančica. Ukrasno bilje stidljivo se nada da neće plamenom procvjetati.

U gradskom groblju ljudi sijeku. Nuri stane, pa gleda. Groblje je staro. Ima dosta stabala. I ukrasnog bilja. Odnjegovali su to oni koji su zalijevali uspomene. Nekoliko sjekira tuče po stablima. Ali, kako! Oni koji sijeku, ne saginju se. Svako siječe drvo u visini svoga zamaha. Neće da se sagne. I stabla su zbunjena. Zbunjen je i Nuri Esmer. Ovi ljudi nikada nisu sjekli drva. Uredu, ali kako se pred drvetom ne poviju i ne posijeku ga pri zemlji. To neće. Još neće. Prema ostatku drveta, visini panja, jasno se vidi visina onoga koji je drvo posjekao. Tako nešto Nuri nikada nije vidio. Da se drvo može tako posjeći. Oni u grobovima ništa ne kažu. Ili ih mi ne čujemo. Pa, nestaju stabla koja su ukrašavala njihovo boravište. Kad, pojaviše se i motorne pile. Urliču testere u starom groblju. U centru grada. Tu više niko u miru ne počiva. Po grobovima leže kaputi, jakne, sjekire. Ljudi rade. Znoje se. Niko ne pita, ni žive, ni mrtve. Dolazi zima. Duga sarajevska zima.

Poslije dječaka dolaze stariji ljudi. Sijeku one visoke ostatke od drveta. Sada, sijeku kako treba. Po jednom zamahu tih sjekira vidi se da znaju sjeći.

Istina, oni stanuju tu blizu, u udobnim stanovima, ali, svi su oni u grad došli poslije onog prošlog rata. Njihova mladost zna šta je sjekira. Na nadgrobnim spomenicima, preko imena umrlog čovjeka, uredno su prebačeni njihovi kaputi. Oni, ne sjede opušteno po grobljanskim kamenovima. Trude se da ne povrijede mir zemlje i mermera. Ali, već je sve povrijeđeno. Bučan je dan. Bučan i tijesan. Geleri raznose komade kamena. Puca se u sve živo što se miče. A čovjek se miče sve sporije. I sve tužnije.

Nuri svakog dana prolazi pored tog groblja. Stabala više nema. Posjekli su i onu staru vrbu koja nije obećavala puno topline. Ali, Esmer poznaje vrbu. To je njegovo drvo. Sa borovima ne zna razgovarati. Ništa o njima ne zna. Ali, vrbe, one su mu šumile i otpjevale njegovo djetinjstvo na Savi. Njega bi vrba divno ugrijala. I ne bi zbog toga postala pepeo. U Nurijevim očima vrbin plamen je zelen. Drago mu je bilo što ovoj staroj vrbi, danima, ne mogu ništa. Previše je debela, grbava, čvornovata. Neugledna i pokrivljena da gore biti ne može. Nju ni metak ne može probiti. Suviše je meka, i vodena, za metke i gelere. Za nevolju, zaštitila bi čovjeka. Ali, motorna pila ne razumije blagost vrbe. Tu blagost, i nježnost, testera brzo pregrize. Iza nje ostao je golem panj. A iza panja, ostala je golema rupa. I njega su iskopali.

Mnoga stabla izrasla su pravo iz grobova. Danima, Nuri Esmer nosi te utiske i ne zna šta će s njima. Razbarušen, hitar, okretan čovjek, opkoračio je grob, pa zamahuje sjekirom. Udara pravo po grobu. Otkida komade panja. Eto, šta uraditi sa ovom nesrećom. Čovjek se umori, znoj curi, sjekira na kamenu, meci fijuču, raznesen je mir na zemlji. I u zemlji. Gdje da se skloni isprepadana duša. Možda, u zavičaj. Daleki zavičaj duša. Tamo nema granata i

sjekira. U ovu sliku, uvijek Nuri unosi predio zavičaja. Dubočca. Ne, ne bi sada mogao vidjeti svoju varošicu. Dubočac kojeg nema. Ni mezara nema. Otac. Mati. Brat. Sestra. Prijatelji. Draga lica iz djetinjstva. Mnogo ih je ležalo u dubočkoj zemlji. Između njihovih mezara rasle su šljive. Ovdje, zamišljanja nema. Ono je nemoćno. Kako gledati predio u kojem nema ni crkve, ni džamije. Ni krovova, ni stubova. Ulice, bašče, voćnjaci, kapije... Miris cvjetnjaka u proljeće. Miris miloduha. I, ničeg nema. Zemlja je prevrnuta. Kosti su pomjerene. Buldožerima. Zgrću cijela groblja i mezarja. Da mogu, ovu Bosnu bi iskopali, kilometrima u dubinu, pa bi sve zdrobili, izmiješali, smrvili. Ubili bi samo pamćenje. Tražili bi, svakog, po cijelom svijetu, ko išta pamti, ko zna šta i kako je bilo, pa bi ubili. Ako je muslimansko, to bi još i ponizili, pljunuli, obeščastili. To su činjenice. Nuri Esmer ih dobro zna. Ali, kako sada koračati i disati, kako biti čovjek s tom činjenicom u pameti. Ljudi bili, pa ih nema. Zavičaj bio, i sad ga nema. Bio narod, i smijeh, i život. I ničeg nema. A pored njega, svakoga dana, teče rijeka ljudskih lica, slika riječi. Prljavih ljudskih riječi. Lica su smrskane lađe. Olupine. Ako kaže nekome, da ima kome, da ne zna gdje mu je brat, prijatelj, susjed, vidik, da ne zna ni sam gdje je, to će izazvati pažnju tuđeg uha toliko kao da je rekao da mu je u blato pala kutija šibica. Ne više, i ne dublje.

A znaju li oni, koji sada žive u njegovom Dubočcu pored rijeke, da bar stotinu godina moraju učiti kako se sa rijekom živi. Znaju li oni da će rijeka mamiti njihovu djecu, i tu istu djecu jesti, gutati. Krv je prolivena. Ljudska krv. Zemlja je natopljena ljudskom krvlju. Iz te krvi niknuće pšenica. I to će čovjek jesti. Punice svoj stomak. A, i zemlja pamti. Njena slova se ne mogu spaliti. Zemlja se ne može ubiti. Uprljati je može, i to stalno čini, ali čovjek ne može ubiti zemlju.

Doći će proljeće. Ono će doći. Sigurno. Tu se čovjek ne može umiješati. Doći će i laste. I rode. Tražiće svoje domove. Da lije iko javio lastama da ne dolaze. Ipak, one bi došle. I behar će doći. Osuće se cvatom sarajevske bašče. Zamirisaće lice ove zemlje. Podmladiće se. I biće čisto. Kao lice djeteta.

Bijelo i mirisno ljudsko lice.

20

Dolazi Muhamed Buturović. Vraća mu prvu knjigu Rumijeve “Mesnevije”. I priča.

Juče, na cesti, stoji žena. Plače. Starija žena. Univerzitetski profesor pred penzijom. Hemičarka. Muhamedova kolegica sa posla. Eto, šta joj se dogodilo juče, i danas. Žena u rukama drži korpicu.

U korpici ima hrane koju je spremila da pokloni. Pripremila je ono stoje mogla. Nije to ono što bi ona znala napraviti. Ali, i to je hrana. Samo, nema više onoga kome je namijenjena.

Žena plače. Kune. Briše suze. Pa opet plače. I priča.

Cio dan je hodala po gradu i tražila gdje bi napunila vodom svoj plastični kanister od pet litara. Od svog stana se udaljavala sve više. Pravila sve veće krugove. Od vrata do vrata. Nema niko. Ili, ne da niko. Neko grubo, neko malo mekše, ali, odbijaju je svi. Vode nema. A tamo gdje ima, ne smije poći. Tuku snajperisti. Ubijaju. Vrijeme prolazi, dan odmiče, ona se umorila, a vodu nije našla. Tako, nađe se u prizemnoj straćari. Teško je našla vrata. Jer, to je takva ruševina da se čestito ni zidovi ne vide. Uz zidove je naslagano svakakvog otpada. Komadi lima, grede, daske, kante... Sve do niskog poderanog krova. Rupe po krovu iskrpljene su limom, poklopcima od šporeta, komadima plastike. Nekako, nađe se u kući. Vrata nagnuta. Polumrak. Stade da joj se oči naviknu na tamu. Kuća puna djece. Romi. Tamnoputa djeca u mraku. Poče razabirati predmete. Ali, ništa tu ne stoji za sebe, odvojeno, i ne zna se čemu šta služi. Ležajevi na podu. Strop nizak. Toliko da se čovjek ispravi. A kad to učini, onda glavom dotiče tavanicu od drveta. Peć. Drva. Nešto posuđa. Ormari. Alatke. Kožne vindjakne. Djevojačke haljine. Kanisteri. Sa vodom. Miris ljudi i hrane. Glasovi nejasni i neodređeni. Neko govori. Ali, ko? Kašalj. Dijete ciknu.

Mačka se lijeno vuče pored njenih nogu. Zraka sunca ulazi kroz slupan, i zakrpljen prozor, pa pada ravno na sredinu te prostorije. Kao da pokazuje čovjeku gdje će stati. Tu, gdje zraka dodiruje pod, stala je i ona. Pozdravila, pitala za vodu, pa čekala. Nije dugo. Jer, iz tog prividnog nereda i pomiješanih ljudi i predmeta, izdvoji se ona. Djevojka. Ciganka. Stade sa druge strane one rumene zrake, pogleda nju, pridošlicu, pređe preko nje mladim očima koje zasijaše u mraku, pa progovori zdravim glasom:

- Uđi, majčice moja, uđi! I ne moli za vodu. Ovdje se voda ne moli. Kad ima, nosi koliko ti duša želi. I hrane, i vode, nosi, majčice moja!

Tako je govorila. Upravo tako. Stajala je na sredini prostorije, a oči su joj nadjačale onu sunčevu zraku. Glas, mlad i čist, nazvao ju je majčicom. Visoka, a snažna. Čvrsta u stasu. Djevojka. Kose do ramena. Guste i jake, kose kao konjska griva. Na moćnim ženskim kukovima stajala je ruka. Desna ruka. Svi predmeti u sobi, odjednom, stali su na svoje mjesto. Uspostavljen je drugačiji red i svrha stvari. Ljepota koja glavom dotiče iskrivljeni strop sve je popravila i glasom milovala. U glasu život. Snaga. Mladost. Miris žene u glasu. Tako ne govori muškarac. Ni kad je Rom. Tako govori žena. Djevojka. A ta ljepota nije odavde. To je iz nekih nedostižnih daljina. Učini joj se, da to i nije sa ovoga svijeta. Muzika u glasu. Snaga u kukovima. Iskusna žena to vidi na djevojci. A sjaj očiju. Govor zrelog djevojačkog oka. Od ovoga se može lako opiti. Pamet izgubiti kao od šale. Gledati to oko,

primati u sebe njegovu energiju, i s njom ona tajna zračenja života, pa živjeti, sav živjeti i voljeti. Taj pogled podiže na noge. Pomjera nešto u čovjeku. Samo, šta? To ona ne zna. I, ne može znati. Da se sveže s tim okom, muško oko bi, ili zapjevalo, ili bi namah uvehlo. Takav pogled branio joj je da bolje pogleda djevojčinu ruku. Lijevu. Ipak, toliko je vidjela - te ruke nema. Otkinuta je između lakta i ramena. Na tom mjestu zbunila se i tanka tkanina, pa se vratila prema ramenu.

Napunili su joj kanister. Oči. Uši. Dušu. Sve su joj ispunili ti nepoznati ljudi. Ponijela je puno srce svega i svačega iz te kućice, te pošla u svoj stan sasvim obasjana. Pogleda kanister, eto, pun je vode. Nije sve ovo sebi umislila. Tu, među ovim zgradama i kućama, postoji i ta kućica puna dječice, sa jednorukom ljepoticom koja je naziva majčicom. Kako bi samo željela i ona tu djevojku nazvati kćerkom. Danas, nije. Ah, sutra? To će, možda, sutra učiniti. Spremiće im nešto hrane. Naći će nešto u kući. Spremiće šta može, pa će ih posjetiti. Vodu neće tražiti. A čim će opet otići, znači, tražiće nešto drugo. Mnogo je žeđi u čovjeku. I svaku valja napojiti.

I, sada, stoji na cesti, s korpicom u rukama. Vraća se. Ne smije tamo otići. Priča Muhamedu. Plače. Kune, pa opet plače. Njena ljepotica je poginula. Ubili je snajperisti. Skoro je to saznala. Mrtva je. Ona ljepota je mrtva.

Žena stoji. S korpicom u rukama. I ne zna kud će. Kuda vode ova raskršća, ovi izukrštani ljudski putevi.

21

“Koliko smo postali zavisni od ostalih ljudi, a ti ljudi, od kojih smo zavisni, koliko su izloženi neizvjesnosti predmeta! Sen-Simonovo proročanstvo se ostvaruje, gospodarenje ljudi nad predmetima je tu. Ali, i vlast ljudi nad ljudima nije umanjena, a nije reducirana ni vlast predmeta nad ljudima. Povećava se - Vlast. Kao nikada ranije, milioni ljudi zavise od jednog poteza jednog čovjeka: od jedne njegove riječi. Kao nikada ranije, čitava naselja, cijeli gradovi, narodi čak, mogu biti ostavljeni u trenu, bez osnovnih uslova života. Isključenje vodovodne mreže, kao sama mogućnost, nešto je potpuno novo u istoriji, i ujedno, to je nešto što već daje neograničenu vlast ograničenoj grupi ljudi. Prekid snabdijevanja hranom - jer, ko danas, u tehničkim utopijama, proizvodi svoju hranu? Jedva *2%* stanovništva! A nad tako malim brojem, veoma je lako uspostaviti kontrolu, ako bi se htjela, ona, inače nepotrebna, stopostotna kontrola. Obustava električnih isporuka, izbacivanje telefonske mreže, blokada goriva, benzina, uz apsolutnu, mnogostruku nadmoć oružanog monopola, jasno pokazuju kako stoje stvari: ništa više ne zavisi od nas, nego stalno od nekog drugog. U igri već odavno nema mjesta za konkretne “nas” i konkretne “njih” - jer, ko smo to “mi”, a ko su to “oni”. Zamjatin je stvari predosjetio, ali, ove su gore, beznadnije. Jer, namjesto Velikog Brata, namjesto ovog ili onog tiranina, ali ipak - čovjeka, dakle, bitno, smrtnika, sve više vlada neka objektivna, tamna sila viših interesa, istorijskih ciljeva, strateških orijentira, progresivnog humanizma, istinskih vrijednosti! Ali čovjeka više nema. Ni od korova.”

To su riječi Ferida Muhića. Čovjeka koga vole psi, konji i djeca. Tako piše u divnoj - bilješci o piscu. Smija je otišla do praonice željezničkih vagona. Pokušaće donijeti dvije kante otpadne vode. Za pranje nužnika. Nuri, za to vrijeme, kopa po svojoj biblioteci, i čita filozofa. Eto, to je ta savremena proza. Tamna, mračna proza. Ferid je rekao što je mogao, i Nuri će mučiti neku svoju misao, i šta s tim. Gdje je djelotvornost mišljenja. Može li ljudska riječ išta promijeniti. Stvari zbilja stoje tako kako Ferid reče, ali, šta sad? Uzeti. Ostaviti. Mijenjati, čime? Bježati, kud? Upotpunjavati ovakve tekstove, slagati ih na police. Znati, a ne moći!

Susjetka Zumra, majka Kenanova, žena Ibrahimova, ulazi i traži kartice za hljeb. Eto, praktična strana Feridovog teksta. U daljini, tutanj granata. Po Sarajevu tuku snajperisti. Sve je isključeno. A moć uključena. Može li čovjek, onaj konkretni Feridov čovjek, razgovarati s tim moćnicima. Naravno, ne može! Pa, može li išta, i na kom nivou može, obična, bezvlasna, božija duša? U ograđenom toru može. Torovi se razlikuju, jer, u jednima se ne možeš ni okrenuti, drugima se ne vide međe, ali ograde su tu. Znači, čovjek može ono što mu se dopusti. Kretanje je vrlo ograničeno. U planetarnim razmjerama, čovjek je uhapsio čovjeka. Kroz rešetke mu, bratu svome, dotura hranu. Toliko da ne crkne. Ponekad, i vodu mu pusti. Da od žeđi ne svisne.

Krene li po tu vodu malo dalje, gađa ga snajper. Sarajevo je slika savremenog svijeta. Taj eksperiment već je uočen. I propao. Treba li sada ići u sjećanje, u druge prostore i vidike. Ne, nipošto! Sarajevo će se početi širiti. Cio svijet će biti Sarajevo. Ali, kome to reći. I kad se nađe kakvo gluho uho, ono je već zatrpano bukom interesa i viših ciljeva. Taj viši cilj bi mogao u ime čovjeka pobiti cijelo čovječanstvo. Odlučuje li u tako krupnim pitanjima, samo čovjek. Taj balavac sa bombom u ruci. Ako odlučuje, onda, zbogom, svijete! I šta tu radi

filozofija. Umjetnost. Fotografiše trenutak u kom šekspirolozi postaju ratni zločinci. Mjeri mu pritisak. Postavlja dijagnozu. Lijepo, dijagnoza je tu. Makar kratkoročna. A lijek. Onaj Feridov protivotrov. Zna li iko kako se liječi čovjek? Onaj čovjek koji je i po nebu počeo praviti nered. Hoće li on i po nebu razmotati svoju bodljikavu žicu. To već pokušava. A umjetnost će mirno sjedjeti i gledati šta sila radi.

Smija se vratila. Donijela je dvije kante prljave vode. To čovjek može. Pod vatrom snajpera donijeti prljavu vodu. Oprati svoj nužnik. Inače, ugušiće se u svom sopstvenom smradu.

22

Stranac. I stranci. Nepoznat čovjek sjedi, leži, spava, govori, radi sa njemu nepoznatim čovjekom. Napolju nema ništa. Sve je unutra. U čovjeku. Unutrašnje rane i deformiteti, to nas čini strancima. Nuri Esmer, događa se to polako, postaje čovjek sa nijansom više. S tom dimenzijom ni sam nije znao odmah razgovarati, a drugi to nikada neće moći. Sam, beskrajno sam čovjek, ako ne otkrije onu jedinu sretnu ljubav, dovijeka će lizati, kao vuk u brlogu, svoju otvorenu ranu.

Sad, više se ne sjeća, pošto može jasno prizvati, i premjestiti se u svaki trenutak svog života, dakle, sad bolje razumije sve one majčine i očeve riječi. Priče koje je vjetar niz Savu odnio. Kao dječak, te priče nije volio slušati. Stigle su ga kasnije. Mnogo kasnije. Eto, stari ljudi, prošli kroz rat, i samo o tome pričaju. Svako veče - rat! Nova priča o ratu. Svi pogledi okrenuti nazad. Tamo gdje je već nešto bilo. A on je htio gledati pred sebe. Imati vidik u kom će tek nešto biti. Jer, za njega, bujnog dječaka, one lijepe i velike stvari tek treba da se dese. Evo, dešavaju se. Sad, kako mu sad zvuči, ona najčudnija riječ koju je otac često upotrebljavao u mnogim situacijama. Eee, jah! Tom riječju otac je otvarao cijela vremena, a znao je njome zalupiti zarđalu kapiju svoga vijeka, tužnog i hrapavog.

Svakog čovjeka, ponaosob, mora upoznavati. To više nisu oni ljudi. A tako su se površno gledali, slušali, voljeli. Da, i voljeli su se površno. Mislili su, valjda, da žive neki svoj, autentični, život.

Danas, između dva straha, susreo je Kalinu. Kalina je studentica. Čega, sada ne zna. Ali, sresti je voli. Kad god je vidi, Kalina široko razmakne zidove straha. Kada uđe u krug njenog zračenja, diše lakše. Slobodnije. Ona ulazi u buket ljudi koje Esmer voli vidjeti. U tom buketu je i Dubravka. Kalina je djevojka. Tiha i krhka. Ipak, iza te krhkosti krije se moćna djevojka. Oči, uvijek pomalo tužne. Sve se na njoj može smijati, ali, oči ostaju tužne. Takvim očima po svijetu gleda tiho, materinski. Kao da je ona rodila ovo što je ostalo od svijeta. Pa to gleda sa tužnim čuđenjem. A stvarno, rodila još nije. Oni nisu stranci. U oči se pogledaju, za poglede uhvate, svako se osloni na nešto u onome drugom i lakše korača. Eto, lakše se podnosi ovaj dan sa sviješću da je tu negdje i Kalina. Blizu je. Nije daleko. Jer, nijedan se obruč oko Sarajeva, godinu dana ne razmiče. Bar za njih se ne razmiče. Postoje i oni drugi. Oni drugi uvijek, i svugdje postoje.

Zove ga susjetka. Telefonski poziv. Za njega. Susjetka je bogata. Marke. Dobila je svoj broj. Ko li bi njega mogao zvati. I to vanjska linija. Sad će razgovarati s nekim ko je sa druge strane. Izvan obruča. Da, to je Nura. Ljekarka. Prije rata čitao je njene rukopise. Pripovjedač. I, oni govore. Nura je glasna. Pa, sve tiša. Počinje plakati. Nazvaće noćas.

... Nuri se trgao. Nura govori kao biće koje ne pripada ovom svijetu. Travnik je blizu Sarajeva. Ali, Travnik je hiljadu konaka daleko od Sarajeva.

Nura ga pita ide li na posao pješice. Kako odgovoriti Nuri da je sretan kad se s posla vrati živ i zdrav. Jer, vraća se svakoga dana sve manje živ, i sve manje zdrav. Ljudi Sarajeva koji prežive ovaj pomor i iz njega iziđu na svojim nogama, u svijetu će se lako prepoznati. Godinama, oni ulice neće prelaziti mirno i uspravno, nego će ih pognuti pretrčavati. Nek škripe koljena, ipak malo potrči. Snajperisti rade bez zastoja. Počeli su zasipati i nekakvim

“sijačima smrti”. Pljušte meci po asfaltu kao sitan i gust grad po krovu od crijepa. Eto šta je čovjek učinio od svoga jezika. Napravio je “sijač smrti”. Sijač nije smrt. Ne, sijač nikada ne sije smrt. Ako ste ikada vidjeli sjeme, i njivu, i sijača, onda znate šta je sijač. Ovakav spoj riječi, “sijač smrti”, napravili su ljudi koji nikada ništa nisu posijali, a u njihovoj glavi ponikla je samo klica smrti. Naravno, tuđe smrti. Oni sami rođeni su kao mrtvi ljudi.

I, s takvim ljudima, htio ili ne, moraće razgovarati. Već ne može sa Nurom, ako ga ona opet ne nauči, a kako će s njima. Sa sijačima smrti. Iz usta im vire višecijevni bacači smrti. S takvim ljudima će se morati živjeti. Pa, oni su samo to i htjeli: tiho živjeti! Bez moranja. Ovaj narod je rado bio živ. Koga je Bog načinio od zemlje bosanske, on dobro zna kako se smrt smije, a kako život plače u tiha predvečerja. I, onaj koji ne zna ćutati i razgovarati sa bosanskim tišinama, on počinje vikati, galamiti, počinje urlati kako bi ubio tišinu. Pošto to ne može, ne uspijeva nadvikati vrijeme, ni istinu, on se osjeća ugroženim, pa usred grada, kao u pećini, počinje spavati s puškom u rukama. Na prvi znak vođe, te puške osipaju paljbu po prvom komšiji.

... Onda, Nura mu priča o drami koju je napisala u toku rata, a drama hoće govoriti o izbjeglicama iz Kozarca. Ljudi bježe od ljudi. Ogroman sijač smrti otvorio je svoju torbu, pa po njivi bosanskoj sije, sije...

Avion je poletio. Pregovarači. Pregovaraju hoće li biti Bosanaca. I kako, gdje, i koliko će ih biti. Bosna je zemlja koju niko neće, osim njih. Bosanaca. Bošnjaka. I drugi bi htjeli Bosnu, ali, bez njih. Međunarodne gusjenice deru ulice Sarajeva. Ljudi govore. Sarajevo zna mnogo jezika. Samo, izgleda da niko ne zna jezik Sarajeva.

Eee, jah!

23

Sad, kad ga nema, njegov Dubočac je jednostavna varošica. Bio je ono što se u Bosni zvalo čaršijom. Prije onog rata, i poslije onog rata, dubočku čaršiju činile su kuće jednospratnice. Čardaklije. Japija je drvena, a krov od sitnog crijepa. U prizemnom dijelu kuće nije se stanovalo. Ili, veoma rijetko. Prizemlje je služilo kao magaza, prostor za radnjicu, trgovinu. Tako je bilo i u centru čaršije, a i tamo dalje, u prilaznim kućama. Ljudi su živjeli na spratu. Krovovi na četiri vode. Dovoljan broj soba, široko predsoblje, i ono što su djeca voljela i pamtila, širok i visok tavan i drvene stepenice, basamaci. I u prizemnom dijelu kuće, naročito u vrijeme jakih zima i dugih kiša, moglo se lijepo i dugo igrati. Jutra u tim čaršijama, pa i u dubočkoj, naročita su i puna mirisa. I zvukova. Džamija. Oko nje mezarje. Tu je i lipa. Ogromna i stara. Pod lipom klupa. U krošnji uzdasi. Tuge od ljubavi. A na klupi sjede starci. Penzioneri, čekaju svoju prvu današnju kafu. Na svakom listu lipe, na lisnatom dlanu, zapisana je jedna priča. List otpadne, ali priča ostane. Jeste, bila je tu i biblioteka. Prave knjige u pravim vitrinama. I kompletni instrumenti za tamburaški orkestar. Čitaonica. Bila, pa je nema. Čuje se kuckanje čekića. To je obućar. On kucka. Od nečega se mora živjeti. S mirisom lipovog lišća miješa se miris svježeg hljeba. Pekar Fajko je vrijedan. I čist. Oko mesare je oprana kaldrma. Nešto više, uz prodavnicu i otkupnu stanicu, množe se kamioni, traktori, konjske i volovske zaprege. Ljudi trguju. Pravo niz čaršiju najljepši dio ulice izlazi na Savu. Čamci. Lađe. Brodovi. Parobrodi prolaze. Radnici na lađama su jaki ljudi. Ribari, oni stariji, sjede po svojim barkicama. Pletu nove i krpe stare mreže. Eto, sve se može zakrpati, osim ljudskog života. Rijeka je bila čista. Sunce se igra sa djecom na mekom savskom pijesku. Neko pjeva. Uvijek je neko pjevao. I slušao. Jer, ljudi su tada pjevali. Taj svijet je mogao pjevati. Na krovovima je bilo, bar tako Nuri misli, neke čudne svjetlosti. Svjetlosti je nestajalo sa rušenjem tih kuća. Modernizacija. Partizanska kultura. Šta je to, niko ne zna. Tek, pjesme je bilo manje. I sunca manje. Stišavale su se i priče na klupi pod lipom. Sava je, i dalje, mirno tekla. Ona je uvijek znala šta radi. Moćna i široka, teče. Ona zna i za svoj izvor i za svoje more, a čovjek ne zna. On se ne može protegnuti niz tok svog života. Svaki dan svog života čovjek napada i osvaja kao tvrđavu. A kad slupa svoj dan, sunce zalazi.

Po Dubočcu počeše nicati nove kuće. Prizemne. Od drveta i cigle. Sada su krovovi tekli na dvije vode. Mijenjaju se i lijepe avlije. Ruše se visoke ograde, a prave niske. I kuće, i ljudi, i ograde, spuštaju se niže, prema zemlji. Avlija više nije kućno predsoblje, privatni prostor pun cvijeća, vode, svježine i mirisa. U avliju se useljava vreva. Buka. Ljudi sve više viču. Zbilja, zašto su ljudi počeli toliko vikati, psovati, urlati. Tišina porodice više nije ograđena. Mnogo glasova, cijela poplava, izlila se na cestu, pa se sada prolazi kroz šumu vikanja. Nimalo prijatnog. S klupe pod lipom stigla je opomena: ni popom kršteno, ni hodžom učeno. Gurao se i vikao neki novi svijet. Grlat i drzak. Starija pamet i bijele brade sklonila se iza kuće. Pobjegla je u tišinu voćnjaka. I vrbaka. Vode i čamaca. Na vodi ne vrijedi vikati. Ni u voćnjaku.

Drugi se nije ni zakučio, ni u svojoj kući odmorio, pojavi se treći Dubočac. Traktori, mašine, cigla, debeli zidovi, ograde od kamena i željeza. Gradi se na sve strane kao da će smak svijeta. Niko se više ne šali, ne pjeva, i niko nema vremena. Svega imaju, samo vremena nemaju. Onaj prvi Dubočac još je mjestimično živ. I drugog nešto ima. Ovaj treći će

sve zgaziti i izmijeniti. Na pijesku se više ni djeca ne igraju, nego prodaju pijesak. Cio kraj se mijenja i betonira. Od skupocjene cigle zidaju se i kokošinjci, i svinjci. Niču cijele zgradetine u kojima niko ne živi. Zgrada je tu, samo, čovjeka nema. On je negdje na radu. U Njemačkoj, Kanadi, Austriji. Namiču se marke i dolari. Niko ne živi. Gradi se, pa će se poslije živjeti. Još koju godinu u inostranstvu, pa ih eto nazad. Ipak, sačekaće do penzije. Tako, ujednom dijelu, varošica liči na budući dom penzionera. Sve je tu, samo nek dođu ljudi. Moderno. Jako. Trajno. Sve na dugme. Kao da tu neće živjeti zdravi i okretni ljudi, nego sami invalidi. Pri uvođenju vode ne vodi se računa da li tu voda zaista i treba. Ljudi se takmiče. Prestiž. Naš čuveni prestiž. Samo neka bude bolje nego u komšije. Od svega čovjek može biti manji, ali od susjeda neka bude veći. Iz tih kućerina ograđenih teškim i masivnim ogradama, nikada se nije čula pjesma. I da je pjesme bilo, čuti se nije mogla. Izolirali se ljudi. Sa svih strana. Komšija je postao neprijatelj broj jedan koga treba poraziti. I poniziti. Kuće počeše bježati od kuća. Voćka od voćke. Čamac više nije vezan uz drugi čamac. Jer, eto, lupa se i šteti. Bolje je kada su rastavljeni. Ni rijetke krave ne pasu zajedno. Niti se pojedinačni glas ljudski slaže u buket čovječnosti. Izraste preko noći nekakav nepoznati čovjek koji tvrdi da živi svoj život, i, da je svoj na svome. Tek, pred kućama nema ruža. Popele se ruže na terase. U cvijetnjacima nema djevojaka i tihe večernje čežnje. Djevojke su na moru, u dalekim zemljama, i bolnicama. Biva tako da je čovjeka sve preraslo. I kokošinjac je veći od čovjeka. I nužnik. Nurijev Dubočac, nekada sav u ljudima, prešao je u predmete. Nastade takmičenje i u grobljima.

Nuri Esmer odšuti cio vijek. Eto, cio Dubočac je postao groblje. Zemaljska staništa pomiješana su sa grobovima. Prah se sa prahom sastao. Ovaj treći Dubočac, jakih temelja i moćnih zidova, trajao je najkraće. Ponada se, a to se u njemu javlja dječak sa Save, makar u smrti, da su se tri Dubočca zagrlila. Cigla se, sigurno, sa ciglom ne svađa.

U dubokim vodama Save, pod bujnim vrbama, šuti suha istina. Jednom, zaneseni igrom, neki drugi dječaci, roniće duboko, u zelene vode rijeke, pa će im se istina ukazati. Voda će sasvim saprati bijele kosti istine. Iz gluhih savskih dubina, među nove ljude, izići će stara priča. Nekada davno, uz rijeku Savu, živjeli su ljudi koji su voljeli rijeku... I priča će se nastaniti u čistom srcu dječaka.

Nebo se ogleda na mirnom vodenom licu.

Riba iskače iz vode da vidi, na čas, šta se radi gore, na zračnom svijetu.

24

Zvučne halucinacije. I asociranje. Glasovi dragih ljudi. Tom umišljanju doprinosi i oštećen sluh. U djetinjstvu. Bile su to nekakve pogrešne injekcije poslije upale pluća. Pokušava hladno analizirati taj zvučni dio sebe. I vidi, postoje tu pravi opsesivni zvuči. Iz zalihe zvukova od kojih je sabran njegov zvučni svijet učestalo se izdvajaju neki glasovi. Iz djetinjstva. Iz sunčanih situacija. A često su to i povici, grdnje, psovke. Kako je samo raznolik taj namotaj glasova u njegovoj svijesti. Taj zvučni sklop pojačan je sada strahovitim zvucima rata. Ni sada ne može razlikovati odakle granata fijuče, cijepa vazduh, a on cvili, ni gdje će ta sila gruhnuti. Zna samo da li je udarila blizu, ili nešto dalje. U ovom sarajevskom kotlu vrije i ključa težak zvučni svijet. Te zvučne stresove doživljava svaki dan. On, Nuri Esmer, čovjek od tišine. Vodene tišine. Ogroman raspon u nijansama zvukova, i još veći u nijansama njegovih reakcija. U zvučnu stvarnost sve više ulaze njegovi umišljaji. Svu ovu rugobu od urlanja i gruhanja pokušava potisnuti prizivanjem dragih glasova koji još trepere i zelene se u njegovom pamćenju. Tako, na stepeništu, čuje glas žene. On tada čuje svoju sestru. Nedostaju još njeni koraci. Eto, odnekud, ko zna kako, mogla bi otvoriti njegova vrata. Dalje ne ide. Ne zna o čemu bi mogao s njom razgovarati, a što ne bi jako, nepodnošljivo boljelo. Kad bi ona znala ćutati. Samo da je tiha, a on da je gleda. U ona studentska vremena, puna sarajevskog lišća i muzike, sestra mu je bila cijela porodica. Zanimljivo, čudi se Nuri, nikada nije uspio imati ni dom, ni porodicu. Pokušavao je. Zlo je sve odnijelo. U mladim danima, o toj obezdomljenosti, pokušao je nešto bilježiti. Čak, ni svoju sobu, nikada nije imao. Običnu, malu, jednostavnu sobicu koju bi uredio prema svojim potrebama. Tuđe kuće, tuđe postelje. Tuđi jastuk pod glavom. Internati. Vojska. Podstanarstvo. Užasno, ponižavajuće, hladno podstanarstvo. Kome je radio cijelo ovo vrijeme. Narod kaže, za eksere. Uvijek sam. Ničiji. Politički, nacionalno, neupotrebljiv. Svojeglav. Izvan svake kontrole i sistema. A sigurnost je u sistemu. Bilo kakvom. I danas, u danima rata. Lakše je onima koji funkcionišu u bilo kakvom sistemu. Političkom. Vojnom. Nacionalnom. Vjerskom. Mada ti sistemi, ovako označeni, nisu jasni. I oni se miješaju ijedan u drugi prelivaju. Tek, Nuri Esmer je izvan toga. Zato je izvan sigurnosti. Redovne opskrbe. Mogućnosti zarade. I primanja. Tako je bilo prije, a tako će biti i poslije. Zato ima, pored drugih ljepota, posve raskošne zvučne maštarije.

Ipak, u ovaj tok premetanja po različitim stvarima, usijeca se nešto Nurijeve ljutnje. Njegov stariji brat, koga ubiše nacionalisti, tamo na Savi, još dok se pripremao ovaj pokolj naroda, taj mladić koji je bio čuveni nogometaš i momčina, nije mogao čuti djevojačko šaputanje. To je Nurija do kostiju boljelo. Lijep čovjek, atleta, uman i druželjubiv, a gluh. Sluh je izgubio u ovoj istoj vojsci koja sada, ali baš sada, ovih božijih dahova, lupa nemilice po narodu. Narodna vojska tuče svoj narod. Naravno, ta vojska ne misli da su Bošnjaci, muslimani, narod. To je ona vojska koju su sami služili, odnjegovali je, kupili joj cijelo ovo oružje, pjesme joj pjevali, tepali joj, kupovali joj odmarališta i stanove, sve im je ta vojska oglodala do kostiju, da bi sada svoje projektile usmjerila na strašnog neprijatelja: starice, djecu, porodilišta, bolnice, biblioteke, groblja, svježe rake, u sve što nije ona sama: niskost i ludilo. Ta vojska je njegovom bratu uzela sluh. I on, vrativši se iz te vojske invalid, nikada nije mogao čuti šaputanje voljene žene. Ali, on oženi ženu ispod svoje cijene, a sve zbog voljene u, da izvinite, narodnoj armiji. Žena kao žena. Sva od života. I njegovih sokova.

Prevari ona svoga muža. Neka, ali kako to učini bijednica. Pomislite samo, leđima vam je okrenut gluh čovjek. Vama se dopada njegova žena i vi je želite. Jasno, punim glasom, u njegovom prisustvu, možete joj govoriti sve što hoćete. Obazrivost nalaže samo da vam se ne vide usta. Da vam sa usta ne čita. Tako, učitelj iz Dubočca, zavede tu ženu. Nurijev brat spava. Zdrav čovjek zdravo spava. Ali, on je sasvim gluh. Uz dobar mrak, ako ste toliko niski, mogli ste činiti šta hoćete. Učitelj je činio. U istoj kući. Za vratima. Naravno, ne uvijek za vratima. Nuri je viđao tu ženu, svoju snahu, mada je odavno živio po bijelom svijetu. Eto, obična žena. Sa svake strane tiha i neupadljiva, čak uljudna. Pristala žena. Pokušavao je proniknuti u onaj trenutak kada se žena, poslije snošaja, vraća u postelju. To je brak. Njen muž spava. Gluho, posve gluho spava. A niz njene ženske bjeline još se cijedi tuđa strast. Brat to, možda, nikada nije saznao. A onaj učitelj počeo je, za vrijeme raspusta, izbjegavati Nurija. A žena, ah, žena! Pa, ko uopće išta zna o ženi! Pisci pričaju. Šta bi drugo. Ali, to čudo je nemoguće spoznati. Jer, tu djeluje toliko promjenljivih činjenica da se ni tri cijele ne mogu sastaviti u ruci. Naročito ne u ruci pripovjedača. Ipak, Nuri je poznavao čovjeka koji je o ženama znao mnogo. Od drugih, više. Taj čovjek je bio čuveni provincijski bandit. Napast i kavgadžija. Ali čovjek, koji ni za nokat nije odstupao od svojih principa i svog banditskog morala. Postojao je prostor u kom se jedino njemu moglo vjerovati. Bez ostatka. Do kraja.

I, kao što su Smija i Nuri, zavirili u svaki ugao svoga stančića ne bi li našli nešto od čega se živi, tako i Nuri pretresa svaki zakutak i pukotinu svojih dana, i gledaj samo kakve se stvari kriju u tim nevelikim udubljenjima.

Sada negdje bistra voda šumi, a ponekad vode list treperi. Tu je i pčela. Sa cvijetom razgovara. Govori i ptica. I krošnja voćke u beharu. Čista ljubav pada po lišću. Cvjetovima i licima. Dječija lica se posve glasno smiju. A čovjek ne čuje. Voskom od mnogih strasti zapušene su uši njegove. Pa ne čuje. Ništa.

Gluhim svijetom ide bučan čovjek.

25

Selma se ne javlja.

Istina, ne javlja se uobičajenim načinom, ali tu je. Njen miris osjeti na ramenu. Smijeh iz neke tananije slike. Prisustvo njeno je očito. Nije to ponavljanje situacija i razgovora, nego sasvim drugi odnos. S njom je u vezi. Ona ga posjećuje. Dođe tiho i neprimjetno. Ode još tiše.

Dolazi mu i književnik R. R.! On ne bira ni kad će doći, ni kad će otići. Njegovo prisustvo je moguće u svakom času. Nastavljaju davno započete razgovore. Razvijaju ih. Šute. Sve više šute. Lijepa i puna tišina. Smija nečim lupnu. Ispod pera pobježe mu jasna rečenica. Voda se zamreška. Nuri čeka da se smiri.

R. R. svoga oca nikada nije vidio. Rođenje poslije očeve smrti. I Nurijeva najmlađa sestra ugledala je svijet bez svog oca. Ali, otac je bio tu. Očevi nisu napustili svoju djecu. Kad im je teško, javljaju im se. Kako, to samo oni znaju. Drugima to znanje nije ni potrebno. Samo bi ga uprljali. Neuko žvakali, pa ispljunuli. Zato, to znanje valja skloniti.

... Učestvovao je na Kongresu bosansko-muslimanskih intelektualaca. Bilo je to 22. decembra 1992. godine. U hotelu. Atmosfera upravo kongreska. I scenografija. Nekoliko stotina ljudi ispunilo je veliku salu do posljednjeg mjesta. Prilaz sali je ispunjen ljudima. Oko hotela, i u samom hotelu jako obezbjeđenje. Tu je i predsjednik države. Gosti. Novinari. Puno poznatih lica. Političari. Vojnici. Istoričari. Ljekari. Pisci. Puno pisaca. Lingvisti. Ekonomisti. Biznismeni. Sportisti. Muzičari. Sa svih strana, i od svakog posla, ljudi i njihove pameti. Ljudi je mnogo, ali, u zraku nema galame. Ni mržnje nema. To je prvo uočio Nuri Esmer, odsustvo mržnje. Nju nisu unijeli u hotel. Nešto čudne radosti ima na licima. Pa, cio život se oni češu jedni o druge. Susreću se, surađuju, prolaze. Evo ih sada ovdje, u ovo vlažno sarajevsko jutro.

"U svojoj hiljadugodišnjoj povijesti Bosna je prošla kroz više oblika državnosti i bila najprije Bosna banova, zatim Bosna kraljeva, pa pod osmanskom upravom Bosanski ejalet, pod austrougarskom upravom corpus separatum, u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca posebna pokrajina, odnosno cjelina, u SFRJ jedna od šest republika, da bi u 1992. godini postala suverena Republika Bosna i Hercegovina, međunarodno priznata članica Organizacije ujedinjenih nacija. U svim ovim oblicima i njihovim promjenama Bosna je sačuvala svoju pravno-političku posebnost, a to potvrđuju i svi međunarodni ugovori o Bosni: Karlovački 1699, Požarevački 1718, Beogradski 1739, Svištovski 1791, Bečki kongres 1815, Berlinski kongres 1878, Sanžermenski mirovni ugovor 1919, kao i Vidovdanski ustav Kraljevine SHS 1921, i sva četiri ustava SFRJ."

To je drugi stav Rezolucije Kongresa bosansko-muslimanskih intelektualaca, a taj tekst dobio je nekoliko dana posije Kongresa. Ovaj stav, a ima ih šesnaest, najviše je čitao. Ugrađivao u njega svoje znanje o zemlji Bosni.

Naravno, Nurijevo učešće u ovom skupu sasvim je beznačajno. Pozvali su ga, i on je došao. Susrešće neke ljude. I to ga raduje. Mehmedalija H. je jedan od tih ljudi. Intelektualaca. Stoje u jednom kutku ispunjenog predvorja. Ljudi im prilaze, razgovaraju, pa odlaze. Traže se. Jutros se ljudi mnogo traže. Neko nekog i nalazi. Mnogih, koji bi morali biti ovdje, nema. Jednostavno, sujeta. Stara, neuništiva beštija sujeta. Nju ni granate ne mogu

uzdrmati. Sve se u čovjeku strese i umanji, svaki atomčić se otkine i zadrhti, samo sujeta stoji cijela i uspravna. Ona posljednja pada u čovjeku.

Prilazi im lijepa, slavna i bogata pjevačica narodnih pjesama. S njom su novinari. I jedan dobar pripovjedač. Nuri je negdje zabilježio rečenicu koja pripada ovoj pjevačici. Iz malog mjesta, kad je i sama bila mala, došla je u Sarajevo. Posmatrala je grad sa nekog padinskog naselja, i tako je mogla reći ovo: "Uveče grad mi je ličio na izvrnuto nebo..." To je tačno. Ima dana i noći u Sarajevu u kojima se školjka grada ospe zvijezdama. Stvarne zvijezde tada se ne vide. I ova lijepa žena jedna je od zvjezdica grada.

Nuri nikada nije znao razgovarati lako, neobavezno, šaljivo, a moćno, a takav se razgovor očekuje u ovakvim situacijama. To nalaže površan ljudski odnos. Zato, on je slabo društvo. Ćutljiv i povučen. Njegova prisutnost govori samo jedno, da ga tu nema. Ali, gdje god ga nema, po svojoj želji, on tu može biti. Takav, vrlo je nepraktičan i nije čovjek od konkretnog zadatka. Zato je dobro da u svemu ovome takvog zadatka i nema. Jer, niko ne zna kada će Nuri sa skupa iščeznuti. Polako i strpljivo, Esmer će postajati sve nevidljiviji.

Cijelo vrijeme Selma je tu.

Sve da hoće, njoj se ne može sakriti.

I nevidljivog, ona ga vidi.

26

Jutros je oprao glavu. Svoju tužnu i umornu glavu. Vodu je donijela, i ugrijala, Smija. Jutro nesabrano. Nervoza. Rastrojenost svega što bitiše. Buđenje mučno i teško. Sanja zavičaj. Majku i brata. Onda, sudar sa stvarnošću. Jutros tuku po cijelom gradu. Pregovarači su u Njujorku. Tražeći knjigu koju će žrtvovati, za potpalu, pred njim se ukaza slika: Alfred Bernhard Nobel: 21.10.1833. - 10.12. 1896. (Fotografija iz posljednjih godina života, prema reprodukciji u djelu Flore Kaplan). To piše ispod lika. Lijeva ruka laktom dotiče naslon elegantne stolice. Poza zamišljenog čovjeka. Ipak, čovjek je sjeo, i pozira. Pažnja je okrenuta napolje. Dosta bezvoljnosti. Eto, da i to uradi. Čekaju ga drugi poslovi. Nuri pogleda kroz prozor. Grad gori. Tutnji. Eksplozije. Nobel je o sebi rekao i ovo: "... Bolovi su tako ustrajni! Srce mi je, uostalom, teško poput olova. Kad je neko navršio 56 godina, a tako je osamljen i sluga je jedino živo biće koje do toga časa pokazuje iskren interes, e onda čovjeka salijeću žalosne misli, žalosnije nego što ih većina ljudi može zamisliti." Esmer šuti. Pažljivo posmatra lik. Bogat, sam, i nesretan čovjek. Rekao je i ovo: "Moje tvornice mogle bi lakše dokrajčiti ratove nego vaši mirotvorni sastanci. Da, onoga dana kada se neprijateljske vojske budu mogle momentano uništiti, uzajamno uništiti, onoga će dana svi kulturni narodi - nadajmo se - izbjeći rat i raspustiti svoje oružane snage. Pa, nadajmo se, Alfrede! Nadajmo se. Šta bismo drugo mogli. Za sada, čuju se zvuči tebi dobro poznati. I niko ne raspušta svoje oružane snage. Onaj svijet je unesen u mnoge oporuke.

Dolazi Ibrahim. Da obiđe svoju porodicu. Smija i Alma prave pitu. Alfred nikada nije vidio djevojku kakva je Alma, sestra Ibrahimova. Sklad od pete do najvišeg čuperka bujne kose. A peta i taj čuperak udaljeni su mnogo. Jer, to je vitak ženski stas. A u tom stasu, i mladosti, lijepa ljudska priroda. Blago onom koga ona zavoli.

Ibrahim je došao sa Dobrinje. Donio je i ovu priču.

Na položaju su bili Muris, Senad i Sejo. Ibrahim i Muris su od dva brata djeca. Oba, čestiti momci. Sada, i očevi. Muris je čuveni strijelac. Prije rata, lovac. Teže mu je promašiti, nego pogoditi. I, vidjeli su to sva trojica. Od Lukavice prema Dobrinji, niz čistu cestu ide čovjek. Četnik. Čovjek ide mirno, korača jednim ritmom. Puši. Prepuštaju ga Murisu. Snajper se podiže, Muris nišani, kratko, jer, sa ove udaljenosti, po ovakvoj vidljivosti, i veličini cilja, pogodio bi i bez nišanjenja. Puca. I, promašuje. Na udar metka u njegovoj blizini, po asfaltu, čovjek se nije ni trznuo. Korača i dalje prema njima. Još malo pa će skrenuti u zaklon. Neprijatetljski zaklon.

Sejo se šali. Prijateljski, ruga se Murisu. Kako je moguće ovo promašiti. Mladići se šale, a Murisova cijev se ponovo diže. Nišani. Puca. Promašaj. Sada, borci su već bučni. Negoduju. Još malo pa će se onaj dokopati bunkera, a onda će on nišaniti. Šta je to sa Murisom. Neozbiljnost.

Ne, nije. Muris je pouzdan borac. Zdrav, u svakom pogledu. Na položaju, s njim je lakše. Saborcima uliva snagu. Pa, već su oni zajedno prošli mnogo toga. Sad su čisti profesionalci. Nikad ne potcjenjuju protivnika. Niti mu pucaju oko nogu. Nešto je čudno ovdje. Prije nego će četnik skočiti u zaklon, Muris opet nišani. Sad im se čini da bi ga i kamenom pogodili. To nije nikakva udaljenost. Muris nišani. Sada to čini pažljivije. Okidač se zateže. Pucanj.

Gledaju, i ne vjeruju. Korača. Onaj korača pravo prema njima. Više ne može skočiti u svoj zaklon. Senad uzima durbin i rukom daje znak. Spusti cijev. Ne pucati. Čovjek, možda, ima pancir. Ali, nije naoružan. I dalje puši. Korača. Korak nije usporio, a ni ubrzao. U leđa, sada mu pucaju njegovi. Muris uzima durbin. Pored mladića pljušte meci. On se ne osvrće. Ide prema njima. Kao da ga privlači Murisov durbin. Polako, počinje navijati za mladića. Njegovi ga jednako gađaju. Cigareta se još dimi. Hajde, hajde, čovječe! Požuri. Skoči. Ništa. I njegovi promašuju. A on ide ka njima. Istina korakom. Pa, šta je ovo? Počeće prema njemu i ruke pružati. I, konačno, tu je. Cigara je dopušena. Jednostavno, zapalio i krenuo. Pa šta bude. I, uspio je. Evo ga na drugoj strani. Među ljudima svoga grada. Slijedi pretres, pa ispitivanje. Uobičajen postupak. Ali, oni već razgovaraju. U toku rata prebjegao je na četničku stranu. Ali, on je iz grada. Gradsko dijete. Uželio se svoga svijeta. Više nije mogao izdržati među onim podivljalim ljudima. Zato je krenuo. Kako, oni su vidjeli. Jesu, oni su sve gledali, ali, Murisu nešto nije jasno. Tri metka, i to snajperom. I tri promašaja.

Sačekao je da mladića odvedu. Uslijedi čuđenje, pa živahniji razgovor. Onda, sva trojica, pružiše ruke prema pušci. Da, to je ta sudbina. Muris je morao promašiti. Optičke sprave su pomjerene. Nišan, nepravilan.

Čovjek je morao proći.

Živ.

Ali, šta je sa nišanima onih na drugoj strani. Pucalo ih je više. Jesu li jutros i kod njih nišani pokrivljeni. Nisu. Naravno da nisu.

I borci ućutaše.

Tišina ih je dobro razumjela.

Onda, prasak smijeha! I odušak.

Ruža smijeha se u zraku raspukla.

27

Dobio je novčanu pomoć. Slovenski centar PEN. U potpisu: Boris A. Novak. "Dragi prijatelji! Kot vidite, mislimo na vas. Zadela vas je grozljiva tragedija, toda držite se! Za vas borno naredili vse, kar je v naših močeh. Vsakemu izmed vas pošiljamo po 300 nemških mark - vse, kar trenutno imamo." I dalje: "Pomoč, ki vamjo zdaj pošiljamo, stavečinoma omogućila Emergency Fund Mednarodnega PEN-a s sedežem na Nizozemskem in nemški PEN." Nuri čita. Pa još prepisuje kraj pisma, tu se jezici miješaju: "Dogajajo se vam strašne stvari. Ampak še zmeraj so na svetu mnogi ljudje, ki se zavedajo, kakšna nesreća se vam godi - mnogi intelektualci in pisatelji, ki se borijo za vas. Obaveštavam vas da posle duge i sramotne tišine zapadnih intelektualaca u Evropi i Americi jača pokret za stvar mira u BiH koji vode najsnažniji i najsrdačniji intelektualci. NISTE SAMI! IZDRŽITE!" A gore, iznad teksta, stoji: Ljubljanska, 14. januarja 1993. godine, meki, i dragi, slovenski jezik. Mada se situacija u Sarajevu može i ovako označiti: marke ili život, ipak, dobio je pismo. Zbilja, mogu li oni znati šta znači, sada, dobiti pismo iz Slovenije. Ne, oni to ne mogu znati. Nemoguće je da znaju.

Kranj. Gorenjska. Da li je to bila 1964. godina. Kad je došao u kranjski internat imao je petnaest godina. Dječarac iz Bosne. Ostao je tu tri godine, za razvoj dječaka tri važne godine. Došao je da uči tehniku. Bosni su trebali tehničari. Budući dijete borca, dobio je stipendiju. Ali, tehniku je najmanje učio. Nikada od Nurija Esmera nisu napravili tehničara. Klinasto remenje. Ekscentri. Osovine. Prenosni mehanizmi. Kranjske i njemačke fabrike. Ništa ga nije vuklo u taj svijet prostih fizičkih zakona. Bosna je uzalud dala novac. Tehničara neće dobiti. Dobiće ono što nije platila. Dječak je po cio dan sjedio i čitao na klupama Prešernovog gaja, parka u kom je sahranjen veliki pjesnik. Praktični dječaci iz slovenske unutrašnjosti nisu krili čuđenje: došao je učiti tehniku, a čita pjesnike! Prešerna zna napamet. Jasno, na slovenskom. Šta je ovom Bosancu. Stvarno, šta mu je, pita se i Nuri. Kako onda, tako i danas, ne zna šta mu je.

A tu, pod kranjskim nebom, pred bosanskim očima, život vrije. Sudaraju se ljudi i kulture. Talas za talasom. Osjeća se i miris primorja. Konjske kopite na pokockanoj cesti. Lopata, vile, kosa, jednostavne alatke, na novim i skupocjenim kolima. Lijepo uređene bašče i vrtovi. Miris prošlosti. Rodnih mjesta slovenskih pisaca. I tuga, tuga nad daljinama, čežnja da se bude negdje drugo. Da se istovremeno bude na svim mjestima. Sve da se u hipu obuhvati i pamti. "O Vrba, srečna, draga vas domača,/ kjer hiša mojega stoji očeta..." Na kraju ostaju samo soneti nesreće. Esmer uzima knjižicu poezije doktorja Franceta Prešerna. Na slovenskom. Donio iz Kranja pri dolasku u Sarajevo. Lijepo džepno izdanje. Papir kvalitetan, biblijski. E, taj kvalitet učinio je svoje. Paun strada od svoje ljepote. Naime, Nuri je popušio pola te knjižice. Dobar papir, boljeg u kući nema, a on mora u nešto zamotati malo lošeg duhana. I Smija će koji dim potegnuti. Toliko da se ostane pri pameti. Tako, uzima makaze i grdi izdavače, zašto ne ostavljaju šire margine na štampanim stranicama. Tu bi mogao odsjeći nešto papira da smota cigaru. Ne može. Mora motati duhan u cijele strofe. Ipak, gleda šta će odsjeći. Koju će pjesmu popušiti. Ovu hoću, ovu neću. Tek, mnoge pjesme su izgorjele. Primjerak njegovog Prešerna bivao je sve tanji. Sad, tu sveščiću, v Ljubljani 1967. pri Cankarjevi založbi, drži u rukama. Gleda pažljivo šta je izgorio. Bilo je to

na početku rata. I, drago mu je što je Vsebina ostala čitava. Po njoj zna tačno šta je neoštećena knjiga sadržavala. Lista sadržaj i utvrđuje da su najviše stradale Balade in romance. Da li je to bilo izricanje suda o Prešernovom djelu. Može biti. Makaze su u rukama, a sam si u makazama rata, pa zasijeci tamo gdje će te manje boljeti. Tako, u plamenu cigarete, zasijaše balade. Ono što je ostalo čita i sada. Eno dječaka u Prešernovom gaju. Park je pun sunca. Blizu Prešerna leže i drugi slovenski pisci. Prilazi mu djevojka, iz internata. Bila je to Majda. Ona sjeda pored njega, na kamenu ogradu parka, i ne pita zašto dječak iz Bosne, na slovenskom suncu, čita pjesnike. Možda je i ona, iznad pjesnikova groba, vidjela dva leptira. I, gdje je sada Majda, i kakvi dječaci vole Franca i Simona. Ilije sve otišlo u biznis. Nestalo pod kapom nemških mark.

U Sarajevu počinje drugačija predstava. Tuku snajperisti. Gađaju u ljude, i limove. Čovjek tiho pada, a lim zvoni. To zovu psihološko ratovanje. Cijele vojske ustale su protiv ljudske duše. Hoće je ubiti. Dušu ubiti. A taj ludi čovjek ne zna da se duša ne može ubiti. Zemlja uzima svoje. A duša nije zemljina. Ona dva leptira, na pjesnikovom grobu, o tome znaju više od čovjeka.

"Ljudska pravica" će, opet, štampati pjesnike. One koji nikada nisu pucali u ljudsku dušu.

Subota je. Dječak izlazi na kranjsku cestu. Hoće do Bleda. Jer, tamo ima jezero. I na jezeru čamac.

28

Sjedi na postelji. Mrak. Gluho doba noći. Tišina. Ali, kakva tišina! Da se hoće, makar, Adem nakašljati. Zid je tanak. Čuje se najmanji šum. Mrak je gust. Ne smeta mu. Prašinu mraka može među prstima osjetiti. Pijesak mraka. A nekad je to bio fini savski pijesak. Eto, ovaj svijet je izgubio. Na svakom polju. Ostalo mu je još pvih pedesetak kilograma mesa i kostiju. I to će vratiti. Uredno razdužiti. Pa otići. Kosti su tanke, bolesne, upaljene. Jako ga bole zglobovi. Snaga je istekla. Volja potrošena. Istina, plače mu se. To je nekakav talog tuge skupljen u dugim godinama samovanja. Eto, tolike godine, a stvarno je popričao sa dva-tri ljudska bića. Da sada ima malo svijeće, ustao bi, navukao ćebe na prozor, pa bi pisao. Napamet, oblikuje cijele glave romana. Nema. Svijeće nema. Mogao bi sada ustati, obući se, pa krenuti u noć. Napolju je policijski čas. Stoj! Ko ide! I šta bi odgovorio. Ni on ne zna ko ide. Možda bi tako, u bunilu, izišao iz grada. Došao bi do nekih ljudi. Oni bi ga nešto pitali, a Esmer im ništa ne bi mogao reći. Stvarno, čovjeku se ništa ne treba govoriti. Čemu? I ko je to taj čovjek? Uostalom, ako je zemlji stalo do ovih njegovih ručica, nožica, glavice, pa, i to će ona uzeti. Neće on nigdje u ovoj formi uteći. Svaki svoj atomčić, zemlja će dobiti.

Tišina. Mogao bi sada, kao nekad, u mlade dane, ruke u džepove, pjesmu na usne, čuđenje u pogled, pa šetaj svijetom. Svi prolazi su slobodni. Ništa ga ne zadržava. Do zore, vratiće se u grad. Jutro će ga naći u postelji. Koncentracioni logor Sarajevo. Primjećuje, to djeluje psihologija logoraša. Neka, ode on u šetnju svijetom. Duga je noć. Moći će se naskitati do mile volje. Ništa neće govoriti. Samo će GLEDATI. ČUDITI SE. Bože, kako su ljudi uredili ovaj boravak ovdje. Već je krenuo. Posmatra svoj grad iz drugog ugla i vidika. Vidi, oni tuku. Kolju. Dave. Siluju. Pljuju. Ponižavaju. Onda, smiju se ljudskoj tuzi. Dalje, jezik je ispražnjen. Potrošen. Ulijeće u glupa poređenja. Ništa, to je čovjek. Vidi mu knjiga. Korice se raspadaju od pritiska mržnje. Cijele akademije zla rade na usavršavanju raznih metoda zločina. Vidi ti čovjeka. Kako je daleko dogurao. Sve mu može biti povod za ubijanje. Tom čovjeku je, izgleda, mučno što je živ. On bi tom životu zavrnuo šiju. Srećom, hvala Bogu, ne pita se samo čovjek. Da se pita samo čovjek odavno već ni pitanja ne bi bilo. I vidi mu država, interesa, vojski na granicama. Drhti bijedni čovjek u svojoj postelji. Postelja mu tugom natopljena. Sve nesreća na nesreći. Eno, pod onim stablom, blizu mora, leže ljubavnici. Muči ih rođena krv i sokovi. Kad to iscijede jedno drugom će okrenuti leđa. Šute. Izbrbljali su šta su imali. Znoj u vodi saprali. Sjeme je položeno. To oni ne znaju. On već hrče. Blaženstvo na usnama. Žena traži njegove ruke. Nema ih. Ruke su rekle šta su imale. Zemlja se polako okreće. Sunce sa istoka. Snaga je prikupljena. Mišići nabrekli. Valja to prazniti. Nešto više ne mogu dotaknuti. Niti njih dotiče. Kako su samo krhki i nemoćni. Ne, nema im se od zemlje odlijepiti.

Jutro je. U nekom gradu. Neka žena je ustala. Sama. Eno je pred ogledalom. U prozirnoj spavaćici. Skida je. Gola žena pred golim ogledalom. Jako, jako nesrećna. Njene butine su jake. Dojke izgubile čvrstinu. U kosi nema sjaja. Oči vodnjikave. Koža se mreška. Jesen ljudskog tijela. Tu je i stomačić. Sasvim lijep stomačić. A prazan. Usne školjke nisu više dražesne. Jako, jako nesrećna. I ne provjerava može li kad želi izići iz svoga grada. Šta ako njoj drmnu granatu u sobu spavaću. Kakvi li će se tu snovi razbježati. Ako joj isključe vodu, struju, muziku, toplinu, novine, prijatelje. Ono što dama zove prijateljima. Ispod svilenog

jorgana vire ljubavne priče. Smrad i znoj. Glad u ljudskim očima. Strah u ljudskom srcu. Ona će sada popiti svoju kafiću, pa će požuriti u ured. Vrijeme je i za unapređenje.

Samo da Ervin stigne na vrijeme. Taj mladić je doista svojeglav. Oh, Ervin! Dama ode u kupatilo da sapere noć sa svog tijela. Niz nju, slivaće se crna voda, jer, noć je bila mračna.

Polako, Esmer se vraća sa svoga izleta. Nad Sarajevom mrak je još netaknut. Dobar i gust mrak sarajevski. U njemu se još može sakriti. Pozvati sebi sve svoje misli. I one koje najdalje skitaju. Sabrati se. Sve svoje moći u sebe zgusnuti. Otvrdnuti. U sebi se odmoriti. San je tu. Na očnim kapcima. Teškim limenim kapcima. Odnekud, u polusvijest, dolaze komadići sibirske proze. Izgnaničke sibirske proze. Nuri se nasmiješi. Naivno, o nekima je i sam pisao. Posve pogrešno. Duhovna izgnanstva. Led Jeniseja. Pucanje leda. Taština. Politika. Ljudi tumaraju zemljom do kraja sumanuti. Smutnje i obmane.

Ministar je obećao. Naći će lijekove. Sve što je Nuri tražio. Inderal. Ranisan. Gastal. Lexilium. Miligrami. Kemija. Život na miligrame. Hvala Bogu što svoj zrak ne dijeli kašičicom. Njegova ruka je izdašna. Udiši, čovječe. Živi. Udiši koliko hoćeš. Napij se lijepog ljekovitog zraka. Nagledaj se sjaja lišća i zvijezda. Zrak nema nacije. Nema države. Zrak se ne može uhapsiti. Opkoliti. Prognati sa kućnog praga. Zraka, još uvijek, ima dovoljno. Otrove bacaju, ali, zrak nije isključen.

A Nura iz Travnika poznaje ministra. Ministar voli književnost. On će pomoći Esmeru. Za Nuru, on ima nešto važnosti. Ona ga, Nurija, još nije otpisala. Neka se javi ministru. Lijekove će dobiti. I preko toga. Samo, neka se javi.

Tijelo miruje. Odlazi. Prah sna pada mu po licu. Tišina miriše. Ode i duša da se odmori. Težak je čovjek. Da se odmori. Svjetovi se sklapaju. Otvaraju. Nuri Esmer spava.

29

Konačno, Smija je dobila pismo. Od svojih. Pišu joj mati i sestra. Ali, kako pišu. Kao da je to pismo stiglo sa nekog drugog svijeta, iz drugog vremena. Da pismo uopšte stigne, pomogla je ADRA. Adventistički dobrotvorni rad. Pismo su donijeli na kućna vrata. Cijelo popodne Smija čita pismo. Plače. Pa opet čita. Baka je umrla. Čekala je Smiju. Da je vidi, pa da umre. Otišla je, a Smiju nije vidjela. Ili, možda jest, ko zna. Smijina majka piše: "Draga moja deco, dođite nam malo u goste da me želja mine." A sestra kaže: "Voleli bi da ako hoćete dođete ovamo." Nuri čita. Bolje bi bilo šutjeti. Nikom ništa ne reći. Nikada Smijina rodbina neće razumjeti Smiju. Daleko je čovjek od čovjeka. Ta daljina se ne prevaljuje. Rijetki uspiju. Samo, vrlo rijetki. Eto, da dođu u goste, da majku želja mine. A sestra kaže da dođu - ako hoće! Ne, nikome ne vrijedi govoriti. Neće vjerovati. I ne može. Još ako se ljudi ne žele od laži oprati, uzalud ih je istinom sapunati. Strah od istine je jedan od najtežih strahova. Pred njom čovjek drhti, i bježi. Glavom bez obzira.

Esmer svoju pažnju okrenu na drugu stranu. Vidio je Kalinu. Ona je Makedonka. Rođena u Sarajevu. Majka je šalje ocu, u Makedoniju. I nju, i brata. Tužne su oči Kalinine. Rekla mu je, ako bude morala otići, neće krenuti, a da se ne vide. U znak pozdrava mahnula je rukom, pa otišla niz ulicu. Niz sarajevsku ulicu. A po tim ulicama ima ruža. Tako govori narod: ruža na asfaltu. Ruža od krvi. Tu je granata sasjekla čovjeka. U takvim ružama grad je ocvao. Po ljudskoj krvi hodaju ljudi.

Pada snijeg. Obilno pada. Prekjučer je bilo sunce. Pred zgradom dječaci su igrali nogomet. U tankim majicama. Jučer je padala kiša. Cio dan. Hladno. Danas imaju snijeg. Vjetrovi se lome među zgradama pa jata krupnih pahulja lete na sve strane. I to je Sarajevo.

Da i on negdje ode. Gdje bi mogao otići. Već je živio u tuđem jeziku. Odlazak, za njega, prije svega znači odlazak iz maternjeg jezika. Koje bi knjige ponio. Ali, kako ponijeti živi jezik. Jedan starac govori, pa kaže: "Kad sam ja bio živ... " Tako svoju priču počinje čovjek. Kako ponijeti tog čovjeka koji je nekada bio živ. A mora ga nositi. Tog živog čovjeka. Pa, ko bi ga primio. On je čovjek bez zanimanja. Ne vjeruje da ikom treba njegovo čitanje. I pisanje. Pristao bi da radi bilo šta. Istina, fizičke snage nema, a svijetu je baš to potrebno. Ipak, zamišlja, da negdje postoji neka sobica, prozor, drvo pod prozorom, malo sunca, i mogućnost da zaradi hljeb svoj svakidašnji. Negdje, sve to postoji. Ali, više nije mlad. Istrošen je. Bolestan. Bez sredstava. Kasno je. Za mnogo šta je sasvim kasno. Neka, udahnuće još malo ovog bosanskog zraka.

Da, bilo je to u Kranju. Tada je imao sedamnaest godina. Učenik. Podstanar. I gore, blizu Save. Ustao je. Bila je zima. Studena kranjska zima. Spremio se. Pošao u školu. Evo ga na ulici. Primiče se centru grada. Prešao je visoki most. Ušao u glavnu ulicu. Nešto nije uredu. Ne, nije to od gladi. Istina, nije doručkovao, slab je, neuhranjen, ali to nije od gladi. Na ulici nikog nema. Nigdje živa čovjeka. Pogleda u nebo. Mjesečina. Pun mjesec. Da sretne bar kakvo pseto. Ne, nema ni radnika komunalnog preduzeća. Iz izloga, nijemo ga gledaju plastične lutke. Shvatio je. Noć je. Grad spava. Pod mjesečinom. Po tamnim krovovima pljušti mjesečina. Luna sije. Noć šuti. Grad je napušten. Ti ljudi sada spavaju i nisu u gradu. Ko zna gdje su ljudske duše. I kada će se vratiti. Pod nogama škripi snijeg. Suh, jako smrznut snijeg. Da li se prepao te samoće. Ne, nije. U tim godinama nije se plašio. Doživljaj je suviše

čist i pun mjesečine. Stoji, sam, na trgu, i nigdje mu se ne žuri. Neće zakasniti. Sata nema. Koje je doba u ovom svijetu od tišine, studeni i mjesečine, to ne zna. Polako, ne žureći, jer zna da ovaj trenutak pripada samo njemu, krenu prema masivnoj crkvi. Tu je negdje sat. Pogledaće, koliko je sati. U tuđem svijetu teško je odrediti tačno vrijeme. Ne, mjesec na njega nema moćan uticaj, ali ova kranjska mjesečina ima boju srebra. Dobro je što nema ljudi. Bilo čije prisustvo značilo bi komadanje ove cijele tišine. A ona vrijedi samo dok je cijela. Čim se neko pojavi, nešto će iščeznuti. Polako, nogu pred nogu, do kraja osjećajući svoje prisustvo u ledenom zraku, krenu prema crkvi. Dva sata poslije ponoći. Gluho noćno doba. Ipak, nije gluho. Nebo je blijedo, plavičasto. To je lice bolesnog dječaka. Sad bi mogao krenuti prema internatu. Ali, za njega, ta vrata su zatvorena. Najurili su ga. Zbog kršenja domske discipline. Ona ga je prijavila. Ona sada spava. A možda svoje bijelo koljeno nudi drugom dežurnom. I on je bio dežurni. Po kazni. Eh, ludi svijete, samo se kažnjavaš. Dakle, on dežura, cijelu noć ne spava, a učenici, naveče prijavljuju svoja buđenja. Od ponoći, pa do zore, valja buditi mlada ženska tijela. Često je dežurao, po kazni. I često je budio djevojke. Kao, one bi htjele učiti, pa neka ih dežurni probudi u dva sata poslije pola noći. A taj dežurni je nestašan i ima samo sedamnaest godina, a probuditi mora i po trideset djevojaka. Samo, svjetlo ne smije paliti. Djevojka upiše i mjesto, krevet, na kom spava. I nju je budio. Meri... Pavla... Tatjana.... Marija... Ana... pa ona! Kad god je bio dežurni, po kazni, a bio je često, ona je morala učiti. I on ju je morao buditi. A njoj je šesnaest godina. Ona je sva od ljepote. I ona uopšte ne spava. Nego, pretvara se. Pretvara se da spava tvrdim snom. I taj tvrdi san mora raspuknuti da bi iz njega izišla ona. On to mora učiniti, probuditi je, inače, dobiće još jedno dežurstvo, po kazni. Djevojke uče, ali, to zavisi od toga ko je dežurni. Kad je dežurao Enver, ona nije učila. Zato, kad je dežurao Enver, učilo je cijelo jato djevojaka. Među njima i mlada vaspitačica. Enver je i nju morao buditi. Nuri nije. Nuri je budio svoj buket djevojaka. U tom buketu ona je najljepša ruža. Majda. Iz Ljubljane. A luna sije. Djevojke su budne. Čekaju svoje buđenje. Kako li samo čekaju. Nikada, u jednoj sobi, ne bude se istovremeno obje djevojke. Jedna se budi mnogo ranije. Za vrijeme buđenja, ona druga, obavezno je licem okrenuta zidu da ne gleda to ustajanje. Ona će biti probuđena kasnije, a ova prva, za to vrijeme, otići će u kupatilo. O, lijepe kranjske noći. Pune mjesečine. Majda se budi polako. Usne joj pupoljak. Malko razmaknute. Vrele. Bijeli se mlado tijelo u mirisnoj polutami. Miriše mladost. Dišu zdrava tijela. Internat uzdiše. I dobro paze da se ne bude u isto vrijeme. Kako samo leži. Te ruke ga, u snu, grle, a vitke noge drhte. Stvarno, zbiljski drhte. Taj drhtaj dolazi iz cijelog tijela. Nagog, ispod čiste plahte. Spavačica je obukla svoju najbolju spavaćicu. Samo nju, ništa više. Majda se sporo budi. U poljupcima. U dubokim, teškim uzdasima. Sve djevojke se teško bude, ali Majda! Kako se samo ona budi. U kakav san pada budeći se. Iz tog sna, zbilja, Majdu je teško probuditi. U tom snu se Nuri i sam izgubi. Onda, ona njega probudi i nježno mu prijeti da druge ne budi kao nju. Neka ih budi, samo, nipošto kao nju. Jer, djevojke pričaju. Djevojačke tajne su pravi leptiri. Lepršaju od svježih do svježih usana. A usne gore. Zovu. Cijelo tijelo se u noći rascvjetava. Zdravi mirisi pune dušu dječaka. Nuri je, poslije dežuranja, sasvim opijen. Kao da je pio cijelu noć. Ali, kakvog pića! Od svega toga lako se gubi, i pamet, i snaga. Već je sasvim ispijen. Mlada vaspitačica ga zadirkuje. Tiho. U prolazu. Ali, ne osuđuje ga. Pogledaju se kao muškarac i žena, i u tom pogledu ima puno tišine i ljepote.

Ona više nije mogla izdržati priče djevojaka. Nuri ih, u večeri, jatima, vidi pred oglasnom tablom. Gledaju ko je dežurni. A ko je dežurni, izmakne se ustranu, pa gleda. Gleda

koga će buditi. Onda, djevojke trče da se u svesku upišu. Vrijeme buđenja. Broj sobe. Krevet. Žure, jer, one posljednje u nizu buđenja dobiju samo ćušku po goloj stražnjici. Hajde, lijepa moja, budi se! Budi se, jer, sav svijet spava. Budan je, ali spava. Ona ga je otkrila. Iz internata su najurili njih desetak. Ne, vaspitači to nikada ne bi učinili da nisu djevojke digle graju. I neki roditelji. Na poziv svojih curica došli su iz dalekih mjesta. Da vide gdje im to žive djeca.

Mladi, ispijeni, omiljeni, iz doma su istovremeno izišli. Njih desetak. Oni su dežurali. Oni su budili. S njima se moglo slobodno zaspati. Oni će probuditi i najtvrđe spavačice.

Evo ga sada na ulici, na mjesečini, u kranjskoj noći. Grad spava. I zidovi spavaju. Tihe su i gore oko grada. Zgrada internata je tu blizu. Mogao bi otići, probuditi Majdu. Lako bi ušao. Na vrata ne mora. Samo, gdje je sada Majda. U kojem snu. I koje iz jednog u drugi san prenosi. To Nuri ne zna. Kad su napuštali dom, sa prozora su im mahale djevojke. Ispratile su ih. Mahala je i ona. Dugo je, uporno mahala. Neka ostanu te ruke u vazduhu. Uplakana djevojačka lica. Da, plakale su. Vaspitačice su im se smijale. Guskice male, ovo ste same sebi napravile. To su im htjele reći iskusne vaspitačice.

Nuri kreće prema svojoj sobici. Tuđa soba u tuđoj kući. Kuća u tuđem gradu. A grad u zemlji i jeziku. Nebo, nije tuđe. Ni mjesečina. To mogu podijeliti. Evo, on ide po srebru kranjske mjesečine, tamo, u mraku sobe, čeka ga hladna postelja. U njoj ne miriše mladost. Majda nije tu. I nikad neće biti.

Bože, nikad...!

30

Tamo je proljeće. U zavičaju. Sarajevo još drijema, ali, behar će doći. Ono što nije izgorjelo ove zime buknuće u novim bojama i mirisima. To su oaze tišine. Dolje je grad.

Živahan i bučan. I dolje nema šta procvjetati. A na padinama, u samom krilu grada, i danas se skrivaju skromne bašče. Jorgovan miriše uz kamenu ogradu. Taj kamen, u onoj ogradi, uglačan je ljudskim rukama, tijelima i pogledima i ništa nije oštro i prijeteće. Avlija puna lišća i mirisa. Samo šušti. Avlija bez djevojke. To nije pjesma. Kad ruka djevojačka pređe avlijom, podmladi se svaki kamen u kaldrmi. Dvorišta nisu iznemogle starice i mlade priče u naborima njihove odjeće. Ovo Sarajevo ima svoje bašče. Do kraja svoje. Nuri Esmer pokušava otkriti u čemu je trajna svježina ovakvih prostora. Eto, muzika, cijelog svijeta zapisana je u lišću i po crepovima. A prozori se takmiče u svojoj raznolikosti. Kišom okupane grane kuckaju o čista okna. Miris posteljine i mladih snova. Ovdje bi se moglo tiho i zdravo živjeti. Uzeti zraka između dva pucnja. Podići djecu između dva rata. Sabran sjesti u tihoj avliji, i pod granom, u miru razmisliti.

Dvorišta, slična ovim, bila su tamo, na Savi. U Dubočcu. Bila, pa ih nema. Topovima, tenkovima, buldožerima sravnjena dvorišta. U svakom kutku bilo je dječijeg smijeha. Niko ne zna kako djeca vješto sakrivaju svoj smijeh. I smijeh je strijeljan. A cio vidik je preklan. Proljeće je došlo. Ono se ne plaši noževa. Granatama se ne može u zemlju utjerati. Zeleni se cio kraj. Cijeli brežuljci u beharu. Zemlja diše. Što je sjemena u njoj, to će zemlja reći. Zemlja je pouzdana. Ona ništa neće sakriti. Kuća nema. Grobova nema. Mezara nema. A kad ni grobova nema, onda je sve grob. Da. Golem je grob ono zlo sebi iskopalo.

Nuri šuti. I kako može živ čovjek sve to primiti. Svako jutro valja ustati sa tom istinom. Na nejakim leđima nositi je cio dan. Potom, toj strahoti, u svojoj postelji odvojiti najbolje mjesto. Nek se zlo naspava. Nek zaspi zanavijek.

Pretura po pamćenju, i po knjigama. Ali, na stranicama knjiga nema dubočkog proljeća. U svojoj bašči vidi lopatu. Štijalicu. Jutros je poranila, pa sama, prevrćezemlju. Priprema je za sijanje. I gledaj čuda: alatke se same sabrale, dogovorile se, pa svaka krenula za svojim poslom. Kad se vrate domaćini, neka zateknu čisto dvorište, uređenu bašču, lozu potkresanu, voće podrezano, vodu očišćenu. Sjekira na drvaniku sama cijepa drva, a drva se slažu u pravilne nizove. Došle su i laste. One su zbunjene. Njihovih gnijezda nema. Ni ljudi nema. Šta su ovo ljudi napravili. Ptice razgovaraju sa starim voćkama. Odakle su došli ovi ljudi. Zemlju su tugom natopili. Ni obilne kiše nisu je mogle saprati. A ljudsko biće neće se oprati nikada. Slojevi zla leže na ulicama.

Esmer traži po knjigama. Da li je išta u knjigama ostalo. Znak, kakav bilo. U jednoj knjizi piše: "Što se tiče natpisa na nadgrobnim pločama, u literaturi je registrovan samo jedan. Vezan je za biskupa A. Šipračića, koji je 1684, znači prije velikih seoba, postavio spomenik svojoj majci sa sljedećim tekstom: Fra Andrija Dubočanin Minister Provincie Bosanske ovi bilig stavi materi svojoj, kćeri hadžije Štipana Margaritića, a ženi Ilije Šipračića na 1684." Tako govori naučnik. Naučnik ide za nekom svojom istinom i ovo bilježi sa svojim razlogom. Leži li na Banicama taj kamen za kog su oni, još dječaci, veoma dobro znali. O kamenu im je govorio Ćamil, ribar, betonirac, a cijelu zimu čitalac. I gdje je sada Ćamil Merdžanović? I gdje

je Andrijin kamen. Ako nije mogao trajati kamen, kako će papir. Ni ljudi, ni kamenja nema. Smrvljeno i uništeno.

Drugi naučnik, opet, sa drugim razlogom o Dubočcu bilježi ovo: "Varošica na obali Save, udaljena od Dervente oko 7 km zračne linije na sjeverozapadnu stranu. 1 - Na savremenom rimokatoličkom groblju Banice, oko 1 km od naselja niz Savu, nalazi se osamljen stećak u obliku sanduka.

Spomenik je lijepo klesan i dobro čuvan.

Ukrašen je motivom krsta i ima natpis u starobosanskoj ćirilici koji nam kaže daje taj spomenik postavio fra Andrija Dubočanin svojoj materi 1684. g."

I to je sve. Naučnici, za svoje potrebe, rekoše što su htjeli, pa odoše svojm putem. Sutra, istoričar će učiniti to isto. Pod perom zaškripaće mu pola rečenice, pa će mirno, historijski, krenuti u šetnju niz minulo vrijeme. Do novih požara papir će trajati. I nikom ništa. Niko to neće u kamen klesati, niti u uljuđenu pamet pohraniti. A njih je tamo mnogo pod zemljom. Bez oznaka i sjećanja. Bez znaka da su živjeli. A jesu. Živjeli su.

Eto, lica su još svježa. Još ih ima u pamćenju. Matične knjige su spaljene. Knjige umrlih zna samo zemlja. Jer, bosansku knjigu živih, spaljuju redovno, a knjigu mrtvih niko ne piše. Uskoro, iz živih glava, prhnuće likovi ljudi koji su, još juče, tu plakali i pjevali. Niko, baš niko, za njima neće tragati. Pa, dječaci već ništa nisu znali o svojim djedovima. Niti su nosili njihova imena. Tek, kad odlete i te posljednje slike iz pamćenja, o njima niko neće moći svjedočiti. Kamenje je smrvljeno, knjige su spaljene, usta zatvorena, povjesničar se koleba, novi čovjek trči za starim zlatom, i to je sve. A Nuriju se, iz djetinjstva smiješe draga lica. Tamo mu leži otac, mati, brat, sestra... Oko njih nišani. Bili su povaljani, nakošeni, pognuti, polegli, kao neki umorni putnici koji su se jako umorili od duga i teška puta, pa polegoše kako koji hoće po toj mekoj zemlji da se odmore, odahnu, dušu povrate, te će nastaviti svoj put. O tom putu, i njihovom odmoru među voćkama i šljivama, dječaci nisu ništa znali. Lijepo i čisto, smiješi mu se lice Dundulovo. Dundul, Dilafer Latifović, mladić lijepe naravi, i velike snage, napustio ih je u svojoj trideset i petoj godini. U čamcu, na Savi. Mnogo je volio Savu. A bila je magla. Njegov brat je ostao živ. Kažu, udarili su vrhom čamca u brod. Hladno je bilo! Hladno. Voda je bila gladna. S tim Dinom, Dundulom, Latifovićem, Nuri je otpjevao svoje djetinjstvo. Široko, sunčano djetinjstvo. U istim mezarlucima, sa Dinom, ležala su cijela vremena i njihovi ljudi. Tu su čekali svoj konačni poziv. Sam Bog zna gdje su sada.

Pričali su mu, njemu dječaku, ili, tačnije rečeno, pričali su da i on čuje, kad se rodio Dino, njegova nana, očeva majka, sada je vidi sijedu na bijelom krevetu, dakle, ona je rekla nešto o rođenju tog djeteta. Kažu, bila je učena žena, nešto je znala, pa je rekla da nije dobro vrijeme rođenja tog djeteta. Daje rođen bar malo prije tog časa, ili nešto kasnije. Ljudi čuli, ljudi i zaboravili. A i da su to stalno imali na umu, ništa ne bi mogli učiniti. U lijepog momka izrastao je Dino. I, otišao, po nekoj mjeri, na sredini svog života. Tada, ljudi su se sjetili riječi Nurijeve bake.

Stare, sijede, mudre žene. Ali, riječi su se suhe mrvile u prašinu. Mladost je jurila za drugačijim zvucima, a starost je osluškivala nečujnu muziku.

Ribari, tihi i mokri, po rijeci su razvlačili goleme mreže, i u njima nalazili uvijek isto vrijeme.

U savskim dubinama sve je tišina. Tišina koja tone u gusti mulj pamćenja. Mulj se ničemu ne opire. Što god ne pliva, to mulj zatrpava.

Gusta i mokra tišina.

31

Jedno od onih teških buđenja. Čini mu se da sav teret noći nosi u prsima. Na očnim kapcima. Dan odmiče. A on se stvarno ne budi. Dan primirja. Koje li je to po redu primirje. Morao bi s nekim razgovarati. Ali, s kim? Smija je tu, ali s njom nikad nije naučio razgovarati. Bili su to šejtanski snovi. Brat. Godinu dana ne zna šta mu je sa bratom. Iz Podgorice traži ga kćer. Ali, ne smije se javiti. Ako se javi, plaši se, naudiće svome djetetu. Pita se, kako da ublaži bol svoje kćeri, a da se ne javi. Stvar se razvija tako da se mora malo prikriti. Nekada, još juče, u Podgorici je imao prijatelje. U kuću su mu dolazili. Danas, sve je drugačije. Tanja, Tiho, možda bi oni bili ljubazni prema djetetu. Ipak, ne smije rizikovati. Čekaće, ali šta? Volio bi se sa nekim posavjetovati. I ne samo o tome. Nema s kim. Kako bi mu samo bila dragocjena zdrava i razborita riječ. Aljoša bi je mogao imati, ali, on stanuje daleko. Za godinu dana navratio je dva puta. Telefonske veze ne rade. Nikakve veze ne rade. A nad svakim trenutkom, riječju, slikom, nad svakim predmetom, jeste znak pitanja. Sve je iščašeno i pomjereno iz ležišta smisla.

Juče, bio je u zgradi predsjedništva države. Tu, poznaje mnogo ljudi. Ali, to više nisu oni ljudi. Htio je razgovarati sa prijateljem. Našao ga. Pozdravili se. Sjeli. I ni jedan ništa ne reče. Nuri se zabavljao prateći tok tog neiskrenog razgovora među starim prijateljima. Istina im se u lice rugala. Sjedala im na usne. U uši ulazila. Po čelu se pisala. Uzalud. Svako je čekao da počne onaj drugi. Ništa se ne dogodi. Nuri ustade. Iziđe na ulicu punu žurbe i straha.

Nije to smetenost, nego pretrpanost. Morao bi se nečim očistiti, pospremiti se, oprati. Nepotrebne stvari iz sebe izbaciti. Načiniti u sebi golemo i temeljno proljećno čišćenje. Tako su radile djevojke tamo u zavičaju. U rano proljeće, one bi cijelu kuću prosto ispraznile. Iznijele na dvorište. Sunce se potocima ulivalo u prazne sobe. Zidovi više nisu lagali. Stajali su goli. Bez ukrasa i prekrivača. Vidjela se svaka pukotina. Pauci su se povukli. Cvrčci, isto tako. Svježina samog kreča prešla je po zidovima. Opran je i osušen svaki kutak. Zimski mirisi i smradovi saprani su i niz odvode otišli u Savu. I perje je raščupano, posteljina oprana, tijela okupana, a prvo cvijeće ušlo je u kuću. Novim dobom miriše cijela kuća. Od temelja do tavana. Eto, tako nešto moći uraditi sa sobom.

Načiniti u sebi to veliko spremanje. Pa, još i dvorište svoje očistiti. Voćnjak urediti.

Ali, ništa od toga. Mnogo je stvari koje bježe u čovjeka, skrivaju se u njemu, i nijedna neće napolje. Ponešto, teško i glomazno, moraće silom iz sebe iznijeti i baciti na opšte smetljište. Ali, ima stvari koje se ne bacaju. Njih valja dobro očistiti, provjetriti, osunčati, pa ih vratiti na njihovo mjesto.

Dan odmiče. Grad pritisnut teškim proljetnim snijegom. U ovo doba Sava je razlivena i moćna. Ima li tome već devet godina. Stajao je na vratima zgrade, usamljene jednospratnice s lijeve strane Save, i tražio čovjeka odgovornog za smrt njegovog starijeg brata. Taj čovjek zove se Franjo. Zgrada je državna. Ima i radio-stanicu. To je čuvarnica nasipa. U tu zgradu pozvan je njegov brat, na svadbu, i tu mu se gubi svaki trag. Žena je izišla navrata, nešto je govorila, ali Nuri je nije pažljivo slušao, jer, u tom trenutku, zatvorila su se vrata jedne dvorišne zgradice. Možda je to alatnica. Neko je vrata zatvorio za sobom. Nuri nije bio sam. Iza njega su bili ljudi. Dervišovi prijatelji. Među njima je Atif i Dino. I Dilber, stariji. Ponijeli

su ribarski alat, mreže i željezne naprave za istraživanje dna rijeke. Tražili su tijelo Nurijevog brata. Franjo P. je imao čamac. Počeli su tragati od tog mjesta. Nije krenuo prema onim vratima u dvorištu. Jednostavno, domaćin, mladoženja, taj Franjo koga Nuri nije lično poznavao, tada još nije bio osumnjičen za ubistvo. Pa, njemu je Derviš odnio poklone. Nuri je znao da je čovjek naoružan. Cijev ih je mogla gledati kroz svaki otvor te zgrade. Ne, nije se plašio. Tu su bila djeca. Nečije dvoje male djece. Tek, Franjo se sakrio. Nije smio uvlačiti ljude u nevolju. I to u kući koja pripada Franji. Povukli su se na rijeku. Radili su cio dan. Mrežama i kukama tražili su tijelo. Možda i potopljen čamac. Jer, brat je rijeku prešao, i ovamo došao, svojim čamcem. Taj čamac ima vanjsku mašinu. Ako je rezervoar za gorivo dobro zatvoren, ne može potonuti. I, u nevolji, može spasiti čovjeka. Računali su da bi mogli naći trag. Bilo kakav. Ništa nisu našli. Pored njih su, u čamcima, prolazili lovci. Oni su tražili patke. Čamci puni ljudi i pušaka. Možda je to natjeralo osumnjičenog da ispred svoje kuće sasiječe sve vrbe. Znači, vrbak uz Savu, potpuno je nestao u dobroj dužini. Tako, sa balkona zgrade, a taj balkon je opasivao cijelu zgradu, mogao je vidjeti svaki čamac koji se primicao kući. Mogao je pucati. Niko tu više nije mogao bezbjedno pristati i vezati čamac. To je učinio nekoliko dana poslije Nurijevog dolaska na njegova vrata. Ipak, time se nije zaštitio, nego je prema sebi pojačao sumnju.

Kasnije, Atif je našao čamac njegovog brata. U Jasenovcu. Gore su ga odvezli lađari. Čamac je otišao uz vodu, a brat niz vodu. Hladna voda sporije izbacuje tijelo utopljenih. Derviša su tražili dva mjeseca. Nestao je uz novogodišnje praznike, a u Dubočcu je sahranjen osmog marta 1984. godine. Sarajevo je u to vrijeme imalo svoju olimpijadu. Radost je bila u Sarajevu. I policija. U istrazi se uopšte nisu trudili. Samo jedan policajac, Nurijev poznanik, nešto je učinio. Na svoju ruku.

... Ovdje dolazi struja. Više od četiri mjeseca aparati u stančiću ne znaju šta je struja. Možda su i zaboravili. Smija skače. Izgubljena. Šta prije uraditi. Smija hvata usisivač. Prašinu usisati. Kuća je puna prašine mada se Smija trudi da održava red i čistoću. Graja u stanovima. Ljudi se raduju. Nuri se okreće kasetama. Čuti muziku. Da može, pustio bi u pogon sve svoje kasete. Neka zvuci ispune kuhinjicu. Muzika. Puno muzike neka bude u zraku. I zrak je bolestan od tutnjave granata i fijukanja metaka. Bože, kako čovjeku malo treba. Ali, ni to malo ovom čovjeku ne daju. Neko će negdje povući ručicu, pritisnuti dugme, i čovjeku će ostati samo njegov glas. Uz posljednju vijest iz aparata da po ulicama grada, danas, tuku snajperisti. Upozoravaju se građani da se kreću što manje, i to oprezno.

Selma se, još, nije javila.

Nuri zna, ona će se javiti.

Selma uvijek dolazi.

Dolazi...

Selma.

Dolazi.

32

Hotel "Evropa" u Sarajevu. Još juče, jedan od najljepših hotela u ovom dijelu svijeta. Hajde sad, tužna glavo, pričaj o hotelu "Evropa". Oči gledaju pa sebi ne vjeruju. Tu, u toj kući, mogla se saprati prašina nakupljena po dalekim drumovima. Umor putnika polako je oticao niz rijeku Miljacku. Mirisi se miješaju. Nešto ljubavi, tihe i sigurne, bilo je na starim krovovima. Odlazite li na istok, ovdje je bilo istoka. Istina, onog posebnog, sasvim bosanskog istoka. Kreće li putnik na zapad, tu ga je već imao. Također, taj zapad je imao ovu domaću, bosansku nijansu. U bečkom restoranu, na glatkoći mermernog stola, sa mrljama kamenim boje cigle, mirisao je i Beč, i Isfahan. Ali, to zaista nije bio ni Beč, ni Isfahan, nego staro Sarajevo. Isto je bilo i sa zvucima. U tim snopovima glasova koji su se, kao bršljan, penjali uz debele zidove, bilo je boja od svake strane svijeta. Od dalekih, a bliskih ljudskih uzdaha, i žudnje za životom. I mudrog smiješka, starog koliko može biti mudrost stara, uvijek se nađe u tihom večernjem rumenilu. Kao čovjek, to je kuća u najboljem dobu svog života. Dovoljno mlada da bi mogla sobom ponijeti svježu radost i vedre glasove, a opet, dovoljno iskusna, da bi znala nositi smiješak u nevolji i onaj jedva uočljivi odsjaj drugačijih vremena. Kad bi ta kuća, hotel "Evropa", u jednom danu pozvala sebi sve one koji su je posjetili, i sobom ponijeli bar komadić ovdašnjeg mira i dobrote, od tih ljudi, u tom času, ispunilo bi se cijelo Sarajevo. I svi bi htjeli svoje zaposlene oči napuniti mirom sa starih krovova. Ljudi žure. Poslovi čekaju. Svijet je u akciji. Vanjska dinamika brzo troši ljude. Zato, jedan dan odmora, u ovim tišinama, i drugačijim svježinama, pojačava onu nevidljivu, duboko skrivenu, nosivost čovjeka. Nešto slično, Nuri Esmer je imao još samo najednom mjestu.

U Herceg-Novom. U hotelu "Boka". "Boke" više nema. Zemljotres, a potom ljudska nemarnost. Ostala je bašta puna plavog zraka i svježine bilja. Uglačano kamenje pod umornim nogama, i čist vidik u očima putnika. More. Miris oleandra. I trepet breza u bašči "Evrope". Slike se miješaju. Kao da su sestre. Te dvije kuće gradila je ista ruka. Po kaldrmi, i onoj primorskoj, i onoj sarajevskoj, prosute su iste riječi. U proljeće, i tamo, i ovdje, između kamenova, iz grumenja zemlje, izrastaju, iz istog sjemena, tihe travke minulih ljubavi. Neka čizma, točak, potpetica, i to će zgaziti. Novim ritmom, po starim baščama, idu ljudi bez vremena. I oni svojim tijelima, dahom i riječima, glačaju kamen u putevima. Jednom, neko će iza njih kupiti njihove prosute riječi, i neće uspjeti odgonetnuti ko ih je ovdje izgubio. Ili ih je kao teret po putu prosuo. Tek, putevi su sve manje čitki.

Hotela "Evropa", kao ni "Boke", kao ni onog najstarijeg parabroda na Savi koji se zvao "Boka", više nema. Tamo zemljotres, ovdje granate, na Savi starost. Ovo stoje ostalo od "Evrope" Nuri ne zna šta je. Ruševina. Ugarak. Paljevina. Progoreno i silom provaljeno tiho tijelo kuće. Po hodnicima, sada, ne hoda mir umornog putnika. U sobama ne drijemaju glave pune debljina. Niti se ljubavi sastaju u tišinama Sarajeva. Kako vjerovati svojim zbunjenim očima. Djeca vrište u bečkom restoranu. Izbjeglice. Ratom unesrećeni ljudi. Stakala nema. Na čađavim okvirima stoje plastične trake. Iz svake sobe izbija dim. Kroz prozore su protureni dimnjaci. Dimi se svaka soba. I ni u jednoj sobi nema radosti ni mira. Oči gledaju, kao da nišane. Tužne ljudske oči. Izbjeglice. Ima ih i sa Širokače, sa onog padinskog naselja u kojem više nema čitave kuće. A u tim kućama, na Širokači, Esmer je proveo lijepe večeri u dobrom druženju. Sa poderanih hotelskih prozora oni vide svoje smrskane domove. Kuće se

nagnule. Prema Miljacki. Kao da su i one krenule, bez krovova i zidova, za svojim ljudima. Idu stepenice niz padinu. Idu vrata. Vrata koja nikada više neće vidjeti okupljene ukućane. Idu i spaljeni prozori. Oni više ne vide. Zato, traže svoga domaćina. Tako, gledaju se čovjek, i njegova kuća. Nagoren čovjek, čađav i gorak, i kuća isto tako nagorena. Nuri to gleda, pa šuti. Ali, ništa u njemu ne šuti. Kroz hotel, niz hodnike, zavija promaha. Po svemu raširena mokra posteljina. A kakva li je tek promaha u čovjeku. One unutrašnje struje i vjetrovi ničim se ne daju smiriti. Gledaju se, ljudsko i kućno oko, pa više ni suze nemaju. Imaju dima. Teškog i vlažnog dima. Onaj dim, iz ljudskog oka, teško će se zaustaviti. Jer, taj unutrašnji požar gori sve dok čovjek diše. A kuće dolaze. Traže svoju djecu. Nuri jasno čuje, škripe im drvena koljena.

A tamo, u pamćenju, po zapuštenim putevima, kraj uglačanog kamenja, niče novo bilje. I jedan vidik, plav i mirisan, useljava se u nemirno oko. Vidik se talasa, pa se smiruje. U bašči tihe kuće čovjek i žena. Šute. Zdravo šute. U dvorištu ima mladih glasova. Djeca. I golubovi. Igraju se. Takmiče. Ko će ljepše poletjeti. Dijete. Ili ptica.

Dok svijet se dimi. Dimi.

Kao suza, naglo otkinuta, niz lice Sarajeva teče Miljacka.

Teče.

33

Tresak. I, tresak. Pa opet - tresak! Kao da se svijet pretvorio u neprekidni razarajući tresak. Sad, taj tresak dolazi i kao opsesija, iz svijesti. U čovjeka se uselio tresak. I sve se može svakog trena pretvoriti u dim i prah. Ono što ima neki oblik, stoje veće od praške, neće se smiriti dok se ne usitni, slupa, raspršiti, dok ne postane pijesak. Tako, tim sitnim grumenčićima, čovjek ne može ništa. I materija bježi u svoju usitnjenost. Prašina ne pruža otpor. Pijesak se lako kvasi, i lako suši. Tamo gdje ima malo otpora, ima malo i bola. Finija stanja lako izlaze nakraj sa svim oštrinama i grubostima. Ali, na ovoj živoj ravni, čovjek se bori. Svim svojim silama.

Posmatra ljude. Esmer to čini neprekidno. U svako vrijeme na svakom mjestu. Promjene su tako česte i očite da ih sve teže prati. Samo, daleko je to od pasivnog posmatranja. Na svoj način, učestvuje. Udisati isti zrak, cijepati istu riječ, nositi isti grč, i to je previše, kako vrijeme odmiče, pa se i ljudi talasaju i grupišu, primjećuje jednu posebnu pojavu. Starenje. Bježanje u starost. Bježanje iz života. Maskiranje. Skrivanje životne vatre pod naslage pepela. Nije to želja za nestankom, nego pokušaj da se opstane. Zato, ono što se miče, što liči na čovjeka, u jednom sloju stanovništva, teži da se sakrije, da ničim ne izaziva pažnju, da sve po spoljašnosti govori o svojoj beznačajnosti i nemoći. Sličnu pojavu, njegov stariji prijatelj, uočio je u onom prošlom ratu. Tako, po Sarajevu sve više hodaju ljudi strašila. Naravno, to vrijedi samo za muškarce. Jednu vrstu muškaraca. Žene se trude da budu lijepe. I u ratu ljepota nešto vrijedi. Prosta, vidljiva, ljepota žene. U opticaju je ta vrsta ljepote, jasne i ponuđene kao na dlanu. Za onim dubljim i tananijim blagom u ženskom biću ne traga niko/Žene su svjesne svoje pozicije. I veoma su prilagodljive.

Ali, otkud ovoliko staraca po ulicama grada. Sijede kose, sijede brade, lica gorka i smežurana. Tanke nožice u zgužvanim hlačama. Kaputi prljavi i uvrnuti. Brade staračke i na mladim licima. Kose su prljave i slijepljene. I često je to zbog toga da bi se sakrilo. Da se svojom spoljašnošću ne bi koga izazvalo. Jedino, nestati iza te maske, prosjačkog izgleda, pa se primiriti, umrtviti, skloniti se od samog sebe. Ni govor, u tom sloju muškaraca, nema više prirodnu snagu i zdravu boju. To šuti, pa rekne pola rečenice, pa brzo skače na drugi predmet, i njega malo okrzne, te sasvim neodređenonađe se na ko zna kakvoj temi. Samo što se glasno ne kaže: prođi s mirom pored mene, ti moćni čovječe! Evo, mene zapravo i nema. Ono što vidiš to nisam ja. I to je sasvim nesposobno. Neupotrebljivo. Nemoćno i bezopasno. Zar ti ovo zoveš koračanje. Koža mi je žuta, smežurana, a ručice ni kašiku ne mogu ustima prinijeti. Možda ću ja, ovakav, uskoro postati nevidljiv. Da, to bi bilo rješenje, biti nevidljiv.

A iza svega je strah. Težak ljudski strah. Možda smo mi samo pokusni kunići. Zamorčad. Eto, civilizirani svijete, pogledaj ovo čudo, ovu veliku priču, koja vam pokazuje ljude u opkoljenom gradu. Baš nas zanima, koliko oni ovako mogu izdržati. Pune se stranice novina. Krči svjetski radio. Televizijske mreže imaju pune ruke posla. Posao. Opet imaju posao. Gledanost se povećava. Novac će doći. Veliki novac. A baš će biti zadovoljan. Vrlo zadovoljan. Naravno, tuđa nesreća se dobro prodaje. I na toj robi se može dobro zaraditi. Onaj siromašak, onaj bijednik sa sarajevske ulice, čovjek bez šanse, on će noćas proći kroz nebrojene ljudske domove, i oni će znati jedino to, da je i to čovjek, ili nešto čovjekoliko,

čemu oni ne mogu pomoći, nikako se ne mogu sjetiti kako se pomaže čovjeku. Uostalom, to deprimira, i u njihove domove unosi nešto nepoželjno. Zato, isključite tog čovjeka. Prebacite program na drugi kanal. Dajte nam nešto veselije. Pa, sutra nas čeka naporan dan. Moramo zdravo spavati. Kućni ljekar ne preporučuje konzumiranje takvih slika. Laku noć. Laku noć,, svijete! O tome ćemo razgovarati sutra. Kratko. S nogu. A sada, laku noć!

I, svijet hrče. Strašno svijet hrče. Spava. I sanja. Bože, što li to čovjek sanja. Od čega su spleteni snovi takvog čovjeka. Da njemu neće granata, obična tenkovska granata, uletjeti u bračnu postelju, u dječiji krevetac, u grob njegovog oca, u kosu slatke djevojčice. Čovjek mirno spava. Mirna je njegova glava. A po svijetu, tijesnom i uzbunjenom svijetu, nosači bojevih glava neprekidno se kreću. Traže ga. Bojeve glave ne spavaju. Nikad ne spavaju.

A Nuri Esmer, od tuge, ne može ni početi priču.

Stvarnu priču o stvarnom čovjeku. Starcu, koji svakoga dana šeta Vilsonovim šetalištem. Šeta starac pored Miljacke, i čeka svoj metak. Koje taj čovjek koji se ne odriče svoje šetnje, svoga drvoreda. Ni svoje smrti. Da, ni smrti svoje se ne odriče. A smrt je tu. Šeta s njim. Ruku pod ruku.

Ni priču o majci ne može početi. Ona na svojim materinskim rukama, nijema i skamenjena, drži svoju misao. Ali, kakvu misao. Zemlja se pod njom, od tuge, može otvoriti. Sam Bog je drži u životu. Majka čini pokrete. Objema rukama. Njiše svoje dijete. Ne prestaje ga njihati. Samo, te ruke su prazne. Na rukama ničeg nema. Ne bar onoga što rob božiji može vidjeti. Dijete su joj uzeli. U rernu stavili. Ispekli. A ona ga ne prestaje njihati. Njen sin, dječak, govori o svome bratu, i o svojoj majci. Ona ne može govoriti. Ona ljulja svoje dijete na materinskim rukama.

A ti, čovječe, mirno spavaj.

Sutra je nedjelja. Iz svoje rerne izvuci svoju ćurku. Pečenu. I jedi. Jedi ako možeš.

Ruke jedne majke ne prestaju se njihati. Njeno dijete bi da spava. Mliječnim snom djetinjim. Da spava. Nek negdje makar lišće zašumori.

Spava bijelo dijete na mekom jastuku.

Prazne ruke se njišu.

34

Ponekad, poželi s nekim popričati. Svezati ljudsku riječ. Kao što poželi čuti nečiji glas. Vidjeti neko lice. S tim glasovima i licima, potom, u dugim noćima, razgovara o mnogim stvarima. Prisustvo tih lica uvjerava ga da je još uvijek u onom starom Sarajevu, da se još živi, i blago razgovara. Eto, još, uvijek diše čovjek, i djeca se igraju, čak i u tamna i hladna predvečerja. Mladići se žene. Rađaju se djeca. Trudne žene hodaju gradom. Žena njegovog prijatelja, književnika, cijelo vrijeme trudnoće, išla je na posao, radila, i nije tražila za sebe nikakve olakšice. Sa srećom, rodila je divnog dječaka.

Pa, kad ušute knjige, i nebo se zatamni, i u svaku pukotinu ulije se tečan mrak, Nuri bi da tiho progovori sa zdravim ljudskim glasom. Tada, voli čuti Azru. Azra je mlada žena. Majka dvoje djece. A i muž joj dođe kao treće dijete. S njom je i njen brat, Derviš. Borac. Gore, na lijepom planinskom krajoliku, blizu Rogatice, njihovu majku je pokosio mitraljez. Na kućnom pragu. O tom kućnom pragu, i o kući svoga djeda, Azra voli razgovarati. Visoka. Vitka. Crna. Ljepokosa. Azra ima nečeg što je Nuri vidio kod starijih žena u Posavini. Vedrinu ženskog lica. Takve ženske prilike doista dokazuju daje ljudsko lice najljepši cvijet. Onda, kada cvijet jeste. Kad po njemu ne rastu brda i doline zla. Azra i njena narav, to je božiji blagoslov. Miriše lijepa priroda. Glas ljekovit. A o zlu, slabo kad govori. Naravno, samo ona zna zašto ne govori. I zašto je o zlu poželjno što manje govoriti. Dakle, u toj krhkoj, a moćnoj ženi, sastala se mudrost kreposne starice, i čista radost djeteta. Kad uđe u njihovu kuhinjicu, sa njom, kao vidljiv oblak oko njene cvjetne glave, uđe talas dobrote i radosti. Zdravo je biti u domašaju tog talasa. Nesvjesno, cijelim bićem, Azra u čovjeku podstiče ono najbolje. S njom, Nuri je to osjetio, sagovornik se može naći u čudu, jer, vidi sebe kao dijete koje prohodava. Majka je, naravno, Azra. Njene ruke su pružene. Koračaj, slobodno, čovječe, Azrina snaga te podržava. Ako si blizu te mlade žene, onda, nema rasipanja. Ničega. Pogotovo je ugrožena ona zvijer, mašta. Čovjek se s njom sabire. Kupa se u vedrini i jasnoći.

U razgovor, Azra uvlači čovjeka onako kao što golema Sava u sebe prima svoje pritoke. Sve one rijeke i rječice, potoke i nebrojene potočiće. Sve će to ona u sebe primiti, a na njoj nećeš primijetiti promjenu, ni u visini vode, ni u njenoj bistrini. U nju se uliva po višem i jasnom zakonu, a ne po svojoj želji. A kad se uliješ, onda više ne pitaš gdje je tvoj tok i voda koja tebi pripada. Mirno, a moćno, jači tok te nosi ka još većoj vodi. I mnoge stvari, odjednom, osjete svoju cjelinu i pripadnost. I svaki otpor se gubi. Jer, s njom se čovjek ne osjeća nižim i izgubljenim. Naprotiv, osjeća da svojim učešćem u tom jačem toku čini dio višeg smisla i ljepote proticanja. Zato, Azrina priča počne, a ne znaš gdje je i kako počela. Gdje je njen kraj, to samo ona zna. Ali, miran si, jer znaš da s njom tečeš. A sa svih strana pozdravljaju je, i trče joj u susret, nove vode i tokovi.

Sinoć, Azra je bila djevojčica. I bilo je ljeto. Puno igre i breza. I one punoće dana, punoće svakog trenutka, koju samo dijete može udahnuti. Azra je treperila. U lišću breza. Disala je. Iz svake travke. Sa cijelim vidikom znala je pričati. Ona, i još nekoliko djece, čekali su djeda. Da ih povede svojoj kući. Jer, svakog ljeta, njen djed svoju kuću napuni djecom. I cijelo ljeto, taj mudri starac, od djece se ne odvaja. Majke ih spreme, operu, urede, a djed se pojavi odakle se ne nadaš. Idu njegovoj kući. Put kroz planinu. Djed pred njima. Jato djece za njim. Djed je uspravan, zdrav, i posve bijel čovjek. Od pogleda njegove dječurlije on biva još

zdraviji, i uspravniji. Ti pogledi starca podupiru. U dječijem oku, za tog bijelog starca, ima puno ljubavi. Ali, gledaj čuda! On zove Azru, pa joj kaže: "Pogledaj, sinko, pod onom bukvom, ispod lišća, idi, razgrni. Tamo je jedna vjeverica ostavila nešto za tebe." Djevojčica trči. Kao leptir. Optrčava debelo stablo. Lišće šušti. Šuma miriše. Evo nas u čistom svijetu. Razgrće lišće. Jeste, djed je tačno rekao. Tu je čokolada. Ispod lišća. Vjeverica ostavila svojoj Azri. Djed zna razgovarati sa vjevericom. Zar je iko, ikad, vidio ljepšu čokoladu. I ljepšu vjevericu. I boljeg djeda. S njim, svaki dan je praznik. Svakog časa može se dogoditi neka ljepota.

I, događa se. Čuj, djed zove njenu malu rodicu. I njoj pokazuje grm. U tom grmu ima nešto za nju. Ona to mora sama naći. Druga djeca ne smiju tražiti. I njoj je ostavila njena vjeverica. Svako dijete ima svoju vjevericu. I lako će naći poklon koji je njemu namijenjen. Samo, sa vjevericom se ne smije razgovarati. To djed ne zabranjuje. On kaže da to nije lijepo. Nego, vidiš li ti, sine, onaj panj? Idi, dobro ga pogledaj. I tebe voli tvoja vjeverica. Oh, kad bi ti znao kako dobru vjevericu imaš. Kako su dobre vaše vjeverice. Vidi ih šta samo rade. I gdje vam darove ostavljaju. Ali, djeco moja, o tome se ne govori. Vjeverice ne vole da se o njima puno govori. Zato, da ste mi zdravi i veseli, o tome malo govorite. Malo možete. Nek vam i jezik osjeti radost. Onda ga ušutkajte, pa jedite svoje radosti.

Tako, dok se sa bijelim starcem, kroz šume, i preko livada, primiču njegovoj kući, prolaze kroz čudan svijet, pun radosnih iznenađenja. Jednom, jasno su vidjeli, vidjeli su svi, nije samo Azra, kako njihov djed sa drvećem razgovara, a njima grane mašu, pozdravljaju ih. I oni su, svojim zelenim ručicama, mahali brezama. Sve je bilo bijelo i zeleno. A najsjajniji je bio njihov djed. Njegovo lice se osvijetlilo. Toliko je svijetlilo starčevo lice da se s njim nije moglo zalutati. Njegova kuća, okružena voćkama, čekala ih je, uvijek, otvorenih vrata, i prozora. Nanine ruke, za sve njih, bile su raširene. Sve ih je mogla odjednom zagrliti. A kad uđu u kuću, pa ih starac rasporedi u dvije sobe, počinjala su nova čuda i iznenađenja. Tako, dok se oni igraju, tavanica se znala sama otvoriti, i kroz neku pukotinu, koje juče nije bilo, osuli bi se orasi i lješnici pomiješani sa novčićima i bombonama. Niko nije znao kada će se taj pljusak dogoditi. Nekada su se znali probuditi posuti orasima i slatkišima. A što je čudnije, strop se istovremeno otvarao u obje sobe. Nikad slađeg buđenja. I snova, nikad slađih.

I danas, kad vidi vjevericu, makar na slici, Azra zna da je odnekud gledaju čiste oči njenog djeda. Tu je negdje i golemo stablo. Kraj stabla su darovi. U zelenim i bujnim krošnjama smiješi se bijelo lice. Od njegovog sjaja sve se jasno vidi.

Vidi se cijeli svijet.

Svakog časa nebo se može otvoriti, pa će ljudi biti zasuti darovima i radošću. Ima djece, i bijelih staraca, koji to znaju. Oni o tome šute.

O tome ne valja puno govoriti.

Bolje je radosno šutjeti.

35

Dok su granate treštale po centru grada, u prostorijama Skupštine grada, razgovarao je sa saradnicima. Oni ga zovu na saradnju. Udruženja građana. Nevladine organizacije. Razgovarao je spetljano, smušeno, iskidano, nepovezano. Možda je i ulkus malo kriv. A možda oni nikada i nisu znali razgovarati. Potom, zaokupiše ga dvije teme: drama i ribe. Eto, kakve veze imaju te dvije riječi, i ono što one znače. Dramska književnost i svijet riba. Onih u Savi. Slatkovodnih. A drame poče tražiti po svom maternjem jeziku. Ovom, bosanskom, i onom sprskom, i hrvatskom, i slovenskom... I tako dalje. Godinama pokušava sam sebi odgovoriti zašto tim jezikom nije stvoreno ni jedno veliko dramsko djelo. Ako cio ovaj jezik nije sama drama. Dijalog, gdje je tu dijalog? Građanska kultura. Jesu li oni ikada znali razgovarati. Postoje li u tom jeziku rečenice koje već svojom strukturom označavaju izvjestan kulturni domašaj. Kao u engleskom jeziku, na primjer. Ne, ne postoje. Tu svaka rečenica, još uz ovo gruhanje srpske artiljerije, doima se kao strah, nešto za strašnu upotrebu. Pokušava malo prošetati po vremenu, gradovima i zvucima. Eto, gdje god se uhvatilo nešto stabilnog reda i odnosa, nešto od kulturnih normi u življenju, tu se dogodilo i neko umjetničko dramsko djelo. Dubrovnik je jasan primjer. Tu se izgleda, moglo i znalo razgovarati. Tu se mogla dogoditi i komedija. Uz još poneki primjer, to bi bilo sve. Jednom, bude li sreće, o tome bi Esmer želio nešto napisati. I ne samo o tome. Pa, on se ne malo čudio prvoj bosanskoj operi. Kakva opera, kakvi bakrači. I, čemu je poslužila ta prva bh. opera. Da se i to ima. Opera. Onda, da li će drama, pozorište, i sve što uz njih ide, ikada moći izgovoriti ovo vrijeme. Ovog čovjeka. Prije, no što bi se pitanja počela gomilati, a tako i sebe umanjivati, javiše mu se ribe. One su došle zajedno sa dramom. On, Nuri Esmer, o ribama, nikada, baš nikada, ne voli razmišljati. Biće, sada su mu došle kao posljedica ove svakodnevne gladi. S ribama je zavičaj. Sava. Slike bujnosti i obilja. Cijeli voćnjaci u rumenim jesenskim danima. Zemlja rodna. Puna krompirišta. Talasi pšenice valjaju se prema brijegu kao prema obali. Ne, tu čovjek nikada nije mogao gladovati. I dijete je tu lako dolazilo do doručka. Štap. Kutija mušica. Malo silka i jedna udica. Sjedi uz vrbu. Rijeka te neće ostaviti gladnog. Da ništa ne znaš o ribama, voda će nagraditi tvoje strpljenje. To je jedan od onih ljudskih poslova u kojem nikakva žurba ne pomaže. Znanje vrijedi, a žurba samo šteti. Istina, Nuri nikada nije bio uspješan ribar. Imao je sve što ribaru treba, ali nikada se nije nahranio onim što sam ulovi. Razlog je bio u njihovoj kući. U porodici. Mlađa sestra Tifa, u svojoj devetoj godini utopila se u Savi. Ni ta tuga nije razlog. Nego, ono što je vidio kada se Tifa rodila. Stoji njihova stara kuća. I još jedna dvorišna zgradica. Mati je donijela malu Tifu. A njihova susjetka Mevla, divna starica, puna priča i svakovrsnih događaja, žena ribara Hasana, donijela je ruksak riba. Da, bilo je baš tako. Pun ruksak riba. Više nema ni Mevle, ni majke, ni Tife. Dijete je otišlo u vodu. Ali, toliko se puta Nuri pitao, kakva je veza između Tifinog odlaska, i onog ruksaka punog riba pri njenom rođenju. Taj čvor nikada nije razmrsio. A više i ne želi. Tek, prestao je ribariti onog dana kada je tetka Đula donijela vijest da Tife više nema. Brzo, uslijedio je i njegov odlazak. Na škole. Napuštanje zavičaja.

A drugi razlog je u onim silnim pričama dubočkih starica i žena. Sve su znale divno govoriti. Ali, priče koje su lijepo vezle, često su bile mučne. Jedna od najmučnijih, opet, govori o ribama. U vrijeme onog prošlog, velikog rata, u njegovom Dubočcu, ribari nisu

radili svoj posao. Zapravo, niko to nije radio. Lovio ribu. A ribe je u Savi bilo toliko da se mogla golim rukama hvatati. Jest se gladovalo, još kako, ali, riba se nije dirala. Ogromni somovi, za vrijeme grmljavine, jer oni se toga plaše, bježali su ka obali, i svoje teške brkate glave, zavlačili su između lakih čamaca. Krili su se. Mogli su se lako uhvatiti. Onako obeznanjeni, u svom ribljem strahu, nisu se micali na blag dodir ruke. Nuri je jesenas vidio ribolovce na plitkoj Miljacki. Poneko, nešto je i ulovio. I, pričala je to i majka, i Mevla, jata riba ispunila su Savu. Ribe se udebljale. Masni i teški šarani, lijeno su se kretali. Štuke, zločeste kakve jesu, mogle su birati šta će progutati. Zato, i one izgubiše svoju proždrljivost i oštrinu. "Gluho bilo, draga Esmo, sunce i misec, u snu se ne snilo, ne govorim tebi nego ovoj sijalici", počinjala bi svoju priču nenadmašna Mevla, "svit ono nije upamtio." A svijet nije upamtio da gladni ljudi ne mogu jesti ribu. A Sava vrije od somova, šarana, smuđa, štuke, kečige, bjelice, bardana, pljoske, crvenpera, mrene, koštre, deverike... Ali, niko ne jede, jer, te ribe su predebele. Prejele su se ljudskog mesa. Savom plivaju cijeli splavovi od ljudi povezanih žicom. Onom bodljikavom. Da Bog da, pa to niko više nikada ne vidi. Ljudska tijela u raspadanju. Zakačila se za suhe vrbe. A sunce upekne. Pa se cio kraj uščuje na smrt i ljudsko meso. Eh, zar njima treba neko govoriti šta je rat, i šta je nevolja. Bolje je svakom da šuti. Ko želio rat, da Bog da ga imao u svojoj kući. Tom rečenicom one su, kao voskom, zapečatile tu temu. O tome ne bi dugo govorile. Danima i mjesecima. Jak razlog mogao ih je opet otisnuti u te nesretne vode. Uvijek je to bilo sjećanje. Porodica. Lica koja ih gledaju iz vode. A krv nije voda. Nurijeva majka izgubila je svoju familiju. Ono što je ostalo, ni za sjemena, bilo je dovoljno tek za podsjećanje na puni život. Cijele porodice su iskomadane, rasječene, pa se unutar njih vežu članovi na posve čudan način. Često jedan muškarac, slab i uvrnut, bolestan i izranjavan, zamjenjuje u odnosima po nekoliko nestalih lica.

A Sava šuti. Kako tada, tako i danas. Samo, Dubočca danas uopšte nema. Ni mezara nema. I gdje su usta koja će o ovom pomoru reći svoju riječ. Riblja usta i danas su u Savi. Samo, riblja usta ne govore.

Nuri, u tzv. humanitarnoj pomoći, dobiva i riblje konzerve. Slana riba u metalnoj konzervi. Trgovina. Prazne se svjetski lageri. Ako brzo ne pojede tu staru konzervu, isteći će joj rok trajanja. Pa će se, vidi čuda, otrovati. Onda, gorak čovjek, po tužnim ustima, prevrće gorak zalogaj. Šuti i jede. Razmišlja. Jedna kap, iz takvog trenutka, otrovala bi cijelu Savu.

36

Hladno. Kišno. Rano proljeće u Sarajevu. Ljudi blijedi. Sijedi. Susreće sve više sijede mladosti. Beznađe. Nuri zaboravlja imena ljudi. U jednom od udruženja, kojih u Sarajevu ima mnogo, jer, cijeli gradovi i krajevi pretvorili su se u udruženja, razgovarao je s nekom ženom. Očito, žena ga poznaje. Zna ko je i odakle je. On, međutim, sve manje razumije. Tolika količina zla ne može da bude savladana, a ni imenovana. Cijeli dani, i noći, prolaze u raspuknutim komadićima. Ne vidi cjelinu. Ni jednog trenutka, a ne cijelog dana. Odnos prema svemu što se događa još ne može rasvijetliti. Zato, ni veće cjeline ne uočava, i svijet se javlja tek u fragmentima. Komadići. Krhotine. Oštri ostaci slupanog života. Istorijska pozornica. Zašto pozornica, i zašto istorijska? Bože, kako samo čezne za običnim ljudskim danom. Prostim i providnim. Onda, od nečeg upozoren, brzo bježi od tih svojih čežnji, pa uz grdan napor pokušava stvarnosti gledati pravo u oči. Moli svoja čula da ga ne varaju. Moli svoj razum da ljude i pojave ne čita pogrešno.

Cijelu noć nije spavao. Buđenje u znoju. Od čega li se samo može oznojiti. Pohode ga slike iz ko zna kojih svjetova. Sjedi na mokroj postelji. Znoj. Živci. U zraku, u gluho doba, bruje avioni. Američki. Kažu, polijeću iz Italije. Kontrolišu bosansko nebo.

A nebo nad Bosnom puno je bola. Užasnih ljudskih krikova i nesanica. Taj oblak nesreće morao bi se vidjeti i golim okom. Jednom, ljudi će o ovome pisati. Hladno. Metodički precizno. Naučno. Dakle, sve će to otići u pravilne ledene rečenice. On, o tome danas, ni dvije riječi ne može svezati. Bosna je mala zemlja. Jaki zrakoplovi brzo je oblete. Evo, vraćaju se. Cijepaju zrak nad Sarajevom. Odlaze. Bosna ne spava. A zora će uskoro. Nekada, volio se probuditi u praskozorje, prošetati do rijeke, pa bos hodati po čistom pijesku. Umjesto umivanja, volio se okupati u rijeci. Tihoj i posve mirnoj.

Sad, kad se razdani, s prozora će vidjeti neobičan prizor.

Oko zgrada, usred grada, niču okućnice i povrtnjaci. Ali, kakve li su to samo okućnice. Po parkovima, rade ljudi. Lopatama štijačama premeću zemlju. I onu žutu masnu ilovaču. Valja nešto posijati. Malo luka, peršuna, mrkvice, krompira, graha, salate... Balkoni, i oni koji nisu suncu okrenuti, pretvaraju se u male vrtove. U saksijama nema cvijeća. Ima povrća.

Oni snažniji, i agresivniji, razvaljuju cijele ograde.

Na cijeni je baš sve. Kilogram kozijeg đubreta prodaje se za jednu njemačku marku. Marke, samo marke. Marke ili život. Oko zgrada niču bašče ograđene bodljikavom žicom. I ružno. I tužno. Nuri je, još juče, tamo pored Save imao divnu bašču, samo, nikada nije bila ograđena bodljikavom žicom. Ni voćnjak, jedan od najljepših u cijelom kraju, nikada nije vidio tu vrstu žice. Putnik je mogao, slobodno, sjesti u hlad voćke, odmoriti se, napiti se, najesti, pa i u torbi ponijeti. Voćnjak i putnik nikada se nisu smjeli sasvim razdvojiti. Danas, gleda glad u svim njenim oblicima. Od same gladi strah je strasniji. Strah do kraja obezljuđuje. Bodljikava žica pod prozorima višespratnica. Slika koja podsjeća na logore. Na kraju, čovjek će sam sebe ograditi. Zapetljaće se u sopstvenu žicu.

Ko može, ko ima snage, kopa, ruje, otkida, prevrće, ograđuje. I prijeti. Grozno prijeti. Takne li ko njegovu parcelu, glavu će mu otkinuti. Dotle je došlo. Ovo mu je odnekud poznato. To je krik i bijes balkanskog seljaka. Za stopu zemlje spreman je ubiti. Komšija je

prvi i najstrašniji neprijatelj. Njega mora savladati. Poraziti i poniziti. Komšiji se ne smije vjerovati. To je njihov krug odnosa. A oni ljudi koji oko zgrada prave svoje okućnice, i povrtnjake, nikada nisu bili čisti zemljodjelci. Oni zemlju ne razumiju. Ne voleje. Ne znaju s njom razgovarati. Jer, oni su došli u gradove, nešto prije rata, i u toku rata, pa su jednom nogom od zemlje pobjegli, a drugom nogom su prema zemlji krenuli. To je mučan raskorak. Zemlji ne vjeruju, ali je žele imati. Gradu ne vjeruju, ali ga žele posjedovati. Slaže li grad, oni se naginju selu. Prevari li selo, njihove ruke su u gradu. Te ruke će već otkinuti što se bude moglo. Zato, ova zemlja nema ni svoje seljake, ni svoje građane. Seljak je, odavno, iščupan iz svog korijena, pa jedva diše u nekoj saksiji. Visoko, na spratovima. Sam sebe seljaka i prenosi. Smiriti se ne može. Strah ga tjera na trajni pokret i nemir. Ni građanin ne prolazi bolje. Jer, pola vijeka on možda živi u gradu, ali u nosnicama njemu miriše štala, baljega, sijeno, a u ušima još mu pijetao kukuriče. Nesigurnost. Sama nesigurnost. Zato bi se htjelo istovremeno biti i tamo, i ovdje. Danas, ti zapretani strahovi, te trajne nesigurnosti, izbijaju ispod pepela svakidašnjice. Niču baščice oko višespratnica. Po parkovima. Ali, ko je ikada znao istinski se pognuti na svojoj njivi, nek samo časak pogleda ove ljude. Oni ne znaju motiku ljudski ni držati. Ne znaju ni pero, ni izvijač, upravljač automobila. Nuri se smiješi. Davno je uočio da naši taksisti imaju sve pokrete kočijaša, ali, nemojte ih grditi. To je pravi socijalni rusvaj. Haos i anarhija. Tu niko nema svoga zanimanja. Svi su sve, istovremeno. U običnom razgovoru, oni o svemu znaju sve. Ipak, oni su posljedica. Pola vijeka. Život u laži, strahu, nesigurnosti, načinio je ove ljude nervoznim zloćama bez struke i zanata. Jer, od svog posla, ali zaista od posla, oni nikada nisu mogli živjeti. A nisu ni htjeli. Štrpni malo sa svake strane. Snađi se, čovječe! To je bio, i ostao, njihov osnovni životni stav. Snađi se! Na temeljima te rečenice izgrađene su kuće njihovih života. I, evo, oni se snalaze. Rade, a rad mrze. Uče, a znanje ne podnose. Raduju se, a radosti nikada nisu vidjeli lice. Iste manire tu pokazuje i akademik, i onaj karakteristični sarajevski uličar. Niko ni na šta, ni juče, ni danas, ovdje nema pravo. Pogotovo ne postoji pravo učenih. Zato, svako ima pravo na sve. Parola je: snađi se! Ta rečenica, na ovim prostorima, već bi mogla biti starica. Davno je to rođeno. I u svakom zlu se okrenulo. I snašlo. Nađe li se kakvo tužno božije lice koje se ne želi, i ne može snalaziti, pa, stići će ga ove riječi: dobar čovjek, samo ništa ne zna! A šta bi to trebalo znati, to se dobro zna. Oni znaju znanje. I to je smišljeno u tom rusvaju, tom društvenom krkljancu u kom su svi udarci dozvoljeni. Snađi se, čovječe! Snađi. I, čovjek se snalazi. Strašno se čovjek snalazi.

Ko ima malo snage, ima i svoju baščicu. Svoju okućnicu. Opletenu bodljikavom žicom. Kamenje i otpad iz baščice lako se baca preko ograde, komšiji. Prve svađe i prve prijetnje već vise na zgradama. Ne prilazi mome posjedu. Tako, čovjeku se, zaista, i ne može prići. Ogradio se. Devet žica je oko njega. Tog isprepadanog slabašnog čovjeka. A nad svima visi zlo. Teško zlo na tankom končiću. Pukne li taj konac, a već se raspreda, naći će se zarobljeni u svojim ogradama. Kako ćeš mu pružiti ruku, kako ga zagrliti, kad se taj jadnik omotao žicom.

U visinama, jednako, tutnje avioni. Američki. Kontrolišu vazdušni prostor. Nad zemljom Bosnom. Nuri Esmer gleda. Po krovovima, po stvarima i glasovima, pada crna prašina. Ni vjetrovi taj prah ne mogu pomesti. Jer, to je prašina od straha. Ima je u najmanjim pukotinama i ljudskim postupcima. Tog crnog straha u prahu.

37

Čita. “Ima na svijetu ljudi koji su osuđeni da žive od svoga mozga i koji čistim zlatom, svojom srži i svojom snagom plaćaju i najmanje stvari u životu.” Pisma iz mog mlina. Letrres de mon maulin. Nije li želio baš to. Svoj mlin. I pisma iz svog mlina. Načinio ga je u Dubočcu. Blizu rijeke. Skromnu kućicu od cigle. Majstor Tade na toj kućici pokazao je svoje umijeće. To što je on napravio moglo je utopliti čovjeka. Povući se na svoju rijeku, u svoj jezik. Imati svoje čamce, lađe i brodove. Stare ribare i moćne lađare. Pjesmu nad vodom. I u krošnjama voćnjaka. S mekim putevima na sve strane. Miris zemlje i šapat vijekova. Tišinu davnih riječi u šumoru vrba. Da, to je želio Nuri Esmer. Bio je blizu toga. Sasvim blizu. Skoro trideset godina gradio je taj svoj san. Od svjetlosti nad bregovima i od tišine nad vodama. Grad, ga je umorio. Ne jednom, ne jedan, nego mnogi gradovi. Gdje li je, u kojem gradu, u čijoj sobi i postelji, zaspao onaj petnaestogodišnji Nuri, koji je, pun čežnje za daljinama, niz Savu, ribarskim brodićem, otplovio u svijet. Hladan bezdoman svijet. Uvijek sam. Zato, dobrim dijelom zato, možda nešto svoj. Mladost prođe, izliza se ljepota po dalekim drumovima. Nikad na jednom mjestu. Uvijek u pokretu. Kofer uvijek spreman. Spakovan. Bez adrese. Bez sobe. Bez krova nad glavom. Pričao je neke priče koje nisu htjeli, jer, u planinama je pričao o svojim brodovima, ribarima i lađarima. Godine. Bolesti. Stalna praznina i samoća. Prodati se, niti je želio, niti je znao. Prva su ga prihvatila djeca. Djeca su osjećala ono o čemu je Esmer govorio. Jedino se djeca nisu čudila njegovom brodu na vrhu planine. Htio je nazad. Također, u samoću. Samo, nešto drugačiju. Jer, i tamo je odavno bio stranac. Čudno dijete koje ih je napustilo, raslo ko zna gdje, i sada, po novinama, o njima smišlja svakojake priče. Gdje li ih samo iskopa. Ko mu ih kazuje. Pa, mnogo od toga ni oni ne znaju, a oni su stalno na rijeci. Evo, gledaju je, rade po njoj, kupaju se, ribare, pijesak vade, hvataju ono što voda nosi, i ništa. Voda im to ne kazuje. Otkud ono njemu. I, zašto baš njemu. Uvijek je bio na svoju ruku. Drugačiji. A ovdje se ne može biti drugačiji. Ako jesi, onda to uvuci u sebe, unutra dobro sakrij. Takvo voće ne raste po ovim bregovima.

Ostaviše ga na miru tek onda kada shvatiše da ne traži ništa. Baš ništa. Toliko da prođe istim putem, diše istog zraka, pije vode. Da uređuje svoj vrt i da upravlja svojim čamcem. Toliko su, izgleda, mogli dopustiti. Polako, i njih i sebe, neka navikava na vraćanje. I, Esmer je bio sasvim blizu. San o zavičaju, i rijeci, jasno se nazirao. Tada, nipošto iznenada, talas rata je doslovno sravnio varošicu. Bosanskog Dubočca više nema. Ljudi nema. Kuća nema. Ni njegove kućice više nema. Nema se gdje vratiti. Ovdje ga neće, tamo ga nema. Cio život tako. Bez doma. Bez porodice. Odvoji li se još od ovog jezika, iščupa li se iz ovih jauka, i čežnjivog treperenja glasova, biće to jesen dobrog dijela onog što se zove Nuri Esmer.

Ali, evo vode pred očima. Sa čapljama i rodama bosonog dječak istražuje meki savski pijesak. Proljeće je. Voda silazi u korito. Ukazuju se priče u vrbaku koji se tek kiti ranim lišćem. Tu je i Menaf. Stari lađar, mlinar, ribar. S njim, u teškom čamcu, sjedi i puši, obućar Cvek. Kažu, Cvek je bogat. Kažu, Menaf je siromašan. Dječak Nuri takvim odrednicama ne može vjerovati. Sava te ne pita jesi li bogat, ili siromašan. Nego, ima ona svoja pitanja. Kažu, a nešto od toga zna i dječak Nuri, stari Menaf ne voli ni izgovoriti riječ: moje. Možda je on tako siromašan. Ništa nije njegovo. Ovako to izgleda. Ako djeca diraju Menafov čamac, dobri i ogromni Menaf nikada neće reći: djeco, ne dirajte moj čamac! Nego on ovako upozorava:

ne dirajte Menafov čamac. To, dakle, nije njegov čamac, nego Menafov. A što je njemu ime Menaf, i što se on služi tim čamcem, to je druga stvar. Svašta je moglo biti Menafovo, ali to nije bilo njegovo.

A ovaj Cvek, kažu, bogat. Po čemu, to niko ne zna. Ili, možda on zna. Ono što se vidi izgleda ovako: kuća se nakrivila na jednu stranu, Cvek na drugu, a obućarska radnja miriše tako da se u njoj ne može baš dugo sjedjeti. Ipak, on je bogat, a Menaf siromašan. Narod tako govori. Svašta, svašta govori. Kažu, ovaj njihov Cvek ima sina koji je nekada mnogo volio kad je nešto njegovo. Mnogo je volio kad je njegovo. Uz to, znao je da njegov otac Cvek nije siromašan čovjek. Znači, tu je prilika da i on bude imućan. To će otac nekako urediti. Mogao bi i on sam podstaknuti oca. Pred njim je izbor puta: na škole, ili među obućare. Istina, taj zanat izučio je još u djetinjstvu. Sad bi valjalo zamijeniti oca. Ali, otac je bogat. Tako kažu, a Cvek ne poriče, samo, koliko li je to bogatstvo. I u čemu je. Može li se opipati. Da li je pouzdano. Ako nije, ode on preko bijela svijeta. Zna on kako su daleko odmaknute one škole i sjaj znanja. Njegov Cvek se koleba, a Menaf nagovara mladića da krene u svijet. Istina, po Menafovom mišljenju, on, tamo, na tim svojim putevima neće steći mnogo, ali vrijedi otići. Sad je čas, pa neka ide. A ovo što otac ima, to mu je sigurno. Neće to Cvek sa sobom u mezar odnijeti. Kad god se vratio, to će ga ovdje čekati. Nek se malo okrene po svijetu. I to nešto vrijedi. Koliko vrijedi, to sada ne može znati. Mladić se nećka. Htio bi, odjednom, na sve strane. Razići se. I otići, i ostati. Tvrdi da će sam pričuvati ono što mu kao jedinom nasljedniku pripada. Tada, da bi pomogao svome Cveku, a i njegovom sinu, Menaf čini nešto o čemu se i danas pripovijeda. Kažu, bio je august. Vruć i sušan. Sve je bježalo na Savu. I stabla su se ka rijeci naginjala. Pred kućom Cvekovom pojavi se Menaf. Zove obućarovog sina. Mladić se sporo izvlači iz dobre hladovine. Lijeno pozdravlja starca, pa, ugledavši u Menafovim rukama kantu punu vode, upita ga šta to treba da znači. To treba da znači, dijete drago, govori polako Menaf, da ćeš ti svome Menafu pričuvati ovu kantu vode. Ne razumijem, čudi se mladić. Pa, eto, ti ono reče da znaš čuvati, pa ćeš meni pričuvati ovu vodu. Dogovoriše se da kantu digne na krov stare kuće. Na onaj niski i ravni dio krova. Menaf podiže svoju kantu, izravna je pokidanim crepovima, reče mladiću da je dobro čuva, pa ode. Mladić o svemu obavijesti oca. Cvek je ćutao. Rekao si da ćeš čuvati. Onda, čuvaj! To je rekao Cvek. Ni riječi više. Tako, dani prolaze, dugi i vreli dani, a Menaf ne dolazi po svoju kantu sa vodom. Ne prođoše ni tri dana, a mladić se uznemiri. U kanti je vode sve manje. Isparava. Odlazi voda u vazduh. A Menaf se ne pojavljuje na njihovom pragu. Mladić je sve nervozniji. Vode je sve manje. Brzo je nestaje. Zna, u kantu ne smije dohvati vodu. To bi starac lako pročitao. Dao mu je kantu punu vode, da mu pričuva, i sad ga nema. I, jednog jutra, mladić se spremi, popriča sa ocem, reče mu da pozdravi Menafa, pa krenu u svijet. Ni kantu vode nije mogao pričuvati. Zato, ode tražiti znanje. Kako tada, tako i danas. Sin se još nije vratio. Ocu se javlja sa golemih daljina, ali, ne vraća se. Kažu, oženio se, kući svoju kuću, a pod starost će podržati oca. Doći će. To je sigurno, on dolazi. U svakom pismu puno pozdravlja Menafa i spominje mu onu kantu vode na njihovom krovu. A Menaf, došavši po svoju kantu, koja se posve ispraznila, i osušila, rekao je ovo: "Vidi ti ovo! Ni kantu vode nije znao pričuvati. Moje se posve isparilo."

Sada, starci sjede u čamcu, puše, a oči im odlaze niz široku rijeku. Smiješe se svakom talasiću. A i njihova lica su u bijelim talasima. Ipak, zadovoljni su. Nije im pisao, ali su načuli. Cvekov sin je bogat. Zdrav i bogat čovjek. Govori se da će doći, pa će starcima poduprijeti starost. O tome oni ništa ne govore. Onu kantu, staru i slupanu, još čuvaju. Kada dođe

Cvekov sin, sa svojom porodicom, tu kantu će mu pokloniti. Nek mu se nađe u kući. Nikad se ne zna. Može i njemu gdjegod ta kanta zatrebati. A on će je znati primiti. Sad će znati.

Bijele se starci na širokoj Savi.

Bijeli se i dim iz njihovih lula.

38

Dali je bila zima? Možda nije. U jednoj smrskanoj sarajevskoj uličici susreo je Stevana Bulajića. Taj pisac uljepšao je i njegovo djetinjstvo. Evo Bulajića u novom ratu. Nuri se prisjeti. Od onog rata, Bulajić nosi geler u svom vitkom tijelu. Mršav, blijed, usplahiren. Stari pisac korača svojim gradom. Pisac i njegov grad su slični. Tužni. Slupani. Puni straha. Nuri se sjeti rečenice staroga Adema: "Strah je podijeljen na pola." Stevan progovori. Tiho. Šapućući.

Jedva rastavljajući tužne usne: "Kad bi čovjek imao snage i hrabrosti da se ubije... Nema... " Ta rečenica ostade visiti u zraku, sleđena i smrznuta, a Bulajić polako krenu. Uspravan je. Ali, korakom djeteta koje tek prohodava. Ode uz ulicu. Prema svome stanu. Stevan je i lovac. Nuri gleda za njim. Slijedeći neki trag pisac hoda. Ali, čovjek zaista ne zna za čim korača, niti može znati šta hodi za njim.

Sada, i Selma korača po nekoj stazi. Da li se tom stazom udaljava, ili se primiče. Nuri to ne zna. Mutan je i mučan kao jutrošnje buđenje. Oko njega mnoge stvari djeluju povoljnije. Proljeće je. Ima sunca. Ima i behara. Dolaze i prijatelji. Ali, u njemu nema šta izbeharati. Ili će to, možda, kasnije buknuti. Ljudi se za nečim okreću. Rade. Žive. Ima i sasvim mirnih lica. Djeluju sigurno. Pouzdano. Pričaju šta rade. Oni se trude da djeluju na svoje vrijeme. Bar toliko koliko vrijeme djeluje na njih. Čini im se da je jako važno to njihovo djelovanje. Osjećaj važnosti je u njihovim postupcima. Imaju cilj, i gaze prema njemu. Od svega toga Nuri ničeg nema. Pokušava, za sebe, naći neko uporište. Ono postoji, mora postojati i u ovom času, samo, on ga ničim ne osjeća. Besmisleno jest, u onom najdubljem ličnom dijelu, ali da bar do kraja vidi i ovo čudo. Ovaj život. Pred oči mu izlazi slika pogaženih mezarova. Njegove majke, oca, brata, sestre... I, šta on tu radi. Ima jedan tračak svjetlosti, jedva vidljive blage svjetlosti, koji ga vodi po svakodnevnim ruševinama. A i sam je, već, očita ruševina. Ipak, onaj zračak je moćan. Za njega se držeći, negdje će stići. U neku dolinu mira. Tu dolinu sanja. I njoj se nada. Ta dolina, sva od blagosti i ljekovite tišine, sigurno postoji. Još je ne vidi, ali, dolina je tiha i prostrana. Pred njom, kad tome dođe vrijeme, Nuri Esmer će skinuti svoju košulju od straha. Mirno će pocijepati, pa odbaciti, tešku odjeću natopljenu tugom.

Čuje, kuca sat u kuhinji.

U zraku tutnje američki avioni.

Ljudi beru trave. Vidi ih sa prozora. I Smija je nabrala buketić maslačka. Nešto se mora pojesti. Taj maslačak priziva mu lik jedne krave iz njegovog djetinjstva. Ta krava je dobro jela. Pokušava se sjetiti kako se ta Gizdava odnosila prema mladim listovima maslačka. Ništa. Slike se rasplinjuju. Sudaraju se, gomilaju, pa bježe u bezobličje.

Urednik jednih novina traži njegov tekst. Neka piše o čemu želi. I, uz tekst, neka priloži sliku. Svoju. Ipak, sada mu to djeluje čudno. Eto, čemu služi fotografija uz tekst. Čitalac čita, pa gleda lik onoga koji to piše. Uzimajući svoj dio utiska kod čitaoca, fotografija time uzima nešto od teksta. Šta će im reći njegov lik. I živa čovjeka jedva da pogledom okrznu. I ti pogledi liče na udarce.

U daljini, opet, avioni. Zvuk je drugačiji. To su nosači tereta. Pomažu istočnoj Bosni.

Teče druga godina rata. Primjećuje na sebi sve više znakova logoraša. Ne, nije više onaj čovjek. Ili, možda se onaj stvarni Nuri povukao u skrovitije predjele njega samog. Ovo što se vidi, čuje, što se miče, nešto radi i govori, to nije on. Ipak, povremeno, u posebnim situacijama, osjeti i svoje prisustvo u cijelom prostoru. Liči sebi na rijeku ponornicu. Po zemlji, vide se samo kraće trake jedne iste rijeke. Sve to ljudi nazivaju različitim imenima, ali, to je jedan tok. Isti čovjek. Drugu godinu korača istim putevima, stazicama, zaklonima, kao, to je sigurniji put. A samo Bog zna staje ovdje sigurno. Uočava, na malom prostoru, čudesnu raznolikost fragmenata ovog grada. Jedno drvo, obično očerupano drvo, ali još uvijek živo i lisnato, zna ga pomoći svojom uspravnošću. Ili, prozor jedan, čitav i čist prozor, sa glavom djevojke u svom okviru, može mu izazvati rojeve asocijacija. Tako, bješe li to juče, stoji pa gleda. Kafana. Ona od novijih. Ispred kafane stolovi. Čisti i čitavi stolnjaci. Vaze su staklene. U vazama, u svakoj od njih, po jedan tulipan. Bujna zelena lala. Sjede mladići i djevojke. Pričaju. Djeluju mirno. Ničim ne pokazuju da su u gradu u kojem već drugu godinu, u svako doba, svakog časa, može pasti granata. Raskomadati i ljude i zidove. Juče, u Nurijevom susjedstvu, izginula su djeca. Igrala se djeca pred zgradom, pa su bila gađana iz topa, i odoše dječije duše. Tako zvani svijet upotrebljava te slike. Za svoje potrebe. Imaju besplatan, po njih besplatan, program. Djeca padaju, a vlade se drže. Bosna se trese, a svijet se kao divi izdržljivosti bosanskog čovjeka. Zato, Nuri Esmer, pažljivo gleda ove mlade ljude koji na aprilskom suncu sjede za kafanskim stolom. Da li je to vid otpora. Znati gdje sjediš, a sjedjeti tako kao da pored tebe protiče široka rijeka puna sigurnosti. Nuri zna da će se sve promijeniti u njegovoj svijesti, ako samo malo pomjeri pogled. Nekoliko metara od tih mladića stoji cijela ograda. Ali, kakva ograda. Na balkonu, porušenom i smrvljenom, suši se posteljina. Dakle, tu neko spava. Tu neko diše. Mrzi. Voli. Pati. Nada se. Gubi. Dobija. Budi se. Pa, opet spava. Na uskom puteljku, između zgrada, dva dječaka, desetogodišnjaci, vježbaju nešto iz borilačkih vještina. Jedan, pa onda drugi, lete na zemlju. Vježbaju padove. I, kako li se samo mlate. Mlado tijelo stresa se na zemlji, potom ustaje, bez riječi, i njegov vršnjak je već na zemlji. Dakle, ovo je nešto od njihovog djetinjstva. Jednom, ko zna gdje i kada, ova vještina će biti primijenjena. Padaće neko ko nije vježbao padove. Taj, naravno, neće moći ustati. Dječaci se pokloniše jedan drugom, pa otrčaše za svojom igrom. Nuri Esmer krenu svojim putem. Polako. Nogu pred nogu. Gleda u zemlju. Ispucalu suhu zemlju. Čime li je ta zemlja ispisana. Piše li tu, igdje, u tim njemu nejasnim pismima i znakovima, zastoje u sinošnjem snu Selma nosila crno. Crne hlače. Crna bluza. Pa, ona nikada nije nosila crne hlače. Ni crnu bluzu. Uz to, blizu nje, a ona je sjedjela za stolom, u kafanskoj bašči, igralo se neko dijete. Njen sin. I dječak je bio odjeven kao njegova majka. Crne hlačice. Crna košulja. Nešto je rekla Nuriju, ali šta? To jeste poruka. On je nije razumio. Neće više raskopavati taj san. Da ga ne bi, u ovom dnevnom snu, sasvim iskrivio. Selma će se opet javiti. Ona zna kako. A zna i Nuri Esmer.

39

Razgovarao je sa A. Mulićem. Učenim čovjekom. Telefonom. Sinoć. Prve rečenice jadne, prazne, a potom, Mulić pokazuje sebe, onog snažnog produhovljenog čovjeka. Još su se i nasmijali. Starim smijehom koji je dolazio iz onih davnih druženja i razgovora. Danas, sve stoje živo u Sarajevu, kaže Mulić, to su promašeni ljudi. Promašeni od granata. Potom, promašeni u svakom pogledu.

Inače, danas je Nurijev rođendan. Četrdeset i četiri godine. Sve ih može staviti na dlan, pa ih do mile volje razgledati. Tuga. Jad i tuga. Poniženje. Niz dugih dana punih poniženja. A to je baš ono što Nuri najteže podnosi. Poniženost. Jesti mora, a da bi jeo, mora se ponižavati. Već drugu godinu, sebe i Smiju, prehranjuje od pomoći malobrojnih prijatelja. Nije naučio moljakati i tražiti. Naučio je raditi. Još kako raditi. U tome se ne plaši ni dvojice. Eto, cio rat rade i on, i Smija, ali čemu. Za ono bonova koje zaradi može kupiti deset cigareta. Toliko vrijedi njegov rad. Istovremeno, pomažu ga oni koji su se, i u ovom času, znali uhljebiti. A svi bježe tamo gdje ima hrane, novca, cigareta, bilo kakvih privilegija. Muslimanski pjesnici organizuju svoje nastupe. I knjige se štampaju. Njega ne zovu. On nije muslimanski. Tako je i prije bilo. Nikada nije bio ničiji. Da li je to cijena za onu mrvu sebe, koju pokušava sačuvati. Pjesnici su već ispjevali cijele knjige o tome šta im je ko dao. O tome kako preživljavaju.

Rođendan. Razmišlja, u teškoj depresiji, o svom ocu. Bože, kako ga, tek sada, počinje razumijevati. Otac je umro u svojoj pedeset i trećoj godini. Srce. To njihovo nježno srce. Leđa je okrenuo svijetu.

Umro. Ostali su njih osmoro. Sami u hladnom svijetu. Mržnja. Siromaštvo. Otac nije htio uzeti boračku penziju. Jednostavno, tu penziju dobili su mnogi zločinci. Otac nije mogao. Mati. Osmoro djece. Nešto zemlje. Sava pred kućom. Čamac. Prihoda nikakvih. Pa, živite, djeco Sabitova. Vas osmoro. Otac je često, u razgovorima, negirao i umanjivao svako junaštvo. Ne, to ne postoji. Postoji samo čovjek, i ono što on može učiniti. Junaštvom to nazivaju drugi. Onaj koji čini nešto hrabro, ne može biti svjestan te hrabrosti. Ako bi je bio svjestan, ta hrabrost bi nestala. Ne, nema hrabrosti.

Odmiče još jedan ratni dan. Nurijev rođendan. Smija šuti. Nesretna. U šta god pogleda, po stančiću, i po gradu, sve tužno i ružno. Nikakve ljepote. Ni sklada. Očaj hoda po kući. Nikako da siđe niz stepenice, pa da se uputi gdje drugo. Nuri bi volio nešto zapisati. Šta je to, ne zna. Ostala mu, valjda, navika pisanja. Može to nekom i valjati. Biće još opkoljenih gradova. Svijet, ovakav kakav jest, mora praviti ratove. Biće ubijanja. Ne vojski. Nego, prostog ubijanja ljudi. Sunce izmami ljude na ulicu. Ljudi gladni, bijedni, ispaćeni, okupe se na suncu, ne bi li koju progovorili. Tačno na njih, kao juče kod Katedrale, pada granata. I, šta je tu čovjek. Ljudski život. Dobro, to će ljudi bilježiti i zapisivati, ali nikome, baš nikome to pisanje neće pomoći. Možda ljudi više i ne postoje. Ovo što hoda, što se miče i preživljava, to više nisu ljudska bića. Ipak, možda se, baš u njima događa neka mogućnost ljudskosti.

Rođendan. Danas, hvala Bogu, imaju šta jesti. Književnik Ivanković dobio je kuću na upotrebu. Poziva ih da uređuju bašču. Nešto će posijati. Smija i Roman navlače zemlju. Crnicu. Došla je i gospođa Ivanković. Tu je i njihova beba. Boris. Rade. Uređuju gredice.

Ivankovići su lijepa porodica. Oni znaju šta rade. Nuri ne zna. Nešto radi, ali ne zna čemu sve to. Sjeme se gubi u zemlji. Pronahodi kiša. Hladna sarajevska kiša. Nešto će niknuti. Nešto će sigurno niknuti. Nek se dvorište ozeleni.

Političari su u Atini. Američki avioni su u zraku. Mrtvi su u Bosni. Od oružja, od bolesti, od čemera, umiru gradovi. Nestaju ljudi. Ipak, to kaže samo jedna pamet, i vide jedne oči. Jer, pred zgradom, dvoje se ljube. Ljubi se mladost. Slatko i sočno se ljubi. Granata je moguća. Svakog časa. Djeca se igraju. Puno djece. Lopte. Bicikla. Koturaljke. Drvene puške. Kacige i prsluci. Nove igre. Granata je moguća. Svakog časa. Drugu godinu. Ipak, djeca se igraju. I starci šetaju. Sjede na suncu. Prazni su. Istekle su iz njih vedrine. Psuju djecu. U zraku puno tuge i nervoze.

Smija je jako nesmirena. Živci. Htjela bi popiti kafu. Nema. Nema drva, nema plina, nema struje. Ništa nema. Evo, pred tobom je dan, tvoj dan, čovječe, uzmi ga kako znaš. Dani će proći, i čovjek s njima.

A danas je Nurijev rođendan. Onih koji su ga rodili više nema. Nema ni kuće u kojoj se rodio. Nema ni njegovog zavičaja. Ni ribara, ni lađara nema. Laste su tamo već stigle. Ni one nisu našle svoja gnijezda. U tome, laste su mudrije. Iz one zemlje, plodne i krvave zemlje, raste bujno zelenilo. U travi ima sjaja. Čistog jutarnjeg sjaja. Kap rose na travčici. To postoji. Miris polena u posavskom zraku. I ribe su jutros iskakale iz vode da osmotre gornji svijet. Bučan svijet pun smrti. Ni somovi u mulju, u tamnim riječnim dubinama, nisu mirni. Oni se plaše grmljavine. Vrba se nad vodom njiše. Bujna granata vrba. U vodi pere svoje zelene kose. Tu su Nurijeva pluća prvi put udahnula ovaj svijet. Danas je njegov rođendan. Samo na časak da se nađe u toj pitomini, da mu se u tužnom oku naseli njegov vidik, s pticom iznad rijeke, sa čamcem na rijeci, on bi ozdravio. Ili bi na mjestu svisnuo. Jer, niz rijeku, otišla je njegova lađa. Teška lađa, za tužne daljine.

Iznad njihove kuće ima jedan brijeg. Lijep i zelen brijeg. Na tom brijegu, davno je o tome mislio, želio je biti sahranjen. S tog brijega vidi se tiha Sava i vidik, širok i jasan, puca u daljine. S tog brijega njegove mrtve oči gledale bi bijele lađe kako prolaze tihom Savom. A iznad njega, u plavom zraku, talasali bi se mirisi djetinjstva.

Glas sa glasom tu se sliva i veže u plodnu pjesmu mirnog života.

Puste ljudske želje. Sve je greška i zabluda. Jedna pamet nemoćnog čovjeka. Srce puno grešaka i nevolje.

Ruke pune odsanjanog smijeha.

Ništa više.

40

Htio bi priču. Napisati cijelu priču. Svu od unutrašnjeg sklada. I ljepote. Priču koja bi svijetlila i zračila svojim tihim značenjima. Nešto ljekovito. Čemerno, gorko kao lijek, ali, što ozdravljuje. Jedno neuništivo zrnce istine dato u jeziku. Sa nešto ljepote u onim tananim vezama. Iz jednog lijepog i zdravog sjemena da to isklija, pa da se razbokori i uzrije. Da nahrani putnika. Umornog da osvježi. I dijete da se skloni u krošnji te priče.

Još, to ne može. Cjeline su smrskane. I one unutrašnje. One najviše. Dok gazi po gradu, staje na smrskano staklo, na cijele hrpe stakla, a cijeli grad je posut tim staklenim krhotinama, Esmeru se čini da će priča, cijela priča, jasna i providna, doći onda kada vidi postakljene prozore, i čiste, kišom umivene, s nešto majskog sunca u kristalima stakla. Blizu prozora nek se zanjiše grana, i cvijet od dječijeg lica nek se pomoli u zdravom okviru. Miris hljeba u avlijama. I još tihe pjesme neka bude iz prsa ženskih. Nek prodišu ti znaci plodnog života, bez krvavih zalogaja, i suza u kašici, pa, doći će i priča. U priču će se uliti to mirisno talasanje i zapah one stare čežnje koja hoće vidjeti i s onu stranu života. Ovog hodajućeg vidljivog života. Korijenje u zdravu zemlju. Grane u plavi zrak, a sunce na dlanove od lišća. Takvu priču htio bi Nuri Esmer. Odnekud, zna i osjeća, ta će se priča dogoditi. Tvrda i nedjeljiva riječ ljudska. A opet, meka kao šapat trava u ljetno predvečerje. Tu je ona. Nesabrana priča. Čuje, ne ovim sluhom, ta priča se zameće kao krupan biser u školjki ovog neba. Taj dar zri. Kad se uzrumeni, i napne u sokovima, ostaviće ga pred čovjekom. Ima negdje jedno dijete, tek rođeno na jednoj rijeci, koje će se radovati takvoj priči.

Još uvijek, škripi staklo pod nogama i zariva se u donove. U pogled. U misli, meke i tečne. Ali, dječak sa rijeke raste. Bez oca. Bez majke. Samotan u hladnom svijetu. Njemu će trebati jedna priča. Tvrda kao istina. Meka kao voda koja se talasa u djetinjim očima. Ono važno, ono rađajuće, Esmer će šapnuti tom dječaku. Dječak će razumjeti. Nasmiješiće se. Mahnuti zvijezdama. Očima će pomilovati jedan vidik, pa će krenuti niz cestu koja mu pruža svoje dlanove. Može i lađom, niz rijeku. Dječak će mirno, po nečemu znati, da svi ti putevi vode na jedno mjesto. Najstrašnije od svih mjesta. Ili do najljepšeg od svih vrtova. Dječački smjelo, s ružom smiješka na lijepom licu, koračaće mladost niz duge drumove. Kuda, neće biti važno. Jer, otvoriće se vrata jednog dvorišta. Nuri Esmer, i taj dječak sa rijeke, nikada se neće sresti. Ali, da su tu, pod nebom zvjezdanim, to znaju obojica. Pa se ponekad, tajno, nasmiješe.

Iz one priče oni su izišli. I, oni znaju, kako se u tu priču, po želji, ulazi.

I jednako, škripi staklo pod nogama, a o vazduhu zaljuljanom, između bregova, lutaju ljudski krici. Otkinuta bol nema utočišta. Ni konaka. Ko će takve krike primiti pod svoj krov, u svoju postelju. Ni mlijeko zaborava, ni vino oprosta, ništa ne može pomoći. Osim... osim... Ovaj dječak se već smiješi. On stoji u vodi rijeke. U vodi do koljena. Dubokoj i moćnoj vodi. I uči nauku drugačiju od cijelog smiješnog znanja. Mudro je to dijete. Blizu je izvora. A zna i za put. I veliko ušće. Zato ga, evo, jata ptica pozdravljaju.

I vrbe mu šume smirujući pjesmu. Jedan panj truhne blizu njega. Veseli se i ta truhlež. Jer, zna, nije uzalud živjela. Nije uzalud. Kao da su, istovremeno, Nuri Esmer, i dječak sa

rijeke, na svojim dlanovima, pročitali tajnu šifru svijeta. Svijet se ljulja, pisti i zdrmava, a oni ga mirno udišu. Sretni, nisu. Nesretni, nisu. Oni, prosto, jesu. Cijeli ljudi u živoj priči.

Sve je dobro, i sve je na svom mjestu.

Jer, mjesta nema, i nikad ga nije ni bilo. Dječak korača, niz duge prašnjave ceste. Ni cesta se ne odmara. I ona hrabro korača po svojoj putanji. I, onog časa, kad se u dječakova prsa ulije nešto ogromno, tada prestaju strahovi a dječak šapuće vrbama: evo, i ja sam tu. Baš lijepo. Odoh malo da prošetam niz rijeku. Na lijepom mjestu preplivaću je. Na ovu stranu.

A Nuri Esmer šuti.

Na dlanu mu zrnce pijeska.

Strašno moćno zrnce običnog pijeska. Na dlanu mu još, raste jedna vrba. Pod vrbom leži usnuli dječak. I on na dlanu drži jednu vrbu i jedno zrnce pijeska. I pod njegovon vrbom ima jedan dječak.

I tako u beskraj.

U priču procvalu.

41

Upozorenje građanima Sarajeva. Maksimalna obazrivost. I što manje kretanja. Nuri je gledao slijepog mladića koji korača trotoarom. Slijep čovjek ide kroz eksplozije i kišu rasprskavajućih metaka. Na časak, to pomisli, pa se zaustavi. Stade na spoju dvije riječi: kiša metaka. Kako je moguće spojiti te dvije riječi. Ono što one nose ne može se nigdje sastajati. Kiša i meci. Jezik. Pogrešan, površan, netačan ljudski jezik. A onaj slijepac pokušava svojim bijelim štapom naći ivičnjak trotoara. Čovjekje nekud krenuo. Slijep, on mora nekud stići. Snajperisti ga vide. Vide i to da je mladić slijep. Ulica je puna smeća. Metaka. Stakla. Razlomljenim koracima ljudi žure. Bijeli štap kucka po razrovanom asfaltu. Čovjek štapom traži svoj put.

Došao je kući. Nuri se dugo sabire. Sve duže traju ta smirivanja. Misli su rasute. Teško ih usmjerava na jednu tačku. Smija radi po kući. Nekoliko sati imaće struju. Krči radio. Svijet će intervenisati. Amerika ne može sjedjeti skrštenih ruku. Intervencije će biti. Hoće. Neće. Hoće. Neće... Nad Bosnom se, opet, ukrštaju silni interesi. Pokušava dešifrovati neke političke izjave. Ne uspijeva. A, da bi živio s tim grdnim vijestima, mora ih nekako u sebi srediti. Prevesti na svoj jezik. Drugačije, svaki glas doživljava kao istegnutu bodljikavu žicu. Dok može, uključiće aparat. Htio bi čuti nešto od starih glasova. Gitare. Eric Clepton. Davno li to bješe. I gdje se to odsvira. Tamo negdje na putevima Esmerove mladosti. Ustaje. Pije vodu. Uzima lijek. Aritmija. Srce štekće i reži i preskače kao njegova sarajevska proza. Lijek mu donio pjesnik Damir Uzunović. Talentovan čovjek. Ali, čemu ovdje služe i kome trebaju daroviti ljudi.

Blizu Cleptona je Kenny Rogers. Izabrane pjesme. Kad, u toj kaseti nađe leglo mrava. Zavukli se u samu kasetu. Pored namotane trake. Na drugoj liniji kaseta, u istoj ravni, novo mravlje gnijezdo. Na trećoj liniji isto. Položili su svoja jajašca. Množe se. Nuri se ne raduje što ih odatle mora istjerati. Tri kasete su uništene. U njima su krupne mravlje matice. I puno sitnog izmeta. Žao mu ih otjerati, jer, zimus, kad su prozorska okna bila mjesecima sleđena, ti mravi su mu činili društvo u tijesnoj kuhinjici. Pristali su da borave ovdje. Pratio je, u duge hladne dane, njihove čudne puteve. Sjeti se Amira. Sina svoje sestre. Jednom, Amir se probudio, pa je imao šta vidjeti. Pola zida njegove momačke sobe prekrili su krilati mravi. Prava tapiserija od mrava na bijelom zidu. Nuri ga je našao kako sjedi na postelji, mirno puši, i uključuje kućni usisivač. Hiljade mrava poče nestajati u tamnoj rupi usisivača. Amir kaže da je u usisivač strpao jedan kilogram mrava. Vjeruje mu. Gledao je mrave kako se u gustoj koloni izvlače ispod parketa. Pocijepali su parket i našli bogato leglo. Ali, trebalo je vidjeti ponašanje tih mrava dok su išli prema ustima usisivača. Poslušno, u gustim redovima, sami su išli u propast. Onda je progovorio Amir. Vidiš, daidža, kako nestaje cijeli jedan narod mrava. Ti bi od ovoga mogao napraviti dobru knjigu. Za djecu. Ovo je propast ovog mravljeg naroda. Vidi ih kako se ponašaju. Trude se. Ali, oni ne razumiju svoju smrt. A ni mi njih ne možemo razumjeti. Vidi ovog izviđača. Sa svog krila vodi novu vojsku. Ali, pred njima je nepoznata i strašna opasnost. Usisivač. Oni čine što mogu. Ipak, to nije dovoljno. Sad ćemo preći na njihovo gnijezdo. To su im matice. Ovdje se komanduje njihovim životom. Evo, i ovdje je opšta pometnja. Znaš, zbog tebe, neću ih sve usisati. Imaju oni svoje pjesnike. Poslije ove nesreće oni će spjevati ogromne Ilijade o stradanju svoga naroda. Možda je baš

ovaj pjesnik. Da ga propustimo. To što on kaže, sve će biti laž, jer, on ne može sagledati višu cjelinu stvari i odnosa. Oni ne znaju da su živjeli u mojoj sobi, pod parketom, i da su mi prekrili pola zida. A naročito ne mogu pojmiti prirodu usisivača. Ipak, oni će pamtiti priču o sebi. U svom mravljem životu nisu predvidjeli ovakvu mogućnost. Masovni nestanak u usisivaču. I da jesu, oduprijeti se ne mogu. Tako, ti bi to mogao zamotati u jednu poučnu priču za djecu. To će biti legenda o nestanku naroda mrava koji je živio tamo gdje oni kažu da su živjeli. O drugoj dimenziji stvarnosti oni ništa ne mogu znati.

Pomisli samo, nastavlja Amir, dok ti pišeš tu knjigu, a istovremeno je piše i onaj mravlji pjesnik, nad Zemljom se pojavi ogroman svemirski usisivač.

Pa, njemu Zemlja bude isto što i ovome usisivaču moja soba. I, čujemo mi, taj ogromni usisivač, pokupi sve one satelite oko Zemlje, onu prašinu i ljudske otpatke, onda počnu čistiti cijele krajeve i planinske predjele. Naravno, ljudi u jatima, kao ovi mravi, naročito u velikim gradovima, lete u nebo, i nestaju u mračnom ogromnom otvoru. Niko ne zna, niti može znati, šta se stvarno događa. To usisavanje, obično čišćenje Zemlje, od ovih grdnih smradova i otpadaka, potraje jedan dan. Naš dan. Toj nebeskoj domaćici ne treba više da sredi i počisti ovu Zemlju koja se jako usmrdila i ukaljala. Jasno, to čišćenje odnese skoro sve ljude sa planete, ali, oni pod zemljom, u dubokim skloništima, oni će preživjeti. Biće ih dovoljno za sjemena. Čovjek se brzo razmnožava. Kao oni mravi. Zemlja će biti čista, šume počešljane, drveće se ima čime za zemlju držati, pijesak i pustinje neće se dirati, ali, mnogo prašine uzvitlaće se oko ove Zemlje. Život će preživjeti. Trava to neće ni osjetiti. Pa, i mravi će u tom pospremanju, proći bolje od čovjeka. Krtice neće ni znati za te čudne vjetrove. Dalje, možeš sam zamišljati mnoge detalje i slučajeve. Mašte ti nikada nije manjkalo. I, sve nas, skupa sa našim smradom i otpacima, ta svemirska čistačica, jednostavno negdje istrese. Ona i ne mora znati šta je sve odnijela i usisasla. Pa, to je u njenom usisivaču, samo malo smeća i prašine. Ona uradi svoje, pa ode dalje. Ko zna gdje. Golem je svemir. Daleko su svjetovi. Zato, i njen korak, i njene mogućnosti, odgovaraju veličini prostora koji mora održavati. Kakav humor, pomisli samo.

Gleda ona zadovoljno. Lijepo je uredila našu Zemlju. Na putevima više nema kola, nema cijelih gradova, ona je dobro sastrugala tu prljavštinu. Mislimo iz više ravni, zar ne? Tako, sasvim je normalno zadovoljstvo te zvjezdane čistačice. Kao što sam i ja zadovoljan što u mojoj sobi više nema mrava. Dobro, nešto sam i ostavio. Za sjemena. Opet će se oni namnožiti. Ali, tu je moj usisivač. Odoše mravi u klozetsku solju. Pustiš vodu, i oni odoše. Tako, neko nas istrese, pa za nama pusti vodu. Ili nas drugačije počisti. Poslije sjedne, pa zadovoljno posmatra svoje djelo.

Život se nastavlja. Padaju kiše i snjegovi. Naša Zemlja blista od čistoće. Teku čiste rijeke. Mora su se smirila. Izišlo je Sunce. Novi dan u životu novog čovjeka. Vrijeme se počinje mjeriti od tog događaja. Kao, prije nije bilo ničega. To je predistorija. Knjiga nema. Novina nema. Izumiru svjedoci koji, ionako, ništa nisu vidjeli. Dolaze djeca. Život pripada njima. I, od svega, zgusne se samo jedna dobra priča. Sve što je bilo nađe se u mitu. Legendi. Čovjek o sebi sklepa jednu priču. Vjeruje joj, jer, drugačije ne može. Dođu i takvi kao ti, pjesnici i maštalice, pa od toga počnu praviti pričine priče priču. A onaj usisivač davno je ispražnjen. Zaboravio je na nas. Sada čisti po dalekim svjetovima. Čistačica je neumorna. Ali, čim se Zemlja opet zaprlja i usmrdi, eto nje ovamo sa svojim usisivačem. Isto se događa u svijetu mrava. Njihov pjesnik i istoričar već rade.

Znaš, ovu priču o mravima, mogao bi ti ispričati našoj dječici. Onu drugu priču, o nebeskoj čistačici, mogao bih ja prodati Amerikancima. Bio bi to dobar film. Naučna fantastika. Mogućnosti su beskrajne. Uklapaj tu šta hoćeš, kakve želiš likove i sudbine. Snimanje ne bi predstavljalo veliki problem. Uslikavaju se i teže varke i šarene laže. Na tome bi se moglo dobro zaraditi. Ameri bi bili oduševljeni. Čuj, da pokušamo, zajedno, napraviti scenarij za ovu drugu priču. Priču ću skrojiti ja, a ti ćeš je sašiti. Ljudima će ta priča stajati kao salivena. Svaki čovjek, to je u prirodi ljudskog bića, misliće da je baš za njega rađena. Razumiješ? Čovjek voli da misli kako se za to odijelo baš na njemu uzimala mjera.

Razmisli o mojoj ponudi. Ne rizikujemo ništa, a dobiti možemo. Mladić se nasmiješi. Ugasi cigaretu. Ustade. Sobu ispuni muzika. I sunce ljetno. Od Miljacke dopirali su dječiji glasovi. Amir sjede. Pripali novu cigaretu. Traka sunca presiječe oblak dima. Nuri ga gleda. Da, Amir to može, može skrojiti dobru priču. Osim toga, Nuri ne može sa svakim raditi. Sa Amirom može. Zidati, i kuće, i priče. Zbilja, oni se u poslu podupiru. Na rastanku, Amir još dometnu: osim, ako je usisivač već krenuo prema nama. Nadajmo se da nije.

Nadajmo se, zašapta Esmer, pa iz stana, kao oparen, požuri na sunce. Brzo se nađe na rijeci.

Uz Miljacku raste bujna trava.

Amir bi na ovo rekao, a već je to jednom, pred istom slikom učinio: dobro bi bilo da je tu čovjek krava. Da. Ima mjesta i trenutaka u kojima je dobro biti krava.

Nuri nastavlja za sebe. Biti krava. Obična božija krava. I biti čovjek. Običan božiji čovjek.

42

Buđenje. Spiranje noćnog znoja. Potkošulja potpuno mokra. Napolju sunce. Čisto majsko sunce. Nag do pasa stade pred ogledalo. Kakav prizor. To je znači Nuri Esmer. Uzbudljiva slika. Klavijatura rebara ocrtava se jasno. Ramena uska. Prsa upala. Stomak za kičmu zalijepljen. A gore, sijeda brada. Podočnjaci. I, ukupan izraz lica koji ne odgovara tom dječijem izmoždenom tijelu, a pogotovo ne sijedoj bradi. Jer, to je lice djeteta. Tužnog izgubljenog djeteta. Bez svoje volje. I svoje snage. Kao da je to dijete zalutalo u ovaj svijet, pa je samo, bez ikog svoga, i jednako se pita: šta ću ja ovdje? Kako se odavde odlazi? Ali, sam ne bi mogao ni otići. I gdje otići? Kuda se odavde odlazi. Onda, gledajući to logoraško tijelo u ogledalu, obrati se, ne bez cinizma, onom zgužvanom plačevnom licu: What can I do for you? Lice iz ogledala vrati mu punom mjerom. Učini napor da se nasmije. Ukazaše se bore fantastičnih smjerova i dužina, koža se smežura, a sve začiniše pokvareni zubi. Vi biste za mene mogli mnogo učiniti. Samo, Vi ste samožder, gospodine! Vi ste sami sebe oglodali. Pogledajte šta Vam je ostalo. Kost i koža. Dalje nemate šta glodati. Nijedan pas Vas ne bi ovako sistematično ostrugao. Kad god se pokrenete, Vaš skelet škripi. Dalje se ovako ne može. Čemu Vam služi tolika načitanost? Vi se nimalo ne volite. Tačnije, kao da ništa ukusnije nema od Vaših kiselih razmišljanja, Vi se nemilice trošite. A zaista, potrošiti se ne želite. Pa, sjetite se bar jedne rečenice koja bi Vam danas valjala. Cijelo ovo slabašno tijelo moli te da danas budeš pametan. Ti smišljaš, odlučuješ, a sve na tebi trpi i muči se. Našto ti tvoje znanje? Čemu to skupljanje svakojakih činjenica. Hajde, gospodine, od tog zrnevlja sameljite nešto. Malo zdravog brašna. Pa da hljepčić napravimo. Ukupan hljepčić pun snage i mira. S tobom se je teško odmoriti. Evo, mole te i noge, i ruke, i srce, i duša, sve tvoje te moli da danas ne budeš glup. Vidi šta kaže ovaj Agripinus. Naći ćeš ga kod Epikteta. Slušaj, oni kažu: "Ja se ne pravim nikada smetnjom samom sebi." A ti, ti si neprekidna smetnja samom sebi. Pred svakim svojim korakom ti si brdo, planina, more... Pa, čemu to? Zar nije dovoljno stvarnih smetnji. To malo snage, i volje, i pameti, valjalo bi trošiti na savladavanje stvarnih prepreka. Vidiš, kad bi se danas pridržavao samo ove rečenice, ali, bez uzmicanja, i popusta, mnogo šta u tebi, i oko tebe, bilo bi mirno i pouzdano. Čovječe, šta će ti to znanje ako od njega ne napraviš svog druga. Ovako, to je samo mrtav prtljag. Zaviri ti malo ozbiljnije u svoju torbu. Ima u njoj svake ljepote. Ali, upotrijebi tu ljepotu. Pusti je neka djeluje. Odriješi tu vreću znanja. I, ne budi samom sebi smetnja. Sada idi, i gledaj jasno. O sebe se ne spotiče mudar.

Nuri Esmer se odmače od ogledala. Priđe prozoru. Nad Sarajevom čisto plavo nebo. Bez ijednog oblačka.

Vidljivost potpuna. Daleko tamo, na brdima, jasno se vidi svaki kamen. Stablo. Čovjek. Po slupanom zarobljenom gradu pljušti sunce. Ovakvi dani tamo su bili čisti. Eno, žene beru trave. Djeca se igraju. Ljudi nekud idu. Neće daleko, to znaju, ali idu. Nešto vuku. Znoje se. Miču. I to je neki život. Slab, tanak, pun tuge i nesigurnosti, ali, i to je neki život. Mladić, lijep, vitak, u novoj uniformi, mirno korača. U lijevoj ruci ima automat. Njemačku kratku pušku. U desnoj ruci ima ruku. Djevojačku. Djevojka ga gleda. Zaljubljeno. Ovakav, mladić djeluje muževno. Pune su djevojačke oči. Oni koračaju. Blag vjetrić talasa dugu i čistu kosu djevojačku. Drže se za ruke. I oni nekud idu. U neku ljubav. Istina, granata je moguća, svakog

trena, ali, mladost korača. Nuri Esmer je daleko od mladosti. Sjeti se svih onih knjiga koje je pročitao, a koje tuguju za mladošću. Zbilja, hoće li njega, ikad više, posjetiti ljubav. Ova obična ženska ljubav. Nešto ljepote u glasu. Sjaja u očima. Nekog tihog očekivanja u postupcima. Hoće li, ikad više, čekati nekog, na uglu, na stanici, pod velikim granatim stablom u centru grada. Ili, u nekoj bašči, sa puno sunca za njegovim stolom. Ovakav, može li on i to osjećanje u nekom biću izazvati. Ikog sobom usrećiti. Makar onom površnom kratkom srećicom. Tek toliko da bljesne, da se zatalasa, pa nek se čovjek malo zanese i nečemu ponada. Taj mirisni oblak hoće li se i nad njega, ovakvog, ikada više nadnijeti. Dobro, duhnuće vjetar, oblačak će se pomjeriti, ljubav će izvjetriti. Ipak, ostaće neki trag od nje. Neki znak da je tu bila. Ni to nije malo.

Opet, po sredini vidika, poteče Sava. Plavo nebo. Tiha rijeka. Zrak zdrav. Cio kraj je u cvatu. Procvjetala su i ljudska lica. Eno, čovjek je pognut na svojoj njivi. Krave pasu na brežuljku. Vrana leti. Tromo. Sporo. Ali, ona će stići. Plave lađe. Uz vodu. I niz vodu. Duge jake lađe. U vrbaku, i na pijesku, ima djece. U čamcima ima ljudi. Ribari su rano otišli uz rijeku. Do večeri, neće se vratiti. Diše zemlja.

Buja zelenilo. Njišu se pšenična polja. Jedan brod, moćan i glasan, pomalja se na zavoju rijeke. A ona se sunča. U čamcu. Plav je i njen kupaći kostim. Đulesma. Da li se tako zove? Iz Doboja je. Tu se odmara. Kod svoje rodbine. Djetinjstvo je ispjevala pored Save. Zato, ona zna kako se sunča na ribarskom čamcu. Tu, ona nije strano tijelo. Naprotiv. Ona pripada ovom vidiku. Rijeci. Čamcima. Lađama. Pijesku. Tihoj pjesmi radnika na vodi. Lijepa? Ne, ona nije lijepa. Ona je samo zdravlje. Mladost. Žena u plodnom vidiku. Tu se njena prirodnost ne može zvati običnom ljepotom. Druge se ne izlažu da bi bile dio samog kraja. Takve, i ne mogu biti. Đulesma jeste. Jednostavna. Kao riba koju vidiš u bistroj vodi. Ili trepetljika tamo na obali. Ispod nje, i čamca, tiho teče Sava. Ona upija sunce. I čita. Ili nešto radi. Jer, ona uvijek nešto radi. Njeno mlado tijelo ne izaziva. Jer, primijetio je to Nuri, pred osmijehom Đulesme iz Doboja, pripitomila bi se i najcrnja zvijer. To tijelo je sami sklad i zdravlje. To je djevojka. Sam dah života. Čovjek bi poželio da se s njom rađa. Da mu ona rađa djecu. Kroz kuću da pronosi svoj miris. I glas. I stas. Trepavice. Pa krupne plave oči. Da, tužan je bio Nuri. Tužan od ljepote. Dobro je znao šta gleda. S njom koračati kroz život. Onda, kada ona ima osamnaest, a on više od dvadeset godina. A već je načet. Svijet ga je već načeo. Dugi putevi i mučna vraćanja. U Dubočac. Na Savu. Ona je tu. I, gleda ga. Osjetili su se. Đulesma se ne nudi onako mnogostrano i vješto kako to može žena činiti. Svjesna sebe, ona je tiha. Ničim ne viče. Ali, njen mladi smijeh, i sada, trepti nad savskim vodama. I voda drhti od njene blizine. Znači, ona ga gleda, jednostavno, čisto, uzima ga cijelog tim krupnim očima, i kao da govori: tu sam, dišem, radim, živim, zrim. Želiš li sa mnom koračati, buditi se u mojim kosama, gubiti se u mojim rukama, snažiti se u mojim usnama, gubiti snagu u ljetnim noćima... pa, ti znaš šta ti je činiti. Samo, Nuri, ti dobro znaš da voliš cjelinu, veliku jedinu Cjelinu, a ja sam tek dio. Sitni mali djeličak.

Tu se ne možemo prevariti. Evo, ja čekam. Ti znaš da čekam. Hajdemo odavde. Ili, ostanimo ovdje. Možeš li to izdržati? Puno je puteva u tvojim očima. Ne lažeš, Nuri, tužan si. Slušaš li sada svoj tajni glas. Ideš li za svojim rumenim končićem. Po svojoj stazi. Da, zato si tužan. Zato sa mnom ništa ne počinješ. Ipak, dječače moj, oni dani postoje, cijeli i netaknuti. Možda ćeš htjeti sa mnom završiti. I Doboj je isklan, zlom obliven. Ipak, Nuri, plava je Sava. Moj smijeh i tvoje tužne oči. Drhtaj kože na djevojačkom stomačiću u rumena predvečerja.

Ti stari vuče. Olinjali, izlizani putniče. Ima ona staza. Na njoj, možda se sretnemo. Možda ćemo je htjeti zajedno doživjeti.

Negdje, u nekoj bašči, blizu cijelog krova, tiho i mirno ovo izdisati.

43

Primirje. Ko zna koje po redu. Ali, u zraku je neki zrnasti strah. Istina, sve se primirilo. Sam život se stišao. Ni vrbe pred zgradom ne šume glasno. Primirile se. Jer, baš kad su primirja, u Sarajevu se mnogo gine. Iziđu ljudi iz stanova. Nađu se pred zgradom. Sunčaju svoje smrznute glave, a granata dođe među njih. Eksplozija primirja.

Nuri Esmer pokušava nešto raditi. Proljeće je. Njegovo plodno doba. Mnoge stvari, koje imalo vrijede, uradio je u proljeće. Ide i na posao. Prošlog mjeseca zaradio je toliko da može kupiti tri boce piva. I to kod prijatelja. Mjesec dana rada za tri pivske flaše napunjene nekakvom smrdljivom tekućinom. Dobro, ne mora kupiti pivo. Mogao bi kupiti deset komada cigareta. Onih najgorih. Napravljenih od duhanskog otpada.

Čiste se sarajevske avlije. Prave se povrtnjaci. Još nekoliko dana Sarajevo će imati behara. Bujnog i mirisnog. Slupane i izgorjele kuće počinju zaklanjati krošnje. Sa zelenom krošnjom kuća je mirnija. Laste, još nije vidio. Ipak, nada se da su tu. Ako laste ne bi došle, to bi Nuri svakako protumačio. Ako već nisu, doći će. Ni Selma se ne javlja. Ali, i njen će glas doći. Možda je taj glas već krenuo prema njemu. Ali, danas nad Bosnom ništa ne širi slobodno svoja krila. Pa ni obični ljudski glas. Lete jedino avioni. Američki. Oni lete visoko. Teško ih je vidjeti. Zato, čuju se dobro.

Esmer pokušava oživjeti jednu priču. Ništa. Po papiru se vuku nekakve krepane rečenice. Riječi bježe jedna od druge. Neće da se čvrsto i radosno drže u rečenici. A on bi htio priču. O ženi. Snajperisti. Bilo je to na početku rata. U jednom dijelu grada mnogo je nastradalo djece. Od snajpera. Kažu, otkriti i na djelu uhvatiti tog snajperistu, bilo je teško i najboljima. Uobičajeni načini ne pomažu. Ipak, otkriše ga. I, to je žena. Lijepa žena. Među snajperistima ima mrzitelja i nesreće od svake ruke, ali, ova žena je lijepa. I, trudna. Blizu je poroda. Izveli su je iz stana. S njom iznijeli oružje. To oružje je bilo vrelo od pucanja. Dakle, tu je bio problem. Ko će posumnjati u lijepu trudnu ženu. Ali, ona odmah priznaje sve. Priznaje i ono što je ne pitaju. Sa posebnom upornošću ubijala je djecu. A u sebi je nosila dijete. Psiholozi bi brzo zaključili: pucala je u onaj plod u sebi. Možda nije voljela svoje dijete. Njegovog oca. Možda nije htjela biti majka. Njegovati novi život. Zato, ubijala je djecu. Ipak, tu je samo djelić istine.

Veći dio se tu ne otkriva. Ona će svoje dijete roditi u zatvoru. Potom, na sud. Ne ubije li i samu sebe, njeno dijete će posjećivati svoju majku u zatvoru. Ili, možda neće. Tek, rodice se i takva djeca. Nesretna i u majčinom stomaku. Nesretna i prije toga. Sam Bog zna otkad su ta djeca nesretna. Moguće je da to dijete, žene snajperiste, susretne neko od djece koje je njegova majka osakatila.

Čovjek nikako ne može znati te mogućnosti samog života. Čudesne veze i spletove. Pa, hajde ti sad, od takvog tijesta, umijesi kruh za čovjeka. Nahrani ga. Jer, ne nahrani li se današnji čovjek, on će krepati od najstrašnije gladi koja mu se mogla dogoditi. Naravno, to nije obična glad. To se ne rješava rumenim hljebom i obiljem božijih darova koji čovjeka mogu zasititi. Tek, čovjek je gladan. Nasmrt gladan čovjek. Da jede, to neće. On produbljuje i njeguje svoju vučiju glad.

Nuri se pita kako tom biću dati priču. Čemu bi ta priča mogla poslužiti. Dati mu malu, jednostavnu, prostu priču. Otkloniti iz nje sve šare, i crteže koji bi zbunjivali čovjeka. Napraviti jedan oblutak. Ali, ko kaže da je oblutak prost i jednostavan. Hiljade godina spiranja i glačanja u najčišćoj vodi, sa tog oblutka ne mogu otkloniti sve one sitne i nejasne zapise. Te žilice, ti kameni nervni sistemi, neće nestati ako se vodi da još hiljade godina rada.

Ali, osjeća on to, sva ta pitanja su pogrešna. Sasvim nevažna. Nuri Esmer ne postavlja ono jedino, bitno pitanje. Zato, kruži oko stvari, sudara se s njima, prima udarce, baca svoje kamenčiće u nabujalu rijeku vremena. Mutnu i brzu rijeku. Sad, to više nije Sava, glatka i jasna, pa da na njoj i najsitniji kamenčić ostavi svoj trag. Zapiše sebe, makar na vodi. Istina, i Sava brzo briše svoje lice, stišava se, odnosi tragove, ali, na takvoj vodi, zapis je moguć. I cijela priča. A u ovu zapjenjenu vodurinu koja se neprekidno ruši i lomi niz kvrgavo stijenje, ne vrijedi bacati ni velike kamenove, a kamo li svoje lijepe oblutke. Na toj vodi se ništa, baš ništa, ne može zapisati. Možda bi bilo mudro tu vodu sačekati tamo u ravnici, u zelenilu, pod vrbom, tamo gdje je njeno lice čitko i pitomo, pa joj tu ponuditi svoj bjelutak. Ono što zadrhti u krugovima na vodi, to bi bila njegova priča.

Primirje je. Sve je mirno. Strašno je, strašno mirno. Djeca se igraju. Iza zavjese vise lica. Nešto gledaju, traže, očekuju. Nešto bi se moralo pojaviti, sada, odmah, iščupati iz njihovih očiju nagomilanih straha, pa taj strah, po nekoj posebnoj mjeri i moći, natjerati da se smije. Oni da gledaju, a strah da se smije. Onda, nek se raspline, izvjetri, prhne u visine, i nikada više nek ne naseljava njihove oči. U zraku, pred njihovim očima, nek se otvaraju ruže od zdravog dječijeg smijeha.

Bilo je jedno dijete. U majčinoj utrobi. Ono je slušalo kako njegova majka puca. Ubija djecu.

44

Ulicom u kojoj živi Nuri Esmer prolazi slavna glumica. Prati je zvuk sjekire. Ljudi u garažama cijepaju drva. Oni koji imaju, cijepaju. Stari Adem bi rekao, oni će nešto ručati. Prolazi glumica pored gomila smeća. Ide čudnim korakom po razrovanom asfaltu. Od granata. Jer, ovom ulicom je treštalo. Drmalo se i gorilo. Ubijeni su cijeli buketi djece. Pred zgradama. Na balkonima. Glumica korača pognuto. Gura kolica. Klimava i škripava. Kanister pun vode. Stanuje tu blizu. Nekoliko zgrada niz ulicu. Njene kolege, većina njih, iz gradskog pozorišta, napustili su Sarajevo. Ko je kako mogao. Ona je tu. Nuri je viđa cijelog rata. Stoji glumica, u redovima za vodu. Hljeb. Život. Pozdrave se. I to je sve. Visoka, mlada, još uvijek lijepa. Ne izvlači se iz dugog sivog mantila. Kosu uredi koliko može. Pješaci gradom. Njoj se kola ne zaustavljaju. Udata je. Majka je. Lupaju sjekire, a ona prolazi. Igra. Svoju najveću ulogu. Životnu ulogu. Nema šminke, nema garderobe, mirisa, cvijeća, ni aplauza. Ovo je njena najteža uloga. Umorna je. Ali, pomoći nema. Ovo se mora odigrati do kraja. A gdje je kraj? U kojem li su činu ove drame. Zavjesa se ne spušta. Odmora nema. Život traje. Traje. Da može, Nuri bi joj prišao. Pomogao. Htio joj je pomoći. I Muhamed Buturović. Zimus. Na stanici. U redu za vodu. Tako, jednostavno joj dati na znanje da nije zaboravljena. Neka zna da je neko, još uvijek, cijeni i voli. Običan, mali gest uvažavanja. Pokloniti joj makar komad drveta. Nek se ogrije. Zar, još juče, nije ona svojom umjetnošću grijala njih. Radovali su se kad je vide u svom autobusu. Ustupali joj mjesto. Danas, ništa se ne ustupa. Drama traje. Glumica korača. Gura kolica. Sjekire cijepaju. Vrijednosti pucaju. Komada se život. Na toj sceni zavjesa se ne spušta. Nikad.

Dolazi Hasan Daupović. Nurijev prijatelj. Vojnik. Od prvih dana rata. I od prije rata. Esmer voli tu porodicu. Hasana. Šefika. Asafa. Mirsada. A posebna ljubav pripada njihovoj majci Ismeti. Svi pišu. Čitaju. Majka Ismeta komentira poeziju. Objavljuju. Slikaju. Nadaren svijet. Ali, uvijek bez mogućnosti ostvarivanja ličnih mogućnosti. Pjesnik Šefik je u rovu. Na liniji. Ponekad, Nuriju donese koji stih, i cigaretu. Pitom, uljuđen čovjek. Hasan je posebna priča. Čovjek velikih mogućnosti. Danas, ratuje. I, zalazeći u razgovor, koji su njih dvojica ko zna kad započeli, priča jednu od svojih divnih priča. Zapravo, svi njihovi razgovori čine jedno neprekidno nizanje đerdana od zrnaca različite snage i oblika. To je bujna i bogata niska. Jer, Hasan zna govoriti. A zna i šutjeti.

Na vrhu Koševskog Brda, iznad bivših ciglana, bila je kuća Daupovića. Veranda okrenuta Čaršiji. Jedan prozor gleda u maltu, a iza kuće je njihova bašča. Tu su i ljuljaške za djecu. Izletište. Dolazile su tu i stare jevrejske porodice, pa su ljudi sa verande gledali svoj grad, a djeca su se ljuljala. U bašči je bilo svega. Kad se ta ljepota pogleda dječijim očima, njena se vrijednost umnožava. Tako, jednog jutra, čistog i nedužnog, u svojoj bašči dječak Hasan uhvati pticu. Ali, kakvu pticu! Nikad nije vidio takvog perja. Gleda taj grumen ljepote u svojoj dječačkoj ruci, meke i tajanstvene ljepote, pa mu dođe na um da tu leteću raskoš nekako zadrži. Kafeza nema. Ali, dječak se snalazi. Tu je njihova šupa. Puna drva i tajni koje samo dječije oko može vidjeti. I samo dijete s njima zna razgovarati. Zove ga majka Ismeta. Zove ga svijet odraslih ljudi i njemu jasnih poslova i obaveza. Sa svojom pticom ne može među njih. Mora je negdje sakriti. Kasnije, igru će nastaviti. U šupi, dječak Hasan, danas vojnik, i to kakav, nađe jednu duguljastu konzervu. Zlatasta konzerva iz onog poratnog

perioda. Prazna. U njoj je bila hrana. Međunarodna pomoć. UNRA, i one plavkaste ruke stisnute u čvrst pozdrav. Tom konzervom na kojoj se ruke muški pozdravljaju poklopiće svoju pticu. Čudesnu pticu iz njihove bašče. Ali, kako će jadna disati. Ugušiće je. Hasan se snalazi. Ekser i kamen, i evo rešetke na dnu konzerve. Ptica će sada imati zraka. Žuri, jer njega uporno zovu. Nekome je potreban. Pticu pod konzervu, a konzervu zasiječe u zemlju, pa još pritisne i onim kamenom. Zadovoljan svojim djelom dječak odleprša do verande. I njega čekaju poslovi. Njihovi gosti moraju biti zadovoljni. U gostionici Daupovića pije se dobra kafa, i još bolja riječ.

Predvečerje je. Rumeno sarajevsko predvečerje. Od Jezera, prema gradu, ljudi se kreću u lakoj šetnji. Dječak trči u šupu. Sad bi se htio bolje pobrinuti za svoju pticu. Zbrinuti je preko noći. Hahraniti. Zaštititi od mačaka. Zatvara vrata šupe. Uzbuđenje. I u njegovim prsima, kao u ptičeta, tuče čisto srce. Baca kamen sa konzerve. Jednom rukom sad će nagnuti konzervu, a drugom će izvući pticu. Lijeva ruka kreće prema ptici. Konzerva je nagnuta. I, ruka se u zraku zaustavlja. Jednostavno, ruka je u zraku stala. Ne može naprijed. Nešto mu ruku zaustavlja. Nešto mučno ne da njegovoj ruci da krene prema ptici. Zbunjen, dječak se odmiče od konzerve. One dvije ruke jednako se pozdravljaju. Ono nevidljivo Nešto dječaku Hasanu pokazuje štap. Ne rukom, štapom prevrni konzervu. Dječak sluša taj nečujni glas. Štapom prevrće unrinu konzervu.

Žmarci sijeku dječakovo tijelo. Ježi se svaka dlaka na glavi. Bodlje i trnci. Njegove ptice nema. Ima peruškica. Ali, iz zemlje, između peruškica, gledaju ga dva oka. Zmijska. Sklupčana i sita gleda ga otrovnica. Ljepota je pojedena. Progutana. Zmija je došla svojim podzemnim putevima. Hasan gleda konzervu. Nacrtane ruke se pozdravljaju. Ali, dok se trese od moćnog djetinjeg bola, Hasan bi rado vidio žive ruke u pozdravu. Ne naslikane. Nego žive ruke. Takva ruka, živa i prijateljska, sada bi mu bila potrebna. Nacrtane ruke nisu mogle sačuvati njegovu pticu.

Šute. Pred njima je nekakva unproforska kafa. Grickaju nešto iz međunarodnih konzervi. Puše.

Zmije se plaše dima. Zato Esmer tegli dimove od kojih se može onesvijestiti. Hasan je miran. Pogled čist i jasan. Esmer gleda da šta njegovo nije pritisnuto tuđom konzervom.

Na balkončiću stoji, i gleda ih, običan, sarajevski, pitomi golub.

45

Neumorno prebire po najskrovitijim mjestima proživljenog. Traži bilo šta što liči na ljepotu. Običnu, prostu, tihu ljepotu. Otkriva tačke na kojima je doista bio živ. S tih svijetlih mjesta gleda na zatamnjenja svoga puta, pa šuti, kao ljekar pred rendgenskim snimkom pokušava otkriti oboljela mjesta. Udare. Povrede. Zatamnjenja. Pa, i pored tog pažljivog posmatranja, pravi stare greške. Sve češće ih uočava. Pogrešni koraci. Mnogo pogrešnih koraka. Cijeli dijelovi puta čine slijepe ulice. A opet, možda sve to još ne umije čitati. Jasnije i čišće čitati. Esmer se nasmiješi. Tužno. Gorko. Liči sebi na dijete koje tek prohodava. Jer, on ne zna koračati ovim svijetom. Pada, ustaje. Opet pada. Koljena su krvava. Ali, vuče ga to moćno ljudsko koračanje. Odnekud, dolazi mu misao da prema njemu korača nešto zdravo i svijetlo. Neko novo zdravlje. Mora mu krenuti u susret.

Vraća se na jedan mladi trenutak. Podne u njihovom voćnjaku. Zelembašči. Dječak Nuri je sam.

Tada, i nikad više. Tako jasno i moćno, osjetio je netaknutu punoću svijeta. Jedinstvo neba i zemlje.

Kao opomena dolazi glas dječaka Kenana koji viče: - Ne prosipaj se!

Dječak je to čuo na ulici, među djecom, pa sada opominje njih da se ne prosipaju. Nuri ga gleda. Bože, zna li ovaj dječak šta govori. Na svoj način, zna. Bez raspredanja i miješanja planova. Dječak to može znati. I Nuri je znao. U onom času u zelembašči. Tada se nije prosipao. Bio je sav. Sve što čini njega bilo je na okupu. Lijepa i čista ljudska cjelina. U bujnom zelenilu voćnjaka. U ljetno podne. Poslije jutarnje kiše. Sam. Ali, naročito sam. Zeleno obilje i plav vidik. Sa rijekom koja se tiho provlači kroz plodnu ravnicu. Desnu obalu rijeke čine bosanska brda. Blaga i valovita. Ceste. Putevi vode na sve strane. Ograde ne zatvaraju ništa što nije važno. Sunce lije toplinu. Trave dišu. Živa je svaka vlat. Voćka. Smiješe mu se grumenčići zemlje. Tada je to osjetio. Čamci i lađe na širokoj rijeci. Ptice u čistom zraku. Leptiri i pčele trepere u vidiku. Cijela smislenost života. Bogatog i bujnog života. Ništa tu ne nedostaje. Samo, to se ne dijeli. Taj trenutak sraslosti ujednom podnevu. Sam jeste. Ali, pripada svemu. I sve pripada njemu. I suha grana. I zelena grana puna soka i mirisa, i slatkih nadanja. A dolje, niz rijeku, dolazi lađa. Duga bijela lađa. Nosi svoj teret. Voda se za njom brzo poravnava. Bez pjene i uzburkanosti. I zemlja je sasvim mirna. Zemlja se ne može uzburkati. To čovjeku nije dato. Ta moć pomirenja. Stoji Nuri u travi, u svijetlećem zelenilu, diše, sa travama, udiše to čisto zdravlje, a ponad prostora lebde blagi zvuči. Sve nekud ide, a nigdje ništa neće otići. Cio dan svijet će se pomjerati samo da bi se igrao. Naveče, sve će opet biti na svom mjestu. Iz trave prhne prepelica. Neće daleko. Pada blizu dječaka. U travu. Među voćke. Neko ga zove. Ili nešto. Šapuće. Bruji. Mrmori. Ciliče. Svjetluca nepoznat zvuk. Događa se. Događa se jednostavno, divno ljudsko postojanje. Čist je i okupan svijet. Sa svojim lijepim smislom. Krovovi varošice su mirni. Žene u baščama. Djeca na vodi i u vrbacima. Ribari u svojim lakim čamcima. Prašina iza jedne goleme limuzine. Lipe šušte pored puta. Olistao vidik. Raspjevala se svjetlost i plodna blagost. Tu je, evo, Nuri je sav tu. I sve je s njim. A opet, kao da i nije tu, nije običan čas. Nego, svijet se drugačije udiše. Ne plućima. Nekim nepoznatim probuđenim osjećanjem. Gdje je to do sada bilo? Staje radilo? Nije znao da ta prostranstva postoje u njemu. Smiješi mu se jedna grana

šljivova. Od roda povijena. Nije znao da ga rijeka toliko voli. Tada se izgrlio sa ovim vidikom. Razumjeli su se. On je tu. Voda je tu. Voćka. Travka. Ptica. Lađa. Sve ide svojim tokom. Ali, sve je tu. Ništa se ne dijeli i ne kida. Ćutati. Nikom ništa ne govoriti. Ni riječi. Ni daha. A šta bi se i moglo reći. Da u zelembašči postoji živa voćka. Da svaki list na svojim šarama po zelenom dlanu ima ispisanu tajnu. Ko bi mu vjerovao. I zašto govoriti. Šutjeti, osunčan i oživljen, šutjeti. Smiješiti se negdje daleko u sebi. Tiho se smiješiti. Ima jedan svijet tu, iza ovog, tih i nasmiješen. Prema Nuriju se odnosi sasvim prijateljski. U tom svijetu ni glasić se ne pojačava preko mjere i ljepote. To neće u riječi. Hoće u pamet, u dušu dječaka Nurija.

Omamljen, opijen, zapahnut čudnim mirisom, izišao je iz tog vidika. Spušta se do rijeke. Ona već sve zna. Njoj ne mora ništa govoriti. Tako je dobro kad se ne mora govoriti. Taj komad ljepote, kao komad najslađeg kruha, ne mora kidati zubima ljudskog govora. Šuti, Esmere, šuti. Iz tog trenutka, nijedna travka, nijedno ptičije krilce, ni drhtaj vode, ne može izići. Ne može te napustiti. Drugo možeš prosipati, ovo ne možeš. Ovo se ne prosipa.

Iziđi iz ovog trenutka, koračaj dalje, starim i novim stazama, posrći i padaj, gadno psuj ili se smiješi, na ovaj čas ljepote ne možeš uticati. Tu su ti se oči otvorile. Vidio si. Čuo si.

Udahnuo si.

Esmer se trže, probudi, još jednom.

Okrenu se oko sebe. Čuje: kuca sat, lupa sjekira, gruha granata.

U po bijela dana strah hoda ulicom. Za njim se vuče gorka neljudska tuga.

46

Kiša pada u Sarajevu. Spira nove ruže od krvi. Tugu ne može. Nije izlazio tri dana. Evo ga na ulici. Primjećuje nove raspukline. Na ulicama i na licima.

Udari granata mijenjaju grad. I ljudska lica. Korača. Možda će nekog sresti. Sve dok ljudi koračaju ovim gradom, naročito neki ljudi, ovo jest grad. Susreće sebi slične. Izišli su noseći svoj razlog. A. Musić nosi novi broj ratnog izdanja "V. sveske". Traže Marka Vešovića. Tu je njegov prilog. Priča iz predratnih dana. Čekajući Ivanu. To je njegova kćerka. Nekada, Nuri je rado pričao divne anegdote o Marku i Ivani. Eno Marka! Neobrijan. Bez zuba. Susretu s njim Nuri se uvijek raduje. Tako je bilo i prije rata. Zaklanjaju se, iza zgrade, pa pričaju. Riječi bježe u krošnje lipe. Nju nisu posjekli. Preživjela je prošlu zimu. Šumi lipa iznad njih, a njihovi piskavi glasovi nikako da se u nešto slože.

Lica. Čudesna ljudska lica. Čula su nesigurna. Nuri im sve manje vjeruje. Miješaju se. Varaju ga. Zvučni udari ga uznemiruju. Vrijeme stalo.

Vraća se kući. Polako. Nogu pred nogu. Možda će još koga sresti. Ima tu još dragih ljudskih lica. Tu su negdje. U Sarajevu. Bore se sa svojim komadom nesreće. Kad, nailazi Mehmedalija Hadžić. Kaže, mogao je kući kolima. Nije htio. I on krenuo da sretne nekoga. I, eto mu Nurija. Kreću zajedno. Dobar komad puta mogu razgovarati. Nuri se upravo spremao da popije lijek. Srce. U torbi nosi bočicu vode. U džepu tablete. Bol ispod grudne kosti. Vidjevši Mehmedaliju, zaboravio je svoje srce. Jer, Hadžić je ljekovit čovjek. Blaga riječ, tiha i mudra. Čisto srce. I odijelo čisto. Nuri ga pita hoće li mu smetati ako ga u jednom tekstu imenuje. Mehmedalija šuti. Razmišlja.

Samozatajnost na djelu. On bi da se ukloni za svoje djelo. I šta tu ima raditi njegovo ime i prezime. A to ime stoji na mnogim prevedenim djelima. Mudrost šutnje. Sklanjanja svoga ja. Ne isticati se. Ne vikati svoje ime. Kad bi moglo, i ne potpisivati se. Ipak, poslije dodatnih objašnjenja, prećutno pristaje. Samo, i dalje ne zna šta tu ima da radi njegovo ime. Zar nije dovoljno što on čini ono što može. Ime će doći kasnije. Na kraju. To je ono stvarno ime. Ovo koje vuku po životu, ono će poslužiti svojoj svrsi, pa će biti odbačeno. Zato, ne vrijedi u njega mnogo ulagati. Lako je ranjivo, netačno, i prolazno. Ono pravo, trajnije, doći će kasnije. Ono se neće lako istrošiti. Jer, to ime će nositi sve ono što je čovjek doista činio. Šta je od sebe napravio. Nuriju se čini da je Mehmedalija od sebe načinio lijepog čovjeka.

Prolaze pored ograde stranih vojnih snaga. Bodljikava žica. Vojnici. I na uglu kamene ograde, zova. Bujna zova u mirisu. I cvatu. Uđoše u oblak mirisa. Tuda se ne može proći, a da se ne okupa zovinim mirisom. Dišu. Udišu zovu. Nuri se trudi da obuzda maštu. Jer, odvešće ga od ovog trenutka. A zova se izdašno nudi. Širi se miris po slupanim ulicama. Zova se ne štedi. Da može, Nuri bi tu rado malo posjedio. Počastio bi se zelenilom, cvatom, mirisom. Na sve to još i vitka riječ Mehmedalije Hadžića. Dovoljno ljepote za cio dan. On će to na svom licu nositi do kuće. Rastadoše se, onako kako se rastaju ljudi koji se, zbilja, nikada ne mogu rastati. Svaki je sobom odnio oblačak zovinog mirisa.

Nuri dođe kući. U stančić.

Morao bi raditi. Pisati. Recenzija. Prikaz romana Ž. Ivankovića. Priča. Pjesnikinja Bisera Alikadić popne se do njihovog stančića, sva se uspuše, hukće u hodničiću po nekoliko

minuta, a onda sa vrata viče: “Odlučila sam da preživim. Zar ono ovolicno malo - mene da ubije?!” Bisera pokazuje svoj prst. Ono malo je metak. Biva, zar nju, Biseru da ubije taj komadić metala. Užas je spopada, znoj obliva, lice sa krivi, od same pomisli da bi njen život moglo dokrajčiti to odvratno, zašiljeno, leteće zrno. A, onda, ko zna koji put priča mu o ormaru. Navraća ga da nešto napiše o njenon ormaru, ali, temu da joj ne isuši, jer, i ona bi o tome htjela nešto kazati. Neka Nuri zapiše tako a i njoj ostane dovoljno ormara. Ona, može biti, neće uspjeti, pa, nek je zapisano. Ali, zapisano tako, da i ona, uzmogne li, o tome može pisati. Taj ormar - to je njen pokret otpora. Stari ormar koji ji naslijedila. Valjda, od bake. U stanu nije imala gdje. Držali ga u šupi. Cijelu zimu Bisera se mrzne, prozora nema, spava odjevena, jede hladnu hranu, i to kad ima, ali, pocijepati ormar i naložiti vatru, to neće. Dok traje njen ormar, traje i otpor. Kada ormar izgori, ona će kapitulirati. Tako, ormar je dočekao proljeće. Zdrav i čitav. Bisera, ni zdrava, ni čitava. I, u proljeće, taj isti ormar, dala je susjedu za dva-tri naramka drva. Kaže, izradili su je. Tek, ormara više nema. Izgorio je. Ili je možda tačnije da u tom ormaru, u šupi, njen susjed drži neke svoje stvari koje se, nikada, nisu u ormarima čuvale.

Sada, pjesnikinja Bisera traži svoje novo uporište. Kroz nešto se mora boriti. Ormar je izgubila. U toj bici je poražena. Ali, ima ona i drugih busija. Pjesnikinja će se zaštititi drugim sredstvom. Ne predaje se ona lako. Pomisli samo, onako odvratno, i malecno, nju da uništi. E, neće!

Ona hoće živjeti!

47

U zraku jednako zvrndaju "američki avioni. Nadgledaju stradanje bosanskog čovjeka. Prate kako napreduje njihov interes. Lete sve niže. Zato, pomoć Bosni je sve dalje.

Juče, Nuri je bio sa nekim ljudima. Običnim, nemoćnim ljudima. I, to više nisu ljudi. Poniženja od svake ruke, polako, uništavaju čovjeka. Okreću se ljudi oko sebe, gledaju se, nešto očekuju, moralo bi se nešto reći, evo, tu je, u vazduhu, ali, niko da im to kaže. Sastanu se, onjuše se i razgledaju, kao životinje, pa, puni novog straha odlaze. Razilaze se sa čudnim pozdravima. Jedni druge podsjete na dubinu propadanja. Oni koji imaju nešto sigurnosti izmiču. Njihova sigurnost dolazi od činjenice da još uvijek imaju šta jesti, imaju plin, stan, porodicu, novac. Oni koji toga nemaju ponašaju se drugačije. Na licima Esmer im čita "zapise iz mrtvog doma". Neki mu se javljaju telefonom. Uvijek, i jedino, telefonom.

Tu su. U gradu. Vidjeti se ne mogu. U ovom tjesnacu sve je daleko. Razgovaraju. Čudni razgovori. U grču. Smušeni i izlomljeni. Niko da sastavi jasnu rečenicu. Steže se i grči svaki glasić. Kao da ih neka pandža drži za grlo. Pa, i drži ih. Sve im je ukliješteno. Krče glasovi kao prazna crijeva u stomaku. Povija se i stenje sarajevska sirotinja. Tužni. Nemoćni. Bolesni. S njima, niko ne računa. Skapavanje. Dugo i mučno skapavanje. A tako malo treba čovjeku. Vode. Zraka. Mrva kruha. I nešto neba u očima. Ali, nema. Ničeg nema. Oko zgrada reži i zavija očaj. Spavati. Čemu? Ići na posao kroz granate i snajpere. Zašto? Buditi se. Iz čega? Jer, ovoj nesreći se još i smiju. Krvoloci se smiju krvavih usta. Politika stenje i jedva diše od sitosti. Popodne je. Prilegla politika da se malo odmori. Vari svoj ručak. A kad ogladni, lako će progutati još koju hiljadu duša. Živi, sve glasnije, zavide mrtvima. Rečenica koja se dimi iz svačijih usta glasi ovako: dobra vakta za pogana insana. Zove i A. Musić. Zamisli, viče Musić, u izabranim djelima jednog pisca našao sam ovu rečenicu:_ zaspao je kao zaklan! I to u dječijoj prozi. Da li se ovdje ikad iko zamislio nad jezikom kojim mi govorimo. Čovjek spava. Kao zaklan. Užas. I nikom to da zasmeta. Sad, naš je čovjek zbiljski isklan. Ali, ne spava. Nikad više neće zaspati.

Nuri je hodao po gradu. Ali, u jednoj ulici, nije mogao gledati po asfaltu. Sunce upeklo, ono sarajevsko sunce između dvije kiše, a po putu prosuto mnogo smrvljenog stakla, pa svaki komadić blješti.

Titra i svjetluca čitava ulica. Lomi se sunce na komadićima stakla, a sve se zabada u umorne oči koje sve slabije vide. Ishrana. Vitamini. Tuga. A ulica blješti. Srča se cakli. Oči suze.

Mladići, skoro djeca, pričaju o smrti. Djevojke, također. Smrt im je bliža nego đerdan na vratu. A onda, usred tog zraka, punog srče od čudnih strujanja, oni se ljube, ljube... Nikad se tako očajnički nisu ljubili. Poderaće usne. Oglodaće se. Poješće jedno drugo. Može biti da je i to ljubav. Strašna i moćna ljubav.

Kiša će. Prolom oblaka. U zraku nervoza. Živci su zategnuti. Cio čovjek je napet. Da li sada, igdje, iko, sjedi s mirom, i osvjetljava se lijepom i čistom mišlju. I takvih, mora biti. Negdje ih mora biti.

Esmer čuje glas. Iz duboka. Iz daleka. Takav glas imaju starice sa Save. Te žene znaju kuda ideš, šta te na putu čeka, pa te riječima prenesu preko gora i voda i nježno spuste na

željeno mjesto, tvoj daleki cilj. A kad ušute, opet si na početku, i sad sve to moraš sam iskoračati, derući gole dječije tabane i ničim zaštićenu okrilaćenu glavu. A one same, tiho, kao da izlaze iz tuđeg dvorišta, odlaze iz ovog života. Ne znaš kako stare i kako u dubokoj starosti imaju dječija lica. Oko im svijetlo. Obrazi bijeli. I sad ih vidi. Njihova lica stoje mu pred očima. Šta li to veže ljude i događaje, šta li to miješa vrijeme i daljine, koje li to spone u jedan čvor vežu sve što je bilo i što će biti, i sve to diše u riječi - život! Beskrajni život. Ništa, ništa ne razumije. A davni glasovi su tu, u sobi. Živi i čisti glasovi.

Njegova rahmetli Esma. Majka. Tu je. Pa, Mehnica. Tako su je zvali, jednostavno: Mehnica. Ako se dobro sjeća, njeno ime je Hajra. S njima je i Mevla. I sve su rahmetli. Preko njihovih mezara škripali su tenkovi. Nestaju ljudi. Što bi one same rekle, razumrlo se. Nuri vidi prozor. U okviru prozora bijela glava tihe Mehnice. Naspram nje, u okviru prozora, sjedi mačka. Tiha, tiha žena. A život, nimalo tih. Kad bi se samo nabrojale nevolje iz njenog života, bilo bi dosta. A ona, mirna i tiha. Sijeda i svijetla. Bijelo dječije lice. Bez bora i staračke smežuranosti. Dugovječno. Te žene, bez muževa ostaju rano. Ratovi. Bolesti. Sitna djeca. I kad god svoju djecu na noge postave, eto novih noževa. One šute. Govore malo. Ali, ono malo njihovog govora Nuri dobro pamti. Meke riječi, kao da su oprane u najčišćoj vodi istine, a opet, strahovito tvrde. Tvrde od zgusnute ljepote. Tim ženama ne priča se o nevolji. Teškom životu. Ratu. Majke su. I bake. S njima je i Ana Buljan. Nju su svi zvali Nana. I njena djeca. Uvijek u crnini, Nana uđe u njihovu kuću, tiho, kao mrav. Nuri čeka da progovori. Njenog Duju ubili su na njivi. Ana Dujnica, njihova Nana, o tome nikad ne govori. A između sebe, u govoru, nikad ne stavljaju krupnu stvar. Govore o najprostijim stvarima. O životu koji se može rukom dotaknuti. Čuti. Očima pomilovati. Zato, sa jednakom pažnjom, one su njegovale svoju djecu, kravu, a i voćku. Grumen zemlje u njihovim rukama nikada nije bio samo grumen zemlje. Dječak Nuri, to je osjetio. Kako, to ne zna. Tek, idući za njima, išao je tragom živih ljudi. Majke kojima se ne priča o smrti. Jer, i povrće digne glavu kad one uđu u bašču.

Duboka tišina i mirna vedrina posavskih žena. Šute, i rade. Rastu djeca. Bez očeva. Koje tada imao bilo kakvog oca, makar bolesnog, imao je nešto sigurnosti. Splavovi od ljudskih tijela uvezanih bodljikavom žicom prošli su Savom.

Nuri je rano čuo kako počinju mirne ženske priče. “Draga Nane, ne čulo zlo, ne govorim tebi, kazujem ovom plamenu... “ Onda bi potekla priča, široka, razlivena, moćna, kao njihova Sava. Ali, zašto su se trudili da od kuća odlaze, ako ikako mogu, uz vodu, a nipošto niz rijeku? I on je tako otišao. Uz vodu. Za njim su mahale majčine ruke. Vrbove grane. I jedna mačka iza kuće.

Mati stoji na kapiji sve dok on izmiče iz njenog vidika. Kad se na njegovim leđima sklope vrbove grane i njihovi krovovi, ona se povrati u avliju. Pa u kuću. Pa u sebe.

Samo, nešto šapuću njene nijeme usne. Šta, nikad nije čuo.

Pod nogama su se odmotavali daleko drumovi.

48

Žive se neke davne geste, slike, prizori. Šumi lišće vremena. Smiješe se nekad zatvoreni trenuci puni boja i vedrine. Cijedeći posljednje kapi svoje pripovjedačke zavodljivosti, krpeći svoju prozu svilenim koncima, upinjući se iz sve snage da ostane, i postane zanimljiv, Kundera je to rekao ovako: "Ali ta žena, iako je, naravno, morala znati da više nije lijepa, u tom je momentu na to zaboravila. Određenim dijelom svoga bića svi živimo mimo vremena. Možda samo u izuzetnim trenucima postajemo svjesni svojega trajanja, a u ostalim trenucima smo bezvremeni." Naravno, Aida Kan više nije imala tek šesnaest godina, nije bila nedužna i nedirnuta žena, sa osmijehom koji može osvijetliti kuću, i čovjeka, do najmračnijeg kutka, pa ipak ona mu se, danima, baš takva javlja. I takvu, Nuri je prima ali očekuje je stvarnu. Onakvu kakva je sada. I to je tačka nesporazuma. On ne zna gdje je njeno sada, a ponajmanje, po kojim stazama vremena gaze njene moćne noge, i u kojoj će se tački njih dvoje sastati. Tek, ona se događa. Sva djevojčica. I sva žena. Lice čisto kao da je izbeharalo. Miriše mladost. A njena koža. Mogao bi mnogo govoriti o zdravoj koži, uzdrhtaloj i mladoj, o rumenkastim bjelinama one Aide. Znači, pogriješio bi. To je neuhvatljivo. Ni u kakve znakove i zapise, to živo disanje, ne zarobljava se. Drhti njen stomačić. Gladak. Moćan. Mladi, a moćni kukovi. U pokretu tih kukova, istovremeno, i lakoća leptira, i snaga zrele žene. Okreće se. Naga. Aida se okreće. Tu, pred njegovim očima. Pokazuje mu koliko je lijepa. A još je nedirnuta. Ne, nema stida. Ni izazova. Ona se raduje svojoj ljepoti kao dijete iznenadnom poklonu. Kao da je jutros ustala, otkrila da je divna žena, pa došla da Nuriju pokaže tu ljepotu kojom je i sama iznenađena. Okreće se i cvrkuće. Ne štedi se. Ne skriva. Gola je onoliko koliko se žena može uopšte otkriti. Podiže i dugu kosu. Tu je i njen vrat. Neka vidi i ono stoje kosom pokriveno. Tada je jasno vidio, u uglu usana Aide Kan onaj pupoljak ženskog života koji se vidljivo, neskriveno, bez milosti, žedno i plodno, otvara. Miris žene biva sve jači. Cvrkuću njenih šesnaest godina. Ali, to je neka posebna privremenost. Sad, tu je. Sutra, može biti i mlađa. I starija. Može se javiti iz druge tačke svoga ostojanja. Ona se ne nudi, niti zahtijeva, nego, dok se njen glas sliva niz njeno tijelo, čudi se ljepoti koja se u njoj razbuktava. Naravno, nikakva jalovost neće je dotaknuti. Ona će roditi, ali, mora biti posijana. Ona je zemlja, pa će sa punom tačnošću pokazati kakvo je sjeme primila. Da bude zdravo, i jako, to bi željela. Ona se okreće. Bez stida. Bez laži. Jer, ona ne laže. Dobro vidi šta je pred tobom, čovječe. Ovo nije laž. Aida je cijeli voćnjak. U cvatu.

A sve se to događa u Nurijevoj podstanarskoj sobici. Iznad Skenderije. U popodnevne sate sarajevskog ljeta.

U tu sliku, u trenutak Aidin, ulazi Merisa, žena od muzike, i ne misli se lako predati. Merisa se ne okreće. Ona leži. Mirna i opuštena, leži. Oči otvorene. Usne. Sve otvoreno. Merisa leži. Ne čeka. Ona je sva u trenutku. Zato, nema napetosti. Ni čekanja. Sve je tu. Šta bi se još moglo čekati. Merisa leži kao žena. Jer, ona jest žena. Pritom, još, od muzike. Ni ona, ni nešto njeno, ne miče se iz ovog trenutka. Mjesto jeste drugo. Ali, zar i mjesto nije bezmjesno. Ni ono nema svoga mjesta. Zato, Merisa leži tako čudesno mirno. Nije važno gdje, ni kad, jer ona leži. Sada. U ovom svom trenutku. Teško je nije naći. Dokučiti jest.

Izmičući se, Nuri se pita, koju, od te dvije žene, teže je dokučiti. Ne imati, nego, dokučiti. I da li je to uopšte moguće. Morao bi ući u svijet, ne stran, nego suprotan. Može li on to. Truditi se neće, jer, napori poznati, i uobičajeni, tu ne pomažu. Na tim vratima se ne viče, ne zvoni, ne lupa.

Šuti vrijeme. Mjesto se ne miče.

Aida se okreće. Okreće.

Merisa leži. Leži.

Tu su negdje ključevi tog svijeta, ali, on ih ne može da nađe. Ali, dovoljno mu je da zna, ti ključevi su blizu. Naprežući svoje moći ne smije ih tražiti. U tami svjetova oni će se pokazati. Sami. U dobar čas. Ključevi će zasvjetlucati. Javiće se posebnim zveckanjem. Sada, pomiješani su sa mnoštvom drugih ključeva.

Vrata neće pobjeći.

Aida se okreće.

Merisa leži.

Na sve to, Selma se smiješi.

49

Jednom, sjedio je u vrbaku. Dječak Nuri Esmer. Sam. Sa mladim vrbama. Pred očima dječaka teče Sava. Rado bi u ovaj trenutak uveo pjesnika Damira Uzunovića. Pjesnik bi mogao naći vrata onom prostoru, onom komadiću vremena iz djetinjstva. Sada to ne može. Pjesnik je u rovu. Na frontu. Nuri pušta da se slika smiri, izbistri, slegne. Ima tu nešto zamućeno. A bila je sama bistrina. I vedrina. Znao je pročitati zapis na svakom listiću. Prijatna i puna osamljenost. S rijekom pred očima. Ljeto je. Kao da je uvijek bilo ljeto. A nije. Bile su i sante leda na toj rijeci. I poplave. Onda, u onom času, ljeto jeste bilo. Brodovi su zamicali u zavoju rijeke. Dugi i moćni brodovi. Bijele zastave na lađama. Dolje niže, niz rijeku, vrije varošica. Ribarski čamci. Kupanje. Pljušte mokri djetinji glasovi. Cika i piska. Mokre glave njegovih vršnjaka. A on se sakrio. U samoću. Sa vrbama, vodom, i zelenim treperenjem. Zrak je zdrav. I plav. Nigdje straha. Možda se sakrio u tamnim dubinama rijeke. Na drugoj strani Save, valovi od pijeska. Suhog savskog pijeska. Tada, niko ga nije u kuće ugrađivao. Gradilo se malo.

Sava je čista. Tada su je pili. Prozirna. Zelenkasta. Dječak sjedi na zemlji, voda mu blizu nogu, istina blizu srca. Diše bez bola. Diše sa vodom, vrbama, zemljom. Za zrak se niko ne otima. Za ovo tiho postojanje. Dolje su ljudi, čamci, glasovi, kuće, trgovine, mržnje i ljubavi. Ovdje, ničeg nema. Nema mržnje. Ljubavi. Svih onih malih i krupnih nesporazuma. Ima nečeg drugog. Dječaku dragog. Čega, on to ne bi mogao reći. A ništa ga i ne vuče da o tome govori. U to se uđe, u tome se boravi, živi. Kao da je Nuri iskoračio iz jednog svijeta. Pred očima, pod kožom, u prsima, ničeg nema. Mir. Tihi, nečujni mir. Glasovi ovog svijeta negdje su se razbježali. Ne mogu za njim. U ovaj novi prostor. U ovo posebno vrijeme. Nikome o tome nije govorio. Ni Dedi Šahdiću. Ali, kad iziđe iz tog trajanja, o tome i ne vrijedi govoriti. Da se ponaša na svoju ruku, taj dječak Nuri, to su znali. Šute oni, pa i on šuti. O onom prostoru ne zna, niti može govoriti. Svijet se izlije iz njegovih očiju, ušiju, ispadne mu iz ruku. Ne kupi ga. Ne želi ga. Tu ne čezne ni za mirisom djevojčica. Tu nema želja. Ima nešto drugo. Nešto bez imena. Bez oblika. Glasa. U tome, i s tim, on je sav živ. Drugačije, tiše, živ.

I tu razgovara. Sluša. Ali, glasa nema. Ima jedno drugo trajanje. Po želji, ali bez stvarne želje, na tom mjestu, dječak Nuri izlazi iz svoje tišine, pa pušta da mu čula drugačije prorade. Postaje svjestan sebe u vrbaku. U tihoj osami. Gleda u vodu. Vidi ribu. Jednu. Dvije. Mnogo riba. Bjelice. Crvenperke. Zavlači se u mala udubljenja u mekoj obali. Nešto traži. Hranu. Šta bi drugo ribe tražile. Tako skladno ne kreće se ni najljepša djevojčica. Onda, događa se štuka. On je još ne vidi, ali, voda se uzburkala. Jato riba bježi pred štukom. Ona je lovac. Proždrljiva, opasna riba. Kad je ulovi, a nikad nije bio dobar ribar, u njenom trbuhu nalazio je cijelu ribu. Čitavu. Progutanu. Tako, mogao je uloviti dvije ribe na jednoj udici. Riba u ribi. Takva štuka se primiče mjestu na kome sjedi dječak, Nuri. Voda drhti. Sve se događa dolje, pod vodom, ispod glatke površine rijeke, u svijetu riba.

Ta glatka površina dijeli dva svijeta. Zračni. I vodeni. Duboko dolje, u mulju, dječak to zna, ima somova. Oni su mirni u svom mulju. Ovo je vrijeme kad se oni malo kreću. Štuka je drugačija. Ona je lovac. Ona ubija. Ona može učiniti onaj fantastični napor koji razbija granicu svjetova. Jednostavno, iskoči iz vode. Za cijelu visinu dječaka ona se u zrak izvine. Taj trenutak ribin, iznad vode, Nuri je rado gledao. Riba u zraku. Gleda. Razbila je granicu.

Pobijedila je svoju tromu težinu. Evo je u drugom svijetu. Na zraku. Treba vidjeti riblje oko u tom trenutku. Kako ona zapanjeno gleda ovaj gornji zračni svijet. Izdržava toliko koliko je potrebno njenoj težini da je vrati u vodu. Tamo gdje joj je mjesto. Riba pada u vodu. Lako. Lijepo, kako ne može nijedan skakač. Bez ikakvog pljuska. Glavom prema vodi. Voda je prima bez pjenjenja. Nema napora. Voda se nikad ne napreže.

Sad, dječak se osmjehne. Prije nego što i on bućne u ovaj svijet, gdje, i on za nečim trči, a i njega mnogo šta goni, Nuri zamišlja ovo. To je nekakva riblja priča. Ona riba koja je našla snage da, bar na časak, razbije granicu, da zna za postojanje i ovog njihovog, zračnog svijeta, vraća se u tamne dubine, pa pokušava razgovarati sa somovima, šaranima, i ostalim narodom ribljim, koji ne vjeruje da osim vode još nešto postoji. Naravno, niko joj ne vjeruje. Kakav drugi, zračni svijet. I to blizu. Odmah iznad njihove vode. Treba se samo osmjeliti, naći snage, pa i taj drugi svijet, bar na časak, osmotriti. Somovi je gledaju. Jadna štuka. Bolesna je. Bunca. Trabunja nešto o postojanju drugačijeg života. Kaže, ona ga ponekad ugleda. Njima je sasvim dobro u mekom i hranljivom mulju. Čemu se naprezati. Ludosti i besposlice. I, šta će ribama taj svijet. Njihovo je mjesto ovdje. U živoj vodi. A ako to gore i postoji, pa oni u tome ne mogu disati. A brzo se i nazad pada. Tamo gdje im je mjesto. Pa, čemu onda to zalijetanje, probijanje zida između svjetova. Napor uzaludan. Oni će joj sada oprostiti. Zbog njene snage. I mladosti. Ali, bolje bi bilo da manje priča. Luda jedna.

Zato, Nuri se smiješi. Priča o ribama ispisana je na površini vode. Niko je ne može pročitati. A ni on je neće nikome govoriti. Jednom, možda. Sada neće. Dedo bi tu priču rado čuo. Ima i on svoje tišine. To Nuri zna. Zato, ničim ne dira njegova povremena nestajanja. Onda kad nestane, Nuri zna gdje je taj dječak. Njegov tihi drugar. Oni su stalno zajedno, a nikad ni o čemu ne razgovaraju. Ne bar onako kako bi se od dječaka očekivalo.

Voda se smiri. Vrbe zašuštaše. Nuri Esmer iziđe iz svog trenutka. Lupaju čekići po cijeloj zgradi. Lupa i stari Adem. I Muhamed će danas lupati. Probijaju betonske ploče. Uvode plinsku instalaciju. Moraće i Nuri.

Sada, sam sebi liči na onu ribu. Sve je tada vidio. Slika se cijelog života samo usložnjava. Napor. Trenutak iznad vode. Vidi šta možeš, a onda, pod teretom svoje prirode, padaj nazad u ovaj svijet, pun rezanja i lupanja. I nikom, baš nikom, ništa ne govori. U hranljivom mulju svakodnevlja čovjek traži zadovoljstvo. Lupaju, lupaju mnogo čekići. Čovjek održava svoj život. Mora se plin uvesti. Nekako preživjeti. A on, Nuri Esmer, neka se zalijeće preko međa, i kroz zidove. Eto mu ih. Samo, s tom pričom nek ne dolazi među ljude. Od takvih priča se ne živi.

Pada i on. U ovaj svijet. U tom svijetu je mnogo bučno. Viče svaki atomčić. Urlaju zidovi. Zgrada se trese. Nervozni su i predmeti. Proljeće odmiče. Kišno sarajevsko proljeće. Čekić u šake, čovječe!

Ipak, u njemu se raduje jedan dječak. Makar na trenutak, on će iza sebe zatvoriti vrata ovim vidicima.

Makar onoliko koliko traje štukin trenutak iznad vode.

Nuri Esmer sada izlazi.

Vrata svakodnevlja su širom otvorena.

Dunjaluk lupa svojim čekićima.

50

Kraj željezničke pruge obrasle travuljinom izrasli su suncokreti. Crnooki. Zlatokosi. Odnjegovani ljudskom rukom. Na smetljištima izrasle su cijele bašče. Danas, Nuriju se čini, da je i Bosna bašča okružena svakovrsnim smetljištima. Svjetski šljam i otpad krstari zemljom. Ovog proljeća, da je i trava nikla crvena, ne bi se začudio. Zemlja je upila mnogo krvi. Zdrave i nedužne bosanske krvi. A tamo, u zavičaju, mirišu trešnje... Njišu se vrbe. Čamci su potonuli. Pretovareni tugom. Na dno Save. Uskoro, doći će dječaci. Oni će duboko roniti. Naći će čamce. U njima priču. Mokru, duboku, priču sa dna rijeke.

U Sarajevu, i dalje, govore knjige.

U Sarajevu, i danas, pišu se knjige.

I, tačka, koja slijedi, neće označiti nikakav kraj. Ni dobra. Ni zla. Ni rugobe. Ni ljepote.

Ne, ne i ljepote.

U Sarajevu, 1992-1993. godine

Bilješka o piscu

Alija H. DUBOČANIN (H. - Hasagić) rođenje 1949. godineu Bosanskom Dubočcu, na Savi. Školovao se u rodnom mjestu, Koraću kod Bosanskog Broda, Kranju i Sarajevu. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu (književnost i jezik).

Dubočanin je pjesnik, pripovjedač, romanopisac, književni kritičar, esejist, novinar, autor antologija i različitih izbora, publicist. Dobitnik je ugledne književne nagrade "Neven" za knjigu pripovjedaka "Brod na vidiku", književne nagrade "Oktobarska poetska drugovanja" za knjigu pripovjedaka "Vatre na rijeci", književne nagrade izdavačke kuće "Bosanska riječ" za knjigu izabranih pjesama "Pamćenje vode" za 1999. godinu (Das Gedachtnis des Wassers). Višestruki je dobitnik prvih nagrada za kratku priču. Pjesme i priče Alije H. Dubočanina uvrštavane su u različite izbore, čitanke, antologije, preglede, a mnoge su prevedene na makedonski, turski, bugarski, albanski, slovenski, njemački, španski, francuski, holandski i engleski jezik. Njegovo najznačajnije uredničko djelo je edicija "Dječija književnost naroda i narodnosti BiH u 20 knjiga" (1990). Radio je kao urednik u izdavačkoj kući "Veselin Masleša", kasnije "Sarajevo-Publishing" u Sarajevu. U toku rata pokrenuo je i uređivao list za mlade Lastavica (I994-1996), kao i dječije novine "Vrelo Bosne". Piše za odrasle i za djecu, mada svoja djela sam nikada ne dijeli na toj osnovi.

Objavljena djela za odrasle:

"Svakodnevni Prometej", pjesme (1977), San u čamcu", priče (1987), "Hod za tobom", pjesme (1989), "Slika na vodi", pjesme (1995), drugo dopunjeno izdanje (2000), "Sveta kruška", pjesme (1996), "Kupačica", priče (1996), "Behar u Sarajevu", roman (1998), "Orkestar", pjesme (1999), "Pamćenje vode", pjesme, dvojezično: bosanski - njemački, "Das Gedachtnis des Wassers" (1999), "Sačovjek", pjesme (2003), "Sedam otvorenih vrata", pjesme (2006), i druga djela.

Objavljena djela za djecu:

"Zagrljeni vidik", pjesme (1978), "Brod na vidiku", priče (1982), "Vatre na rijeci", priče (1984), "Lađa za daljine", priče (1985) - ove tri knjige čine trilogiju; "Da hoće nešto da ti se desi", pjesme (1986), "Nemirno ljeto", roman (1988), "Lađarski put", priče (1988, 1995, 1998, 2002), "Tiha rijeka djetinjstva", pjesme (1997, 2003, 2005), "Jedna mama i dvanaest sinova", proza (1997), "Pas pismonoša", slikovnica (1998), "Šarko", slikovnica (2004), "Pjesme sa lijepim očima", pjesme (2001), "Ljubav na vidiku", poezija (2006), i druga djela.

Književnik živi u Sarajevu i Hadžićima.